

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการทุนเครือข่ายวิทยานิพนธ์ปริญญาโทด้านจริยธรรมในประเด็นเรื่อง
"คุณค่าของชีวิตในสังคมไทย"

วิทยานิพนธ์
เรื่อง
คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า: ศึกษากรณี
ทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

โดย
วัฒกร เรืองจินดาวลย์

วันสิ้นสุดโครงการ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2548

สัญญาเลขที่ PDG01/004/2544

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

เรื่อง

คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า: ศึกษากรณี
ทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

โดย

วัณกร เรืองจินดาวลย์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการทุนเครือข่ายวิทยานิพนธ์ปริญญาโทด้านจริยธรรมในประเด็นเรื่อง
"คุณค่าของชีวิตในสังคมไทย"

คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษากรณี
ทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

วัตรกร เรื่องจินตาวลย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. 2546

ISBN 974-04-4191-2

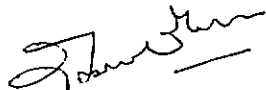
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหิดล

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

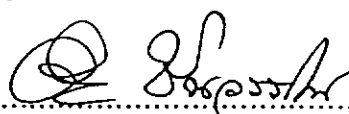
คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษากรณี

ทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

วัณกร เรืองจินดาวลย์

ผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วริยา ชินวรรณ

อ.บ. (เกียรตินิยม), M.A., Ph.D.

ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

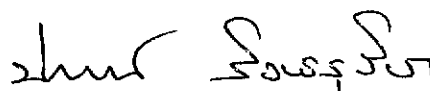

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุมนา ตั้งคณะสิงห์

อ.บ. (เกียรตินิยม), Maitrise de Sociologie,

Doctorat du 3eme Cycle en Sociologie,

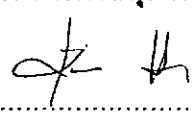
กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปกรณ์ สิงห์สุริยา

อ.ค. (ปรัชญา)

กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์รัศมีคารา หุ่นสวัสดิ์

Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย

อาจารย์ศิริพร แยมนิล

Ph.D.

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา

คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

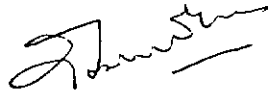
คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษากรณี

ทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

ได้รับพิจารณาให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

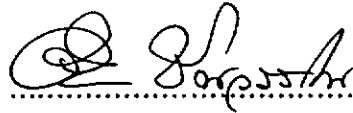
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา

วันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546

.....
วฒกร เรืองจินดาวลัษ

ผู้วจัษ

.....
ผู้ช่วศาสตราจารย์วรัษา จันวรณ

อ.บ. (เกียรตินิยม), M.A., Ph.D.

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

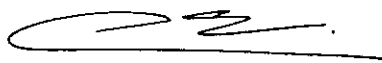

.....
ผู้ช่วศาสตราจารย์สุนนา ดังคณะสิงห์

อ.บ. (เกียรตินิยม), Maitrise de Sociologie,

Doctorat du 3eme Cycle en Sociologie,

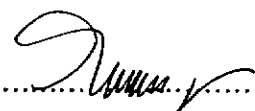
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
รองศาสตราจารย์อรทัย อาจอ้า

Ph.D. (Candidate)

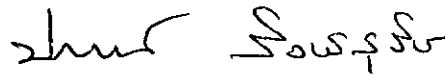
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
รองศาสตราจารย์รัศมีคารา นุ่นสวัตตี Ph.D.

คณบดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

.....
ผู้ช่วศาสตราจารย์ปกรณ์ สิงห์สุริยา

อ.ค. (ปรัชญา)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
รองศาสตราจารย์สุริย์ กาญจนวงศ์ Ph.D.

คณบดี คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงลงได้ เพราะผู้วิจัยได้รับความเมตตาช่วยเหลือเป็นอย่างมากจาก ดร.วริยา ชินวรรณ ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ ซึ่งท่านเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยได้กลับเข้ามาอยู่ในเส้นทางของการทำวิทยานิพนธ์อีกครั้งจนสำเร็จ ดร.สุมนา ตั้งคณะสิงห์ ให้คำแนะนำต่างๆ ในการทำวิทยานิพนธ์อันเป็นประโยชน์อย่างมากแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ดร.ปกรณ์ สิงห์ สุริยาได้เสียสละเวลาการทำงานของท่านหลายครั้งเพื่อให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้วิจัย และขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ อรทัย อาจอ่ำ ที่ได้เสียสละเวลาของท่านมาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ให้ผู้วิจัย ตลอดจนให้มุมมองแง่คิดเกี่ยวกับงานวิจัยด้วยความเมตตาแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (ส.ก.ว) ที่ได้มอบทุนในการทำวิจัยแก่ผู้เขียน

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณณณมล เหลี่ยมไตร ที่ได้ช่วยพิมพ์งาน ตรวจสอบคำ และจัดหน้าให้แก่ผู้วิจัยมาตั้งแต่หน้าแรกจนถึงหน้าสุดท้าย ขอใจ คาล เซ็น เดิ้ล และจิ ที่นั่งเป็นเพื่อนผู้วิจัยมาตลอดแม้ในยามดึกคืนแค้นไหนก็ตาม ขอขอบคุณ คุณไกรรักษ์ เรืองจินดาวลัย ที่ได้ช่วยเหลือในยามที่ผู้วิจัยมีปัญหาติดขัดในการทำวิจัยมาโดยสม่ำเสมอ ท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณบิดาและมารดาของผู้วิจัยที่ได้กระตุ้นผู้วิจัยให้รีบทำวิทยานิพนธ์ให้เสร็จโดยตลอดมา รวมทั้งได้ให้ทุนทรัพย์แก่ผู้วิจัยมาตลอดเวลา

นายวัณกร เรืองจินดาวลัย

คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษากรณีทัศนคติของนักคิดในสังคมไทย (THE VIRTUES THAT CONTRIBUTE TO A STRONG AND FLOURISHING SOCIETY : A CASE STUDY OF THE THINKERS VIEWS IN THAI SOCIETY)

วัณกร เรืองจินดาวัลย์ 4236588 SHES / M

ศศ.ม. (จริยศาสตร์ศึกษา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : วริยา ชินวรรณ, M.A., Ph.D., สมณา ดังคณะสิงห์, M.A., Ph.D., ปกรณ์ สิงห์สุริยา, Ph.D.

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบความคิดเกี่ยวกับคุณธรรม เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของคุณธรรมและความเข้มแข็งก้าวหน้าของสังคม และเพื่อศึกษาทัศนะของนักคิดในสังคมไทยในเรื่องคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า โดยทำการสัมภาษณ์ระดับลึกกับนักคิดในสังคมไทยจำนวน 7 ท่าน

ผลการวิจัย พบว่า 1) อริสโตเติลแบ่งคุณธรรมออกเป็นสองประเภท กล่าวคือ คุณธรรมทางปัญญาและคุณธรรมทางจริยธรรม คุณธรรมทางปัญญาเป็นการเข้าใจความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งในจักรวาลและธรรมชาติของมนุษย์ คุณธรรมทางปัญญาเป็นผลมาจากการอบรมสั่งสอนและการไตร่ตรองทางปรัชญา ส่วนคุณธรรมทางจริยธรรมเป็นผลมาจากลักษณะนิสัย คุณธรรมทางจริยธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่ก่อนแต่ผลมาจากการฝึกฝนจนเป็นนิสัย 2) จากการศึกษาวิจัยพบว่าสังคมเข้มแข็งคือสังคมที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของพลเมืองในสังคมซึ่งสังคมในที่นี้รวมถึงภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนและภาคประชาชนด้วย และการรวมตัวนี้เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนกัน มีความสามัคคีและเอื้ออาทรต่อกัน และจากการศึกษาวิจัยพบอีกด้วยว่ามีปัจจัยสำคัญ 7 ประการด้วยกันที่จะช่วยสร้างสังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า กล่าวคือ 1) โครงสร้างทางสังคมต้องเป็นแนวนอน 2) ระบบเศรษฐกิจควรเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง 3) ต้องมีค่านิยมจากศาสนาธรรม 4) ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต 5) ต้องสร้างกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ 6) ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมต้องแน่นแฟ้น 7) ต้องสร้างกลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ในชุมชนและสังคม 3) ผลการวิจัยพบว่าคุณธรรมของอริสโตเติลสัมพันธ์กับสังคมเข้มแข็งก็ถือว่าด้านในสังคมทุกคนเป็นคนที่มีคุณธรรมสังคมก็ย่อมจะเข้มแข็งตามไปด้วย แต่ถ้าคนในสังคมไม่มีคุณธรรมก็จะทำให้สังคมอ่อนแอและจะเป็นรากเหง้าของปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาสังคมและปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น นอกจากนี้แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลยังช่วยเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมด้วย 4) จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่านเกี่ยวกับประเด็นที่ว่า คุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยสร้างสังคมให้เข้มแข็งและก้าวหน้า พบว่ามีคุณธรรม 9 ข้อด้วยกันที่นักคิดในสังคมไทย คิดว่าคุณธรรมเหล่านี้จะสามารถช่วยสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้าได้ คุณธรรมทั้ง 9 ประการ ประกอบไปด้วย 1.ความซื่อสัตย์ 2.ความเอื้ออาทร 3.ความเป็นคนมีจิตสาธารณะ 4.ความกตัญญู 5.ความไว้วางใจผู้อื่น 6.การทำตนให้เป็นตัวอย่าง 7.ความกล้าที่จะเห็นแย้ง 8.ความรู้เท่าทันระบบทุนนิยม 9.การยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน

งานวิจัยนี้เสนอแนะว่า ควรมีการศึกษาวิจัยว่าคุณธรรมที่จะช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้าตามพระคัมภีร์ของประชาชน โดยทั่วไปนอกจากนักคิดในสังคมไทยมีอะไรบ้าง และควรมีการศึกษาเปรียบเทียบประเด็นเรื่องคุณธรรมที่จะช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้าตามทัศนะของนักคิดในสังคมไทยกับนักคิดชาวต่างประเทศว่าเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไรด้วย

คำสำคัญ : คุณธรรม / สังคมเข้มแข็ง

THE VIRTUES THAT CONTRIBUTE TO A STRONG AND FLOURISING SOCIETY : A CASE STUDY OF THE THINKERS' VIEWS IN THAI SOCIETY

VATTAKORN RUANGJINDAVALAI 4236588 SHES/M

M.A. (ETHICAL STUDIES)

THESIS ADVISORS : WARIYA CHINWANNO, M.A., Ph.D., SUMMANA TANGKANASING, M.A., Ph.D, PAKORN SINGSURIYA, Ph.D.

ABSTRACT

This research is qualitative research, which is divided into two parts : documentary and field researches. The objectives of this research are to study the concept of virtues, the concept of a strong and flourishing society, the relationship between virtue and a strong and flourishing society, and the virtues that contribute to a strong and flourishing society.

The results of the study, related to the first objective, show that Aristotle divided the virtues of the soul and said that some were virtues of character and others of intellect. The moral virtues are a state of character concerned with the choice lying between two extremities, this being determined by a rational principle, where the mean of practical wisdom would determine choices. The intellectual virtues were investigated, that is, the virtues which accompany the proper exercise of reason in its various functions. The primary tasks of intellect are first, to give us knowledge of invariable and fixed principles and, second, to provide a rational guide for action in daily life.

The results of the study, related to the second objective, are that a strong society means an assembly of citizens who have civic consciousness based on common awareness of the social problems. It consists of the public sector, the private sector, and the civic sector. All of them solve problems by community spirit, generosity etc. within the civic network.

The results of the study, related to the third objective, are that Aristotle's concept of virtue is related to a strong society. That is to say, society will be strong and flourishing if and only if the people in society have virtues such as self-discipline, moral courage, public mindedness, and generosity, etc.. If people lack these virtues, a strong society will be impossible, because strong society must have virtues as its foundation.

The results of the study, related to the fourth objective, are that most thinkers believe that there are nine virtues that contribute to a strong society. They are as follows : 1) honesty, 2) generosity, 3) public mindedness, 4) gratefulness, 5) trust, 6) being a good model citizen, 7) courage to express different opinions, 8) not falling victim to capitalism, 9) faithfulness to truth.

It is suggested that there should be a study that integrates both quantitative and qualitative methods on the same issue from the perspective of Thai society. Moreover, there should also be a study that intensively compares moral virtues contributing to "strong society" from the perspectives of Thai and foreign thinkers or experts.

KEY WORDS : VIRTUES / CIVIL SOCIETY / STRONG SOCIETY

111 P. ISBN 974-04-4191-2

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
 บทที่ 1 บทนำ.....	 1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
1.3 ขอบเขตของงานวิจัย.....	3
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย.....	4
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
1.6 นิยามศัพท์.....	5
1.7 ปัญหาและข้อจำกัด.....	5
 บทที่ 2 คุณธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม.....	 7
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติล.....	7
2.1.1 ชีวิตและงานของอริสโตเติล.....	7
2.1.2 มโนทัศน์เกี่ยวกับ “คุณธรรม” ของอริสโตเติล.....	9
2.1.3 ประเภทของคุณธรรม.....	9
2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับ “คุณธรรม” ทางจริยธรรม.....	10
2.1.5 ลักษณะของคุณธรรมทางจริยธรรม.....	11
2.1.6 คุณธรรมในฐานะที่เป็นทางสายกลาง.....	12
2.1.7 ความหมายของคุณธรรมทางจริยธรรม.....	14
2.1.8 ตัวอย่างคุณธรรมทางจริยธรรมในวรรณคดีของอริสโตเติล.....	15
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม.....	16
2.2.1 ความหมายของประชาสังคม.....	18
2.2.2 รูปแบบของประชาสังคม.....	20
2.2.3 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลให้สังคมเข้มแข็ง 7 ประการตามแนวคิดของ อุทัย คุลเกษม และ อรศรี งามพิทยาพงศ์.....	22

สารบัญ (ต่อ)

2.2.4	กลไก มาตรการ และวิธีการสร้างประชาสังคมตามแนวคิดของ อเนก เหล่าธรรมทัศน์.....	24
2.2.5	ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยซึ่งเป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้งการสร้าง “ประชาสังคม” ตามทัศนะของนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์.....	25
2.2.6	ลักษณะของประชาสังคมและความเป็นประชาสังคม.....	26
2.2.7	องค์ประกอบเชิงยุทธศาสตร์ของประชาสังคม.....	27
2.2.8	ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งในกระบวนการประชาสังคม....	29
2.2.9	องค์ประกอบอันจำเป็นของการมีวิถีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง.....	29
2.2.10	ประโยชน์ของประชาสังคมตามทัศนะของอเนก เหล่าธรรมทัศน์...	30
2.3	ความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมและความเข้มแข็งของสังคม.....	32
2.4	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	35
บทที่ 3	คุณธรรมที่สร้างสรรค์สังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า.....	39
3.1	สภาพความอ่อนแอของสังคมไทย.....	39
3.2	ปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเข้มแข็ง.....	41
3.2.1	ปัญหาทางสังคม.....	41
3.2.2	ปัญหาเศรษฐกิจ.....	42
3.2.3	ปัญหาทางการเมือง.....	43
3.3	คุณธรรมทางพุทธศาสนา.....	43
3.4	ค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม.....	49
3.5	ทฤษฎีไร้ระเบียบ.....	55
บทที่ 4	การศึกษาคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษาทัศนะของนักคิดในสังคมไทย.....	61
ประเด็นที่ 1	แนวคิดเกี่ยวกับสังคมเข้มแข็งคืออะไรตามทัศนะของนักคิดในสังคมไทย.....	62
ประเด็นที่ 2	สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่เข้มแข็งหรือไม่.....	65
ประเด็นที่ 3	มโนทัศน์สังคมเข้มแข็ง กับ ประชาสังคม เหมือนกันหรือไม่.....	69

สารบัญ (ต่อ)

ประเด็นที่ 4 เราจะสร้างสังคมที่เข้มแข็งอย่างไร.....	71
ประเด็นที่ 5 คุณธรรมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมเข้มแข็งหรือไม่.....	73
ประเด็นที่ 6 มีคุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยสร้างสังคมเข้มแข็ง.....	75
ประเด็นที่ 7 เราจะมีวิธีการสร้างคุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้าได้ อย่างไร.....	83
 บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	87
5.1 สรุปผลการวิจัย.....	87
5.2 ข้อเสนอแนะ.....	93
บรรณานุกรม.....	94
ภาคผนวก.....	99
ประวัติผู้วิจัย.....	101
EXECUTIVE SUMMARY.....	102

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวทางและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไทยเกือบครึ่งศตวรรษนั้น เป็นการพัฒนาที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก แม้ว่าในด้านหนึ่งการพัฒนาที่มีศูนย์กลางอยู่ที่การสร้าง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจนั้นจะนำมาซึ่ง ความสะดวกสบายทางด้านวัตถุ แต่ในขณะเดียวกันนั้น แนวทางและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศดังกล่าว ก็ทำให้สังคมไทยเกิดความอ่อนแอ กล่าวคือ การเร่งสร้างแต่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยไม่ได้สร้างความเข้มแข็งทางสังคมไปพร้อมๆ กันนั้น ทำให้คนในสังคมนั้น ขาดความเสียสละ ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ฯลฯ รวมทั้งขาดการเรียนรู้ร่วมกันในการจัดการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมที่พวกเขาดำรงอยู่

ความอ่อนแอของสังคมไทยดังกล่าวข้างต้นปรากฏเห็นได้ชัดในปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมของคนในสังคม หรือปัญหาการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมบริการโดยไม่คำนึงถึงแบบแผนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งได้ก่อให้เกิดแบบแผนวัฒนธรรมใหม่ ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีชีวิตทางวัฒนธรรมที่อยู่กับ เหล้า บุหรี่ บาร์ คลับ สถานเริงรมย์ ยาเสพติด การพนัน และการขายตัว (เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, 2541:145) นอกจากนี้ ความอ่อนแอในสังคมไทยจะเห็นได้จากค่านิยมใฝ่สเปกโตริก ที่คนในสังคมมุ่งแสวงหาความสะดวกสบายบำรุงบำเรอ แบบไม่ต้องทำอะไร เป็นต้น (พระธรรมปิฎก, 2542: 14-15)

แนวทางหรือวิธีการที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขความอ่อนแอทางสังคมไทย ที่นักคิดนักวิชาการไทยเห็นพ้องต้องกันก็คือ การสร้างประชาสังคมให้เกิดขึ้นในสังคมไทย นายแพทย์ประเวศ วะสี (2541:64) กล่าวถึงประชาสังคมไว้ว่า ถ้าหากสังคมไทยสร้าง “สังคมเข้มแข็ง” หรือ “ประชาสังคม” เป็นฐาน เศรษฐกิจ การเมือง และศีลธรรมจะต้องดีขึ้น ดังนั้น ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชาติควรมุ่งไปสู่การสร้างสังคมให้เกิดความเข้มแข็ง หรือประชาสังคม และใช้ประชาสังคม เป็นเครื่องมือพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม

นักคิดนักวิชาการไทยได้ให้ความหมายของประชาสังคมไว้แตกต่างกัน แต่โดยสาระหลักแล้ว ประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็ง (civil society) หมายถึง การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม หรือองค์กรของสมาชิกในสังคมที่มีจิตสำนึกความเป็นพลเมือง (civic consciousness) อันเกิดจากการมองเห็นวิกฤติการณ์หรือสภาพของปัญหาทางสังคมมารวมตัวกัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรดังกล่าว อาจ

จะประกอบไปด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน รวมทั้งภาคประชาชน ในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วย ความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (civic network) (ชูชัย ศุภวงศ์, 254 :165)

การจะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งหรือเป็นประชาคมนั้นสิ่งสำคัญที่สุดคือ การทำให้ประชาชนเป็นพลเมือง ซึ่งโดยปกติแล้ว ประชาชนในสังคมไทยยังไม่ใช่พลเมือง เนื่องจากคิดว่าตนไม่มีบทบาทหน้าที่ที่จะต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางในการดำรงชีพของตนเอง รวมทั้งการแก้ไขวิกฤติการณ์ทางปัญหาต่างๆ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2541:41) กล่าวถึงพลเมือง (citizen) ว่านอกจากจะต้องเสียภาษี และปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐแล้ว พลเมืองยังต้องมีบทบาทและมีส่วนร่วมหรืออำนาจในทางการเมืองอีกด้วย กล่าวคือ อย่างน้อยที่สุดจะต้องมีสิทธิไปเลือกตั้งและที่ยิ่งไปกว่านั้น ก็จะต้องมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องต่างๆ ทางการเมือง ตลอดจนการมีสิทธิเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่วนรวม รวมไปถึงรัฐในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันอีกด้วย

แต่ทว่าการจะสร้างความเป็นพลเมืองเพื่อให้เกิดประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็งนั้นจำเป็นที่สุดที่จะต้องสร้าง “คุณธรรม” ให้เกิดขึ้นกับประชาชน คุณธรรมดังกล่าวประกอบด้วย การมีวินัยในตนเอง (self – discipline) ความกล้าหาญทางจริยธรรม (moral courage) การมีจิตสาธารณะ (public mind) เป็นต้น (สุรวุฒิ ปัดโรตอง, 2540 : 103) ซึ่งคุณธรรมดังกล่าวจะเป็นแรงพลังที่สำคัญหรือเป็นหัวใจที่จะช่วยขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคมได้ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2540 : 47) ได้เสนอแนะว่า ควรพัฒนาคุณธรรมดังกล่าวนี้ ให้เป็นอุดมการณ์ใหม่ มีน้ำหนักความสำคัญเท่าเทียมกันกับ อุดมการณ์ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคุณธรรมที่จะสร้างความเป็นพลเมืองเพื่อให้เกิดประชาคมนั้นเป็นเรื่องสำคัญที่จะกำหนดความสำเร็จในเรื่องอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมือง ฯลฯ แต่ก็ยังไม่มียุคคิดทบทวนในสังคมไทยที่ออกมาแสดงทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างน่าจะเป็นปัญหาที่สำคัญในการที่จะสร้างองค์ความรู้ เพื่อศึกษา ค้นคว้า และพัฒนาแนวคิดด้านประชาสังคมของไทยที่จะช่วยสร้างสังคมเข้มแข็งและก้าวหน้าในขณะที่เดิวก่อนก็มีระบบความคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของบรรพบุรุษของเราอยู่แล้วที่เป็นชาวตะวันตกในสังคมกรีกโบราณซึ่งได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมไว้อย่างน่าสนใจ แต่ไม่มีใครได้กล่าวถึง ในงานวิจัยชิ้นนี้จะขอยกกล่าวถึงแนวคิดของอริสโตเติล เพื่อให้เราเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมในอดีต แต่ทั้งนี้ก็เป็นเพียงการนำเสนอเพื่อให้เราเข้าใจระบบความคิดของในอดีตเท่านั้น มิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำมาทำการเปรียบเทียบกับระบบคิดของนักคิดและนักวิชาการไทยแต่อย่างใด เพราะจุดเน้นหนักจะอยู่ที่การทำความเข้าใจ “ความคิด” ของนักคิดและนักวิชาการไทย แต่จะเป็นความพยายามในการวิเคราะห์เชื่อมโยง ให้

เห็นถึงเงื่อนไขที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบความคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลกับความเข้มแข็งของสังคม

นอกจากนี้ งานชิ้นนี้ยังให้ความสนใจกับความคิดของนักวิชาการตะวันตกในยุคสมัยใหม่ คือ โรเบิร์ต เมอร์ตัน ที่ปรากฏอยู่ในทฤษฎีไว้ระเบียบด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพของตัวแทนความคิดของแต่ละยุคสมัย ก่อนที่จะมุ่งไปที่คุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้าจากทัศนะของนักคิดในสังคมไทย ผลที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยคาดว่าจะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาในเรื่องการสร้างคุณธรรมของพลเมืองในชาติและการสร้างอุดมการณ์ใหม่ของประเทศต่อไปได้

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1) ศึกษาระบบความคิดที่เกี่ยวกับคุณธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบัน
- 1.2.2) ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม
- 1.2.3) ศึกษาเงื่อนไขที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมกับความเข้มแข็งก้าวหน้าของสังคม
- 1.2.4) ศึกษาทัศนะของนักคิดในสังคมไทยในเรื่องคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า

1.3 ขอบเขตของงานวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเรื่องคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษากรณีทัศนะของนักคิดในสังคมไทย แต่จะนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลเพื่อเป็นภูมิหลังสำหรับการทำความเข้าใจในความหลากหลายของระบบคุณธรรม ทั้งนี้เนื่องจากอริสโตเติลได้ให้กรอบแนวคิดในเรื่องนี้ไว้อย่างเป็นระบบและมีความชัดเจนโดดเด่นมากที่สุดโดยจะเป็นการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์จากเอกสาร และหลังจากนั้นจะศึกษาแนวคิดและความคิดเกี่ยวกับสังคมเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคมจากนักคิดและนักวิชาการในสังคมไทย โดยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการบันทึกข้อมูลภาคสนาม อีกทั้งผู้วิจัยจะใช้วิธีการวิเคราะห์ การจัดจำแนกหมวดหมู่ของข้อมูล เพื่อทำความเข้าใจความหมายและความหลากหลายของความคิดของนักคิดและนักวิชาการ นอกจากนี้ยังทำการผนวกทฤษฎีไว้ระเบียบของโรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert merton) เพื่อทำความเข้าใจสาเหตุในความอ่อนแอของสังคมในปัจจุบันด้วย

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินงานวิจัยในครั้งนี้ประกอบด้วย 2 ส่วน ดังนี้ คือ

1.4.1 ส่วนแรกเป็นการศึกษาวิจัยภาคเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวกับคุณธรรมและแนวคิดที่จะสร้างสังคมให้เข้มแข็งและก้าวหน้า

1.4.2 ส่วนที่สองเป็นการศึกษาวิจัยในภาคสนาม (field research) เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) ในประเด็นที่ว่า คุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้ากับนักคิดและนักวิชาการในสังคมไทย จำนวน 7 ท่าน ซึ่งประกอบด้วย

1. ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก
2. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์
3. นายวิทยากร เขียวกุล
4. รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยรัตน์ เจริญสิน โสพาร
5. รองศาสตราจารย์ อรทัย อาจอ่ำ
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดไธสง
7. นายวิรัตน์ คำศรีจันทร์

นอกจากนี้ผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นักคิดและนักวิชาการทั้ง 7 ท่านนี้ มาทำการจำแนกหมวดหมู่ของคุณธรรมเพื่อทำความเข้าใจ ศึกษาความหมายของคุณธรรมในทฤษฎีของนักคิดในสังคมไทยว่าเป็นอย่างไร

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.5.1) ทราบระบบคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรมของนักปรัชญาตะวันตก
- 1.5.2) ทราบความคิดและทัศนะเกี่ยวกับสังคมเข้มแข็งหรือประชาสังคมของนักคิดในสังคมไทย
- 1.5.3) ทราบทัศนะเกี่ยวกับคุณธรรมที่สร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้าของนักคิดในสังคมไทย
- 1.5.4) ทราบความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมกับความเข้มแข็งของสังคม
- 1.5.5) เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยเรื่องที่เกี่ยวข้องต่อไป

1.6 นิยามศัพท์

1.6.1) “สังคมเข้มแข็ง” หรือ “ประชาสังคม” หมายถึง การรวมตัวกันเป็นกลุ่มของพลเมืองในสังคมที่มีจิตสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง (civic consciousness) อันตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมองเห็นวิกฤตการณ์หรือปัญหาทางสังคมร่วมกัน การรวมตัวเป็นกลุ่มดังกล่าวประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน รวมทั้งภาคประชาชน ทั้งนี้เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาด้วยความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน เป็นต้น ภายใต้การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของพลเมือง (ชูชัย สุภวงส์, 2541 : 165)

1.6.2) “คุณธรรม” หมายถึง ความดีงามซึ่งเป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานของความเป็นพลเมือง เช่น การมีวินัยในตนเอง (self discipline) ความกล้าหาญของจริยธรรม (moral courage) การมีจิตสาธารณะ (public mind) เป็นต้น (สุรวดี ปัดโรตง, 2542 : 103)

1.7 ปัญหาและข้อจำกัด

เนื่องจากในตอนแรกของการทำวิจัย ผู้วิจัยตั้งใจจะสัมภาษณ์นักคิดไทยหลายท่าน ดังมีรายชื่อดังต่อไปนี้ ซึ่งประกอบไปด้วย

1. ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก
2. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)
3. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์
4. ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี
5. ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์
6. รองศาสตราจารย์ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์
7. รองศาสตราจารย์ ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร
8. รองศาสตราจารย์ ดร.อนุชาติ พวงสำลี
9. รองศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล
10. นายวิทยากร เชียงกุล
11. รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรยุทธ บุญมี
12. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวดี ปัดโรตง

แต่เนื่องจากปัญหาต่างๆ หลายประการ เช่น บางท่านป่วย, บางท่านไม่ยินดีให้สัมภาษณ์, บางท่านไม่สามารถติดต่อได้ ฯลฯ จึงทำให้ผู้วิจัยไม่สามารถทำการสัมภาษณ์นักคิดเหล่านั้นครบถ้วนดังที่ผู้วิจัยตั้งใจและวางแผนไว้ได้ทั้งหมด จึงจำเป็นต้องทำการสัมภาษณ์นักคิดและนักวิชาการท่านอื่นๆ ที่ยินดี เต็มใจ และให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์แทน เพื่อให้ได้ข้อมูลมากพอในการที่จะนำมาวิเคราะห์ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ให้สัมภาษณ์แก่ผู้วิจัย ดังที่ปรากฏรายชื่อใน 1.4 ก็มีความเชี่ยวชาญและมีทัศนะอันหลากหลายในเรื่องสังคมเข้มแข็ง จึงเห็นว่าจะพอเพียงต่อการสะท้อนภาพทัศนะของนักคิดในสังคมไทยได้ในระดับหนึ่ง

บทที่ 2

คุณธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม

เราทราบกันดีว่าสังคมไทยในปัจจุบันโดยรวมแล้วยังถือว่าเป็นสังคมที่มีความอ่อนแออยู่ การที่จะทำให้สังคมไทยมีความเข้มแข็ง นักคิดส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่า เราจะต้องสร้าง “ประชาสังคม” หรือ “สังคมเข้มแข็ง” ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย วิธีการหนึ่งที่จะสร้างสังคมเข้มแข็ง ก็คือการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับพลเมืองไทยเพราะคุณธรรมถือว่าเป็นเงื่อนไขขั้นพื้นฐานที่จำเป็นที่สุดในการสร้างสังคมเข้มแข็ง กล่าวคือ ถ้าพลเมืองในสังคมขาดคุณธรรม การสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งอาจจะเป็นไปได้ยาก

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องคุณธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม ได้อย่างชัดเจน ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงจะขอแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน กล่าวคือ ส่วนแรกจะเป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลในฐานะที่เป็นรากฐานทฤษฎีทางความคิดที่สำคัญในเรื่องของคุณธรรม ส่วนที่สอง จะเป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคมจากนักคิดในสังคมไทย และในส่วนสุดท้าย จะเป็นการสังเคราะห์รวมทั้งเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลกับแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติล

ยิ่งสังคมปัจจุบันมีพัฒนาการไปมากเท่าไร มีความสลับซับซ้อนมากเท่าไร “คุณธรรม” ก็ยิ่งเป็นเรื่องที่จำเป็นต่อสังคมมากขึ้นเท่านั้น (พรพรรณ วีระปรียากุล, 2543 : 5) เพราะสังคมจะเข้มแข็งหรือว่าอ่อนแอขึ้นขึ้นอยู่กับคุณธรรมของคนในสังคมเป็นสำคัญ (Hampsher, 1992: 144) ถ้าคนในสังคมใดมีคุณธรรม สังคมนั้นก็จะเข้มแข็ง ในทางกลับกัน ถ้าคนในสังคมใดไม่มีคุณธรรม สังคมนั้นก็ย่อมอ่อนแอ

ในหัวข้อนี้จะเป็นการศึกษาแนวคิดและวิเคราะห์ทฤษฎีคุณธรรมของอริสโตเติล โดยการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิจัยทั้งจากเอกสารปฐมภูมิ (primary source) คืองาน “Nicomachean Ethics” ของอริสโตเติล และเอกสารทุติยภูมิ (secondary sources) จากผู้เชี่ยวชาญงานด้านปรัชญาของอริสโตเติลโดยตรง เป็นหลักในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรม

2.1.1 ชีวิตและงานของอริสโตเติล

อริสโตเติล (Aristotle) เป็นนักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ปรัชญา

และงานเรื่อง “Nicomachean Ethics” ของอริสโตเติลก็นับว่าเป็นงานที่เป็นรากฐานชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในจริยศาสตร์หรือปรัชญาศีลธรรม (Moral Philosophy) (Prior, 1991:144) และในงานชิ้นนี้เองที่ อริสโตเติลได้ไปถึงจุดสูงสุดทางความคิดในประวัติศาสตร์ความคิดทางปรัชญาของกรีกเกี่ยวกับเรื่อง “คุณธรรม” (Albert, 1984 : 29)

อริสโตเติล เกิดในปี 384 BC. ที่เมือง Stagira ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของกรีก (Greek) บิดาของอริสโตเติลเป็นแพทย์ของกษัตริย์แห่งมาเซโดเนีย (Macedonia) อริสโตเติลได้รับความสนใจในเรื่องชีววิทยามาจากบิดาของเขา ในปี 367 ก่อนคริสตกาล อริสโตเติลได้เข้าศึกษาใน “อคาเดมี” (Academy) ของเพลโต (Plato) เขาศึกษาอยู่ที่นั่นจนกระทั่งเพลโตเสียชีวิตในปี 347 ก่อนคริสตกาล ซึ่งในช่วงเวลานั้นเรามีข้อมูลเกี่ยวกับอริสโตเติลเพียงเล็กน้อย แต่อย่างไรก็ตาม หลักจากที่เพลโตถึงแก่กรรม อริสโตเติลก็ได้ออกจากเอเธนส์ (Athens) เป็นเวลา 12 ปี ซึ่งในช่วงเวลานี้อริสโตเติลได้เดินทางไปยังบริเวณทะเลเอเจียน (Aegean) เพื่อทำการวิจัยทางชีววิทยา นอกจากนั้นอริสโตเติลก็ได้เป็นอาจารย์สอนพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great)

ในปี 335 ก่อนคริสตกาล อริสโตเติลได้กลับเอเธนส์และได้ตั้งสำนักปรัชญาของเขา นั่นก็คือ “ลิสซีอุม” (Lyceum) ขึ้นมา หาก “อคาเดมี” ของเพลโตถูกเรียกว่าเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงแห่งแรกของโลกตะวันตก “ลิสซีอุม” ของอริสโตเติลก็อาจจะถูกเรียกว่าเป็นมหาวิทยาลัยการวิจัยแห่งแรกของโลกตะวันตกได้เช่นเดียวกัน เหตุที่สำนักปรัชญาของอริสโตเติลมีชื่อว่า “ลิสซีอุม” ก็เพราะได้ชื่อตามที่ตั้งซึ่งเป็นสวนสาธารณะใกล้วิหารที่ประชาชนสร้างถวายเทพเจ้าอะพอลโล

ในปี 220 ก่อนคริสตกาล พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชได้สวรรคต การสวรรคตของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบกระเทือนต่อ อริสโตเติล เป็นอย่างมาก กล่าวคือชาวเอเธนส์โดยมากแสดงความไม่ปฏิบัติต่อมาเซโดเนียอย่างรุนแรง ใครที่เคยเข้าพบกับมาเซโดเนียจะถูกลงโทษ อริสโตเติลจึงตกเป็นเป้าการปองร้ายจากนักการเมืองแห่งเอเธนส์ อริสโตเติลถูกกล่าวหาว่า คูหมิ่นเทพเจ้าอันเป็นข้อหาเดียวกับที่โสเครตีส (Socrates) ถูกประหารชีวิตมาแล้ว แต่อริสโตเติลไม่รอให้ถูกนำตัวไปขึ้นศาล เขาได้หนีออกจากเอเธนส์โดยให้เหตุผลว่า “เพื่อชาวเอเธนส์จะได้ไม่ทำบาปต่อปรัชญาเป็นครั้งที่สอง” หลังจากนั้นหนึ่งปีคือในปี 221 ก่อนคริสตกาล อริสโตเติล ก็ถึงแก่กรรมลงอย่างสงบ

ถึงแม้ว่า อริสโตเติล จะเป็นนักปรัชญากรีกโบราณ แต่แนวคิดต่างๆ ในงานของเขาก็มีอิทธิพลต่อวิชาการต่างๆ ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็น ตรรกศาสตร์ (Logic) รัฐศาสตร์ (Politics) หรือแม้แต่ในวิชา ชีววิทยา(Biology) ก็ตาม (Durant, 1993: 73) ตามการจัดแบ่งประเภทงานของอริสโตเติล งานของเขาสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท กล่าวคือ ประเภทแรก เรียกว่า “ศาสตร์ภาคทฤษฎี” (Theoretical Sciences) เช่น อภิปรัชญา (Metaphysics), ฟิสิกส์ (Physics), ดาราศาสตร์(Astronomy),

ชีววิทยา (Biology), จิตวิทยา (Psychology) ประเภทที่สอง เรียกว่า “ศาสตร์ทางปฏิบัติ” (Practical Sciences) ดังเช่น นิโคมาเชียน (Nicomachean Ethics), ยูเดเมียน (Eudemian Ethics), รัฐศาสตร์ (Politics) และประเภทสุดท้าย เรียกว่า “ศาสตร์ทางด้านกวี” (Poetical Sciences) ดังเช่น วาทวิทยา (Rhetoric), กวี (Poetics) และ ตรรกศาสตร์ (Logic) (Albert, 1984 : 30)

2.1.2 มโนทัศน์เกี่ยวกับ “คุณธรรม” ของอริสโตเติล

ก่อนที่จะเราไปศึกษา “ความหมาย” และ “ประเภท” ของคุณธรรม ตามทฤษฎีของอริสโตเติล ผู้วิจัยคิดว่าเราน่าจะมาดูทฤษฎีทางอภิปรัชญาของอริสโตเติลกันก่อนเล็กน้อย ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า การทำความเข้าใจทฤษฎีทางอภิปรัชญาของอริสโตเติลก่อนนั้น จะช่วยให้เราเข้าใจในทฤษฎีคุณธรรมของอริสโตเติลได้ดียิ่งขึ้น

เป็นที่ทราบกันดีว่าอริสโตเติลเคยเป็นศิษย์ของเพลโตในสมัยที่เขายังศึกษาหาความรู้อยู่ที่ “อคาเดมี” ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดที่อริสโตเติลจะมีทฤษฎีทางอภิปรัชญา (Metaphysics) บางอย่างคล้ายกับเพลโต (Plato) กล่าวคือ อริสโตเติล มองว่าโลกมีจุดหมายปลายทาง (end) (Holmes, 1998:40) จุดหมายปลายทางนี้ ก็คือ ภาวะแห่งหรือแนวโน้มตามธรรมชาติของสิ่งแต่ละสิ่งนั่นเอง จุดหมายปลายทางของเมล็ดมะม่วง ก็คือ ต้นมะม่วงที่ออกผลได้ จุดหมายปลายทางของไข่ไก่ ก็คือ การเป็นไก่เต็มตัว เป็นต้น (วิทย์ วิศทเวทย์, 2542 :37) ดังนั้นโดยทั่วไปแล้ว ทฤษฎีทางจริยศาสตร์ของอริสโตเติลจึงมักจะถูกมองว่าเป็น “ทฤษฎีทางจริยศาสตร์แบบอ้างอิงจุดหมาย” (teleological theory) (MidGrey, 1988 : 543) กล่าวคือ เป็นทฤษฎีที่มองว่าการเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งปวงมีจุดหมายปลายทางที่แน่นอนอยู่แล้ว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540 : 96) อีกทั้งยังถูกมองว่าเป็น “ธรรมชาตินิยมแบบอ้างอิงจุดหมาย” (teleological naturalism) อีกด้วย (Sahakinsan, 1974 : 491) นอกจากนี้แนวคิดเรื่องนี้ของอริสโตเติล ยังมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อ “จริยศาสตร์เชิงสัจนิยม” (realistic ethics) ในยุคปัจจุบันอีกด้วย (Beck, 1961 : 52)

2.1.3 ประเภทของคุณธรรม

คำว่า “คุณธรรม” หรือ “Virtue” นั้น อริสโตเติล หมายถึง คุณสมบัติ (Quality) ที่ทำให้มนุษย์บรรลุถึงจุดหมายเฉพาะของความเป็นมนุษย์ได้ (Human Telos) (Macintyre, 1997 : 122) และอริสโตเติล ให้ “virtue” มีความหมายเท่ากับ “excellence” หรือ “ความเป็นเลิศ” ซึ่งอริสโตเติลหมายถึง ความเป็นเลิศของลักษณะนิสัย (character) ที่ทำให้บรรลุผลสำเร็จในการเป็นมนุษย์ (Gould, 1988 : 204)

ในทฤษฎีคุณธรรมของอริสโตเติล อริสโตเติล ได้แบ่งคุณธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทแรก เรียกว่า “คุณธรรมทางปัญญา” (intellectual virtue) ประเภทที่สอง เรียกว่า “คุณธรรมทางจริยธรรม” (Urmson, 1988:21) สาเหตุที่อริสโตเติล แบ่งคุณธรรมออกเป็น 2 ประเภท ก็เนื่องมาจากทฤษฎีในทางอภิปรัชญาที่ว่า สรรพสิ่งย่อมมี “แก่นแท้” (essence) ของตัวเอง แก่นแท้ของสิ่งใดย่อมบ่งถึงหน้าที่เฉพาะและจุดหมายของสิ่งนั้น เช่น แก่นแท้ของมิด ก็คือ การตัดหรือฉีกสิ่งต่างๆ ได้ดี ส่วนแก่นแท้ของมนุษย์ ในทฤษฎีของอริสโตเติล ก็คือ “ปัญญา” (วิทย์ วิศทเวทย์, 2537:52) ดังนั้น สำหรับ อริสโตเติล หน้าที่เฉพาะของมนุษย์ ก็คือการพัฒนา “ปัญญา” เพื่อบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ นั่นก็คือความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งนัยหนึ่งหมายถึงการสร้างลักษณะนิสัยที่มีความเป็นเลิศ

สำหรับอริสโตเติล สิ่งใดก็ตามที่เราเรียกว่ามีความเป็นเลิศ ก็เพราะ สิ่งนั้นทำหน้าที่เฉพาะของมันได้ดี เช่น ความเป็นเลิศของดวงตา ก็คือสามารถมองเห็นได้ดี เป็นต้น คุณธรรมหรือความเป็นเลิศของมนุษย์ ก็คือลักษณะนิสัยที่ทำให้มนุษย์ทำหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ได้ดี หรือทำหน้าที่ซึ่งทำให้บรรลุถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนั้น สำหรับอริสโตเติล คุณธรรมหรือความเป็นเลิศของลักษณะนิสัยที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จึงมี 2 ประเภท คือ คุณธรรมทางปัญญาและคุณธรรมทางจริยธรรม (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2544 : 53)

ข้อสังเกตที่น่าจะตั้งไว้ตรงนี้ก็คือ อริสโตเติล ใช้เกณฑ์เรื่อง “ความแตกต่าง” มาเป็นตัวแบ่งประเภทของคุณธรรม ทั้งนี้ก็เพราะ อริสโตเติล สังเกตว่าในชีวิตประจำวันของเรา เรามักจะเรียกชื่อของคุณธรรมแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ เรามักจะเรียกคุณธรรมบางอย่างว่าเป็น “คุณธรรมทางปัญญา” และมักจะเรียกคุณธรรมบางอย่างว่าเป็น “คุณธรรมทางจริยธรรม” หรือ “คุณธรรมของลักษณะนิสัย” (virtue of character) (Bostock, 2000 :36) สำหรับอริสโตเติล คุณธรรมทางปัญญาก็คือ การเข้าใจความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งในจักรวาลและธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งอริสโตเติล หมายถึง ปัญญาภาคทฤษฎีที่เกิดจากการศึกษาความรู้แบบศาสตร์ เช่น อภิปรัชญา ฟิสิกส์ คณิตศาสตร์ ฯลฯ อริสโตเติล คิดว่า “คุณธรรมทางปัญญา” เกิดจากการสอนและการไต่ตรองทางปรัชญา ซึ่งต้องอาศัยเวลาและประสบการณ์ ส่วน “คุณธรรมทางจริยธรรม” เป็นผลมาจากการฝึกฝนจนเป็นนิสัย เช่น เราเรียกคนๆ หนึ่งว่ามีคุณธรรมความซื่อสัตย์ ก็เพราะคนๆ นั้นทำสิ่งที่เรียกว่าความซื่อสัตย์จนเป็นนิสัย อริสโตเติล คิดว่า “คุณธรรมทางจริยธรรม” เกิดจากประสบการณ์และการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางจริยธรรม หรือกิจกรรมสร้างสรรค์สิ่งดีงามร่วมกับบุคคลอื่นๆ ในสังคม / การเมือง (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2544 : 56)

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับ “คุณธรรมทางจริยธรรม”

อริสโตเติล (Ross, 2000 :1746) คิดว่า เนื่องจาก “คุณธรรมทางจริยธรรม” เป็นผลมา

จากลักษณะนิสัย ดังนั้น จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่า “คุณธรรมทางจริยธรรม” โดยธรรมชาติแล้ว เป็นสิ่งที่เราไม่ได้มีมาแต่กำเนิด การที่อริสโตเติลคิดเช่นนี้ เพราะอริสโตเติล เชื่อว่า สิ่งที่มีอยู่โดยธรรมชาติไม่สามารถสร้างลักษณะนิสัยที่ตรงกันข้ามกับธรรมชาติของมันได้ ยกตัวอย่างเรื่อง“ก้อนหิน” กล่าวคือ โดยธรรมชาติแล้ว “ก้อนหิน” เป็นสิ่งที่เคลื่อนไปสู่ที่ต่ำ เราไม่สามารถปลูกฝังนิสัยให้ “ก้อนหิน” เคลื่อนไปสู่ที่สูงได้ ถึงแม้เราจะฝึกขว้างก้อนหินให้เคลื่อนไปข้างบนเป็นพันๆ ครั้งก็ตาม อริสโตเติล คิดว่าสิ่งใดก็ตามที่โดยธรรมชาติแล้วประพฤติในลักษณะหนึ่ง เราไม่สามารถที่จะฝึกฝนให้มันประพฤติในอีกลักษณะหนึ่งได้ ดังนั้นคุณธรรมทางจริยธรรมจึงเป็นสิ่งที่เราไม่ได้มีโดยธรรมชาติ

สำหรับอริสโตเติลแล้ว “คุณธรรมทางจริยธรรม” เป็นสิ่งที่เราไม่ได้มีอยู่ก่อน การที่เรา มี “คุณธรรมทางจริยธรรม” ได้นั้น ก็เป็นเพราะว่า เราใช้มัน (Sherman, 1989 : 6) อริสโตเติล คิดว่า กรณีของ “คุณธรรมทางจริยธรรม” ไม่เหมือนกับกรณีของสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ยกตัวอย่างเช่นเรื่อง “ผัสสะ” (sensation) กล่าวคือ การที่เรามีผัสสะเกี่ยวกับการเห็นและการได้ยินนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะเราเห็นบ่อยๆหรือได้ยินบ่อยๆ ตรงกันข้าม เรามีผัสสะเกี่ยวกับการเห็นและการได้ยิน อยู่ก่อนแล้ว จากนั้นเราจึงใช้มัน สำหรับอริสโตเติล เรามีคุณธรรมก็เพราะเราใช้คุณธรรม ไม่ใช่เรามีคุณธรรมอยู่ก่อนแล้วค่อยใช้มันทีหลัง อริสโตเติล คิดว่าคุณธรรมมันเหมือนกับกรณีของศิลปะทั้งหลาย กล่าวคือ เราจะต้องเรียนรู้โดยการทำงานศิลปะก่อน เราจึงจะสามารถทำงานศิลปะได้ กล่าวคือ เราเป็นผู้สร้างก็เพราะ โดยการสร้าง เราเป็นนักเล่นพิณก็เพราะ โดยการเล่นพิณ อริสโตเติล คิดว่า ในกรณีของคุณธรรมก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เราเป็นคนที่มีความยุติธรรมก็เพราะเราทำสิ่งที่ยุติธรรม เราเป็นคนกล้าหาญก็เพราะเราทำสิ่งที่กล้าหาญ เป็นต้น (Ross, 2000 : 1747)

2.1.5 ลักษณะของคุณธรรมทางจริยธรรม

อริสโตเติล ให้ความสนใจเกี่ยวกับการอธิบายลักษณะของ “คุณธรรมจริยศีลธรรม” ทั้งนี้ก็เพื่อให้ได้คำจำกัดที่ชัดเจนของ “คุณธรรมทางจริยธรรม” และการที่จะทำให้เห็นลักษณะของ “คุณธรรมทางจริยธรรม” ว่าเป็นเรื่องของ “ลักษณะนิสัย” ดังนั้น อริสโตเติล จึงต้องแยก “บุคลิกภาพ” (personality) หรือ “วิญญาณ” (soul) ของมนุษย์ออกเป็น 3 ส่วน กล่าวคือ ส่วนแรกเรียกว่า “อารมณ์ความรู้สึก” (emotions) ส่วนที่สองเรียกว่า “สมรรถพล” (faculties) และส่วนสุดท้ายเรียกว่า “ลักษณะนิสัย” (state of character) (Albert, 1984 : 41)

คำว่า “อารมณ์ความรู้สึก” อริสโตเติล หมายถึง ความอยาก ความโกรธ ความกลัว ความเชื่อมั่น ความอิจฉา ความรัก ความเกลียด ฯลฯ เป็นต้น อริสโตเติล คิดว่าอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้โดยทั่วไปแล้วจะสอดคล้อง หรืออีกนัยหนึ่งจะไปด้วยกันกับ “ความสุข” (pleasure)

หรือ “ความทุกข์” (pain) ส่วนคำว่า “สมรรถพล” อริสโตเติล หมายถึง ความสามารถที่จะมีอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้ได้ เช่น ความสามารถที่จะรู้สึกโกรธหรือกลัวได้ เป็นต้น (Sherman, 1997 : 52-53)

อริสโตเติล (Ross, 2000:1746-47) คิดว่า “คุณธรรม” และ “ความชั่วร้าย” ไม่ใช่ “อารมณ์ความรู้สึก” ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า มนุษย์ไม่ได้ถูกเรียกว่า “ดี” หรือ “เลว” บนพื้นฐานของอารมณ์ความรู้สึก แต่มนุษย์ถูกเรียกว่า “ดี” หรือ “เลว” บนพื้นฐานของ “คุณธรรม” หรือ “ความชั่วร้าย” ของพวกเขาเอง อริสโตเติล ยังคิดต่อไปอีกว่า พวกเราไม่ได้รับการสรรเสริญหรือถูกตำหนิ อันเนื่องมาจากอารมณ์ความรู้สึกของพวกเรา กล่าวคือ คนที่รู้สึกกลัวหรือโกรธจะไม่ได้รับการสรรเสริญหรือถูกตำหนิ แต่พวกเราได้รับการสรรเสริญหรือถูกตำหนิ ก็เพราะคุณธรรมหรือความชั่วร้ายของพวกเราเอง อริสโตเติล คิดว่า อารมณ์ความรู้สึก เช่น โกรธ หรือ กลัว เป็นสิ่งที่ปราศจากการเลือก แต่คุณธรรมเป็นการเลือก หรือเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเลือก และด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นนี้ อริสโตเติล จึงสรุปว่า คุณธรรมไม่ใช่อารมณ์ความรู้สึก

อริสโตเติล (Ross, 2000 : 1747) คิดว่านอกจากคุณธรรมทางจริยธรรมจะไม่ใช่อารมณ์ความรู้สึกแล้ว คุณธรรมทางจริยธรรมก็ไม่ใช่สมรรถพลด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่า มนุษย์ไม่ได้ถูกเรียกว่าดีหรือไม่ดีรวมทั้งได้รับการสรรเสริญหรือถูกตำหนิไม่ใช่เพราะความสามารถที่จะรู้สึกถึงอารมณ์ต่างๆเหล่านี้ได้ เรามีสมรรถพลโดยธรรมชาติ แต่เราไม่ได้ถูกทำให้ดีหรือเลวโดยธรรมชาติ ดังนั้นคุณธรรมทางจริยธรรมจะต้องไม่ใช่สมรรถพลอย่างแน่นอน อริสโตเติลคิดว่าคุณธรรมทางจริยธรรมจะต้องเป็นลักษณะนิสัย

เพื่อที่จะอธิบายว่าคุณธรรมทางจริยธรรมเป็นเรื่องของลักษณะนิสัย อริสโตเติลจึงได้ตั้งข้อสังเกตว่าคุณธรรมหรือความเป็นเลิศนั้นก่อให้เกิดเงื่อนไขที่ดีแก่สิ่งต่างๆ นอกจากนี้แล้ว คุณธรรมหรือความเป็นเลิศยังทำให้การทำงานของสิ่งนั้นๆเป็นไปด้วยดีด้วย ยกตัวอย่างเช่น ความเป็นเลิศของดาทำให้ดาเป็นดาที่ดีและการทำงานของดาก็เป็นไปด้วยดี การที่เราสามารถมองเห็นได้ดีนั้นก็เพราะความเป็นเลิศของตา อริสโตเติล กล่าวต่อไปอีกว่าความเป็นเลิศของม้าจะทำให้ม้าเป็นม้าที่ดีและทำให้การทำงานของม้าดีด้วย กล่าวคือ เป็นม้าที่วิ่งเก่งหรือพาผู้ที่ขี่มันรอดพ้นจากการถูกโจมตีของศัตรูด้วย อริสโตเติล สรุปว่า ถ้าสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นจริงในทุกๆ กรณี ดังนั้นคุณธรรมหรือความเป็นเลิศของมนุษย์จะต้องเป็นเรื่องของลักษณะนิสัยซึ่งทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่ดีและทำให้มนุษย์ทำหน้าที่ได้เป็นอย่างดีด้วย (Ross, 2000 : 1748-49)

2.1.6 คุณธรรมในฐานะที่เป็นทางสายกลาง

เพื่อที่จะให้คำจำกัดความคุณธรรมทางจริยธรรมที่ชัดเจน นอกจากอริสโตเติลจะต้อง

อธิบายว่าคุณธรรมทางจริยธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับลักษณะนิสัยแล้ว เขาจะต้องอธิบายอีกด้วยว่า คุณธรรมทางจริยธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ “ทางสายกลาง” (The Golden Mean) ด้วย (Albert, 1984:45) อริสโตเติลเริ่มต้นการอธิบายทางสายกลางโดยการแบ่งทางสายกลางออกเป็น 2 ประเภท กล่าวคือประเภทแรก เรียกว่า “ทางสายกลางที่ไม่สัมพันธ์กับตัวเรา” ประเภทที่สองเรียกว่า “ทางสายกลางที่สัมพันธ์กับตัวเรา” (a mean relative to us) (Bostock, 2000 :38)

“ทางสายกลางที่ไม่สัมพันธ์กับเรา” อริสโตเติล หมายถึง สิ่งที่อยู่ตรงกลางระหว่างสิ่งสุดโต่งทั้ง 2 ด้าน กล่าวคือ “ความเกิน” (excess) และ “ความขาด” (deficiency) (Bostock, 2000 : 38) ทางสายกลางชนิดนี้ สำหรับอริสโตเติลแล้ว มีเพียงสิ่งเดียวและเป็นสิ่งที่เหมือนกันสำหรับคนทุกคน อริสโตเติล ยกตัวอย่างเกี่ยวกับปริมาณอาหารขึ้นมาเพื่อประกอบความเข้าใจ กล่าวคือ ถ้าอาหารปริมาณ 10 ปอนด์มากเกินไป และอาหารปริมาณ 2 ปอนด์ น้อยเกินไป ดังนั้นทางสายกลางที่ไม่สัมพันธ์กับตัวเราจะเท่ากับ 6 ปอนด์ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า ความแตกต่างระหว่าง 10 กับ 6 จะเท่ากับ 4 และความแตกต่างระหว่าง 6 กับ 2 จะเท่ากับ 4 เช่นกัน ดังนั้นทางสายกลางระหว่างอาหาร 10 ปอนด์ กับ อาหาร 2 ปอนด์ จะเท่ากับ อาหาร 6 ปอนด์ ทางสายกลางชนิดนี้จะสอดคล้องกับอัตราส่วนทางเรขาคณิต (Bostock, 2000 : 38-39)

ส่วน “ทางสายกลางที่สัมพันธ์กับตัวเรา” อริสโตเติล หมายถึง สิ่งที่มีไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป (Bostock, 2000 : 40) สำหรับอริสโตเติลแล้ว ทางสายกลางชนิดนี้ไม่ได้มีอยู่เพียงสิ่งเดียวและไม่ใช่ว่าสิ่งเหมือนกันสำหรับคนทุกคน อริสโตเติล คิดว่าถึงแม้ทางสายกลางของ 10 กับ 2 จะเป็น 6 แต่เราก็ไม่สามารถสรุปได้ว่า คนทุกคนควรจะบริโภคอาหาร 6 ปอนด์ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า อาหาร 6 ปอนด์ อาจจะมากเกินไปสำหรับคนบางคนและอาจจะน้อยเกินไปสำหรับคนอื่นก็ได้ ด้วยเหตุนี้ อริสโตเติล จึงสรุปว่า คนที่มีคุณธรรมทางจริยธรรมทุกคนจะต้องหลีกเลี่ยงความชั่วร้ายทั้ง 2 กล่าวคือ “ความขาด” และ “ความเกิน” และพวกเขาจะต้องเลือกการกระทำที่สอดคล้องกับทางสายกลางแบบที่ไม่สัมพันธ์กับตัวเรา (Bostock, 2000 : 41)

อริสโตเติล (Bostock, 2000 :41) คิดว่า “คุณธรรมทางศีลธรรม” หรือ “ความเป็นเลิศทางศีลธรรม” เป็นทางสายกลางประเภทหนึ่ง ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า “คุณธรรมทางศีลธรรม” นั้นเกี่ยวข้องกับการกระทำ (action) และ อารมณ์ความรู้สึก (passion) และในการกระทำและอารมณ์ความรู้สึกนั้นก็เกี่ยวข้องกับทางสายกลาง กล่าวคือ การกระทำและอารมณ์ความรู้สึกนั้นก็จะมี “ส่วนเกิน” , “ส่วนขาด” และ “สิ่งที่อยู่ระหว่างกลาง” หรือนัยหนึ่ง “ทางสายกลาง” ด้วย อริสโตเติล (Ross, 2000: 1950) ยกตัวอย่างเกี่ยวกับความรู้สึก เช่น ความโกรธและความสงสาร , ความกลัวและความเชื่อมั่น , ความสุข และความทุกข์ ความรู้สึกต่างๆ เหล่านี้ อริสโตเติลคิดว่าเราอาจจะรู้สึกมากเกินไป (ส่วนเกิน) หรือน้อยเกินไปก็ได้ (ส่วนขาด) ซึ่งนั่นก็ไม่ใช่สิ่งที่ติดตามทฤษฎีทางสายกลางของอริสโต

เคิลแต่อร์สโตเคิลคิดว่าความรู้สึกดังกล่าวนี้เราสามารถรู้สึกให้พอดีหรือให้อยู่ระหว่างกลางได้ กล่าวคือ ไม่มากเกินไป และไม่น้อยเกินไป ดังนั้นความรู้สึกดังกล่าวนี้จึงเป็นลักษณะของความเป็นเลิศหรือคุณธรรมได้ เช่นเดียวกับกรณีของการกระทำ เช่น ความกล้าหาญ, ความอดทน ฯลฯ ซึ่งมี “ส่วนขาด”, “ส่วนเกิน” และ “ส่วนที่อยู่ระหว่างได้” ดังนั้นเราอาจสรุปได้ว่า คุณธรรมทางศีลธรรม เกี่ยวข้องกับการกระทำและ อารมณ์ความรู้สึก ซึ่งทั้งการกระทำและอารมณ์ความรู้สึกนั้น ก็มี ส่วนขาดและส่วนเกินซึ่งถือเป็นความชั่วร้ายอย่างหนึ่งในขณะที่สิ่งที่อยู่ระหว่างกลางได้รับการสรรเสริญ ซึ่งสิ่งที่อยู่ระหว่างกลางนี้เป็นลักษณะของความเป็นเลิศ ดังนั้นความเป็นเลิศจึงเป็นทางสายกลางประเภทหนึ่งซึ่งมุ่งไปหาสิ่งที่อยู่ระหว่างกลาง

2.1.7 ความหมายของคุณธรรมทางจริยธรรม

หลังจากที่อริสโตเคิล ได้ทำให้มโนทัศน์เกี่ยวกับลักษณะนิสัยและทางสายกลางมีความชัดเจนพอสมควรแล้ว ตอนนี้อริสโตเคิลก็พร้อมที่จะให้คำจำกัดความของ “คุณธรรม” แล้ว กล่าวคือ อริสโตเคิล ให้คำจำกัดความของ “คุณธรรมทางจริยธรรม” ว่าหมายถึง “ลักษณะนิสัยที่เกี่ยวข้องกับการเลือกทางสายกลางชนิดที่สัมพันธ์กับตัวเรา (a mean relative to us) ซึ่งการเลือกทางสายกลางแบบนี้ถูกกำหนดด้วยเหตุผล และเหตุผลนี้ก็ถูกกำหนดโดยคนที่มีปัญญาภาคปฏิบัติ (practical wisdom)” (Prior, 1991 : 159)

อริสโตเคิล (Bostock, 2000 : 42) เพื่อให้ให้นิยาม “คุณธรรมทางจริยธรรม” มีความชัดเจนขึ้น อริสโตเคิล จึงต้องให้คำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “ทางสายกลาง” ว่าถึงแม้ว่าการกระทำและอารมณ์จะถือว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับทางสายกลาง แต่ใช้ว่าการกระทำทุกๆ อย่างและอารมณ์ทุกๆ อย่างจะเกี่ยวข้องกับทางสายกลางทั้งหมด อริสโตเคิล เห็นว่า มีการกระทำและอารมณ์ความรู้สึกบางอย่างที่ไม่เกี่ยวข้องกับทางสายกลาง นั่นก็คืออารมณ์ความรู้สึกและการกระทำที่บ่งเป็นนัยๆ ถึงสิ่งที่ไม่ดี เช่น ความอิจฉาริษยา ความไร้ยางอาย เป็นต้น ส่วนการกระทำ ก็เช่น การผิประเวณี การขโมย เป็นต้น อริสโตเคิล (Bostock, 2000 : 43) คิดว่าอารมณ์และการกระทำดังกล่าว โดยตัวชื่อของมันเอง มันกล่าวเป็นนัยๆ ว่าอารมณ์และการกระทำเหล่านั้นโดยตัวมันเองเป็นสิ่งที่ไม่ดี ดังนั้นสำหรับ อริสโตเคิล การกระทำและอารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้จะต้องเป็นสิ่งที่ผิประเวณี อริสโตเคิล (Bostock, 2000 : 43) คิดว่าค่อนข้างจะเป็นเรื่องที่แปลกที่เราจะคาดหวังว่า การกระทำที่ยุติธรรมและความซลาด ฯลฯ จะมีทางสายกลาง มีส่วนเกินและส่วนขาดด้วย ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า ถ้าหากการกระทำและอารมณ์ดังกล่าวมีทางสายกลาง มันก็อาจจะมี ทางสายกลางของส่วนเกินและส่วนขาด หรืออาจจะมี ส่วนขาดของส่วนขาด หรือ ส่วนเกินของส่วนเกินเป็นต้น ในทำนองเดียวกันกับการกระทำและอารมณ์ที่ชื่อของมันบ่งเป็นนัยๆ ถึงความดี เช่น ความกล้าหาญ และ ความซื่อสัตย์ ฯลฯ

ที่ไม่อาจมีส่วนขาดและส่วนเกินได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า การกระทำฝ่ายดีดังกล่าวก็คือทางสายกลางที่อยู่ระหว่างความชั่วร้ายทั้งสอง กล่าวคือ ส่วนเกินและส่วนขาด เป็นต้น

2.1.8 ตัวอย่างคุณธรรมทางจริยธรรมในทฤษฎีของอริสโตเติล

จากหัวข้อข้างต้น เราพบว่าอริสโตเติลได้ใช้แนวคิดเรื่องทางสายกลางมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งลักษณะเฉพาะต่างๆของคุณธรรม อริสโตเติล (Bostock, 2000 : 45) ได้ให้ตัวอย่างคุณธรรมที่มีลักษณะเฉพาะต่างๆ เช่น คุณธรรมที่เกี่ยวกับ ความรู้ดีกล้าและความเชื่อมั่น ทางสายกลาง ก็คือ “ความกล้าหาญ” ส่วนเกิน ก็คือ คนที่มีความเชื่อมั่นตัวเองมากเกินไป หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “ความมูทะลุ” ส่วนขาด ก็คือ คนที่มีความเชื่อมั่นน้อยเกินไป หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “ความขี้ขลาด” อย่างไรก็ตาม เราสามารถแสดงคุณธรรมที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงของอริสโตเติล ออกมาเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้ (Urmson, 1988 : 33)

ตารางคุณธรรมและความชั่วร้ายตามแนวคิดของอริสโตเติล

ความขาด / ความชั่วร้าย (Deficiency / Vice)	ทางสายกลาง / คุณธรรม (Mean / Virtue)	ความเกิน / ความชั่วร้าย (Excess / Vice)
ความขี้ขลาด (Conwardice)	ความกล้าหาญ (Courage)	ความบ้าบิ่น (Foolhardiness)
ความจิตซึ่ดเย็นชา (Insensibility)	การรู้จักประมาณ (Temperance)	ความเสเพล (Profligacy)
ความตระหนี่ถี่เหนียว (Meanness)	ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (Liberality)	ความสุรุ่ยสุร่าย (Prodigality)
ความอ่อนน้อมถ่อมตน (Humility)	ความภูมิใจในตน (Pride)	ความหยิ่งผยอง (Vanity)
ความเฉื่อยชา (Inirascibility)	ความอารมณ์ดี (Good – Temper)	ความใจร้อน (Irassibility)

ความขาด / ความชั่วร้าย (Deficiency / Vice)	ทางสายกลาง / คุณธรรม (Mean / Virtue)	ความเกิน / ความชั่วร้าย (Excess / Vice)
ความเก้งกวมตัว (Mock – Modesty)	การพูดความจริง (Truthfulness)	การคุยโวโอ้อวด (Boastfulness)
ความหยาบโตน (Boorishness)	ปฏิภาณ (Ready – Witted)	ความคลกโปกฮา (Buffoonery)
ความรู้สึกล้ออาย (Ashamed)	มิตรภาพ (Friendliness)	การประจบสอพลอ (Flattery)
ความอาฆาตเค้น (Spite)	ความโกรธที่ถูกต้องชอบธรรม (Righteous Indignation)	ความไร้ยางอาย (Shamelessness)
การเอาแต่ประโยชน์ (Gain)	ความยุติธรรม (Justice)	การเสียผลประโยชน์ (Disadvantage)

จากตารางข้างต้น เราจะสังเกตเห็นได้ว่า อริสโตเติลไม่ได้จัดระบบคุณธรรมอย่างเพลโต อริสโตเติลให้มาตรวัดทางสายกลางเป็นเครื่องตัดสินว่าอะไรคือคุณธรรม อะไรไม่ใช่คุณธรรม เมื่อเอาทางสายกลางนี้ไปสัมพันธ์กับคุณธรรม คุณธรรมสำหรับอริสโตเติลจึงมีมากมาย แต่อริสโตเติลก็ให้ตัวอย่างคุณธรรมที่สำคัญเอาไว้ซึ่งตรงกันกับคุณธรรมหลัก (cardinal virtues) 4 ประการในปรัชญาของเพลโต คือ ปัญญา ความกล้าหาญ การรู้จักประมาณตน และความยุติธรรม นอกจากนี้ อริสโตเติลยังได้ให้ตัวอย่างคุณธรรมอื่นๆ อีก เช่น ความโอบอ้อมอารี การเคารพตนเอง เป็นต้น (พระราชวรมนิ(ประยูร ธรรมจิตโต), 2540 : 256)

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม

ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ของประเทศไทยในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมานี้ แนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง “ประชาสังคม” หรือ “สังคมเข้มแข็ง” (civil society) ได้

เข้ามามีบทบาทในฐานะที่เป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาที่รุมเร้าสังคมไทยอยู่ โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่า หากสังคมใดที่การรวมตัวของประชาชนมีความเข้มแข็งและสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองหรือกำหนดนโยบายสำคัญๆ ของประเทศแล้ว สังคมนั้นก็จะได้รับการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้อง ยั่งยืน และตอบสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้ (ชวรงค์ ลิมป์ปัทมปาณี, 2542 : 163) ดังคำกล่าวของนายแพทย์ประเวศ วะสี (2541:8-9) ที่ว่า “ความเป็นประชาสังคมเป็นตัวกำหนดให้เศรษฐกิจดี การเมืองดี และศีลธรรมดี สังคมใดที่เป็นสังคมอ่อนแอ คือ ขาดความเป็นประชาสังคม เศรษฐกิจจะไม่ดี การเมืองจะไม่ดี และศีลธรรมจะไม่ดี แม้โครงสร้าง ศีลธรรมก็จะไม่เกิด หากขาดความเป็นประชาสังคม”

แนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” หรือ “สังคมเข้มแข็ง” เป็นแนวคิดที่มีมานาน โดยพัฒนาขึ้นมา กับกระบวนการเติบโตของประชาธิปไตย และทุนนิยมในสังคมยุโรป ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 จากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการเติบโตของลัทธิทุนนิยม ผู้คนหลุดออกมาจากโครงสร้างแบบเดิม เช่น ครอบครัว ชุมชน หรือไพร่รับใช้เจ้าของที่ดิน คนพวกนี้เข้ามาสู่เมืองในฐานะปัจเจกชน อันนำมาสู่การก่อตัวเป็นวัฒนธรรมของพลเมือง คนชั้นกลางที่มีวิถีชีวิตแบบใหม่ เกิดอาชีพใหม่ๆ และเริ่มจัดความสัมพันธ์ในเชิงแนวนอน คนชั้นกลางซึ่งมักเป็นกลุ่มพ่อค้าวานิช ได้สะสมความมั่งคั่ง จนมีอำนาจต่อรองทางการเมือง และได้พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อต่อรองผลประโยชน์ของตน การมีส่วนร่วมดังกล่าวมิได้กระทำผ่านกลไกหรือรูปแบบของรัฐที่กำหนดขึ้น แต่เป็นการแสดงออกมาในฐานะ “ปัจเจกชน” ซึ่งมีเจตจำนงรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2539 : 10)

คนชั้นกลางที่เริ่มก่อตัวมีบทบาทมากขึ้น ได้อาศัยกลไกทางสังคมของตนเอง เช่น สื่อมวลชน การพบปะสังสรรค์ ตามร้านกาแฟ การก่อตั้งชมรมต่างๆ เพื่อดำเนินกิจกรรมทางการเมืองและสังคม หรือการแสดงออกทางสัญลักษณ์ ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งภาวการณ์ดังกล่าว เป็นการเปิดมิติใหม่ ของ “การเมืองสาธารณะ” ขึ้นโดยสถาปนา “ปริณทลสาธารณะ” พื้นที่หรือปริณทลสาธารณะดังกล่าวไม่ใช่พื้นที่การเมืองของรัฐ หรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจภาคทุน หากแต่เป็นพื้นที่ทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมของภาคประชาชนโดยตรง หรือเรียกว่า “ประชาสังคม” ซึ่งประชาชนคนชั้นกลางได้มีบทบาทนำในการกำหนดนโยบายของสังคม เจริญต่อรองรัฐซึ่งทำให้บทบาทของรัฐลดลงไปมาก (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2539 : 10)

เห็นได้ว่ากระบวนการประชาสังคม ก็คือรากฐานของการเติบโตของประชาธิปไตยในตะวันตก จากเดิมที่ประชาธิปไตยถูกสถาปนาในรูปแบบประชาธิปไตยตัวแทน (representative democracy) ประชาสังคมทำให้เกิดการพัฒนากระบวนการประชาธิปไตยแบบทางตรงเปิดกว้าง และเข้มข้นซับซ้อนขึ้น ซึ่งนักคิดในสายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเสรีนิยม ที่มีต้นธารความคิดจากจอห์น

ลัทธิ รุสโซ ที่ให้ความสำคัญกับประชาสังคม ในฐานะของพื้นที่ของปัจเจกชนที่จะเป็นอิสระจากพันธนาการของรัฐ และทำให้เกิดกระบวนการประชาธิปไตยที่ก้าวหน้าขึ้น หรือนักคิดสายมาร์กซิสต์ยุคใหม่ เช่น อันโตนิโอ กรัมสกี ที่เห็นว่า ประชาสังคมเป็นพื้นที่ซึ่งมีพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม ต้องทำให้ประชาสังคมเข้มแข็ง เพื่อที่จะไปล้อมรัฐ หรือ ควบคุมรัฐ หรือช่วยให้ประชาสังคมมีบทบาทนำในการกำหนดนโยบาย กติการ่วมกันของสังคม (กฤษฎา บุญชัย, 2542 : 30-32)

ความอ่อนแอทางสังคมปรากฏเห็นได้ชัดโดยเราสามารถดูได้จากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เช่น ปัญหาการคอร์รัปชัน ปัญหายาเสพติด ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ เป็นต้น แนวทางหรือวิธีการที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขความอ่อนแอของสังคมไทยก็คือ การสร้าง “สังคมเข้มแข็ง” หรือ “ประชาสังคม” ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

2.2.1 ความหมายของประชาสังคม

นักคิดนักวิชาการไทยได้ให้ความหมายของคำว่า “ประชาสังคม” แตกต่างกันคือนายแพทย์ประเวศ วะสี (2536 : 22) ได้ให้คำจำกัดความของ “ประชาสังคม” ว่าเป็น “ภาคประชาชนหรือภาคสังคม ได้แก่ ประชาชน ชุมชน หมู่บ้าน หรือ องค์กรประชาชน ที่มีคุณลักษณะคือ มีความเข้มแข็ง มีความรัก ความเอื้ออาทร มีมิตรภาพและการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเกิดจากกระบวนการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติเดียวกันหรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการรวมกลุ่มในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างร่วมกันและมีการจัดการในระดับกลุ่มจนเกิดมีพลังมากพอที่จะสร้างสรรค์คุณภาพให้เกิด ‘สังคมสมานภาพ’ ได้ นั่นคือ เกิดความสมดุลระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนขึ้น ”

สุรวุฒิ ปัดไธสง (2542 :96) ได้ให้ความหมายคำว่า “ประชาสังคม” ว่าเป็น “สังคมที่มีความหลากหลาย แตกต่างแต่ไม่แตกแยก ภาคประชาชนมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อประโยชน์สุขของพลเมืองเป็นสำคัญ การเมืองไม่ใช่เรื่องของรัฐ หากแต่เป็นของพลเมือง”

นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ (2541:165) ได้ให้ความหมายของ “ประชาสังคม” ว่าเป็น “การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรของสมาชิกในสังคมที่มีจิตสำนึกความเป็นพลเมือง (civil consciousness) อันเกิดจากการมองเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพของปัญหาทางสังคมร่วมกัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรดังกล่าวอาจจะประกอบไปด้วยภาครัฐ ภาคเอกชน รวมทั้งภาคประชาชนในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือการกระทำบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (civil network)”

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541 : 41) กล่าวว่า “ประชาสังคม” หมายถึง “ทุก ๆ ส่วนของ

สังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนซึ่งทุกฝ่ายเข้ามาเป็น ‘partnership’ กัน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2541 : 93) กล่าวว่า “ประชาสังคม” หมายถึง “กลุ่มองค์กรที่เป็นพล้นอกกระบวนรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมาโดยจะไม่หวังกำไรหรือหวังกำไรก็ตามที่ต้องการมีบทบาทร่วมกับรัฐในการที่จะจัดระเบียบการปกครอง การพัฒนาจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน”

เกษียร เตชะพีระ (2541 : 123) กล่าวว่า “ประชาสังคม” หมายถึง “สถาบันอิสระที่อยู่นอก รัฐ สถาบันที่อยู่นอก รัฐจึงกล่าว ไม่ได้เป็นประชาชนทั้งหมด มีที่เป็นของเอกชนด้วย ธุรกิจเอกชนก็รวมด้วย รากเหง้าหรือที่มาของคำคำนี้ ขอเป็นแค่เพียงเหล่าสถาบันที่อยู่นอก รัฐก็นับว่าเป็นประชาสังคม”

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2541 : 162) กล่าวว่า “ประชาสังคม” หมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชนโดยอาศัยองค์กรกลไก กระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น หรือหมายถึง ส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐ (ซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย) และไม่ใช่ภาคธุรกิจ (ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังกำไร)

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542 : 35) กล่าวว่า “ประชาสังคม” หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (state) กับปัจเจกชน (individuals) โดยจุดเน้นของประชาสังคม ได้แก่ :

1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐได้ แต่ก็สามารถชี้นำ กำกับ และคัดค้านรัฐได้พอสมควร

2) ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แย่งแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มรวมหมู่ และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วนหรือเฉพาะกลุ่ม

กาญจนา แก้วเทพ (2541 : 35) ได้ให้นิยาม “ประชาสังคม” ที่แตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมและยุทธศาสตร์การต่อสู้ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1) ประชาสังคม คือ พื้นที่การเมืองสาธารณะ (public sphere) ของประชาชนซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมคนชั้นกลาง และขยายปริมณฑลครอบคลุมไปสู่ชนชั้น กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่หลากหลายและสนใจเข้าร่วมในพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้ ดังนั้น ประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่เกิดกิจกรรมมิได้หมายรวมถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมดที่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองสาธารณะ

2) ประชาสังคม คือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (political society) อันประกอบด้วยสถาบันของรัฐต่างๆ เช่น รัฐสภา รัฐบาล พรรคการเมือง กฎหมาย ศาล เป็นต้น หรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจ (economic society) ของทุน ดังนั้น ประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน

3) ประชาสังคม คือ เวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนนิยม สังคมนิยม โดยรัฐ หรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าว แต่ไม่สามารถครอบงำได้ทั้งหมด เวทีแห่งนี้จึงมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งข้อขัดแย้งและร่วมมือขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งสมานฉันท์อย่างเดียว ดังเช่น ความหมายของ “ความเป็นชุมชน” ที่สำนักชุมชนนิยมใช้

4) ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (actors) ในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ “ชนชั้น” ที่ใช้ผลประโยชน์ (economic interest) เป็นตัวแบ่งตามแนวการวิเคราะห์มาร์กซิสต์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่กรัมสกีเสนอ คือ “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” (historical block) ที่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นต่างๆ มาร่วมมือกัน เพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้โดยกลุ่มต่างๆ ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมจะพยายามครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (hegemony) โดยการครอบงำความคิดของประชาชน และกำหนดวัฒนธรรมหลักในสังคม ดังนั้นเราจึงเห็นการเกาะตัวของกลุ่มต่างๆ ข้ามชนชั้นมาจากฐานอุดมการณ์ความคิดมากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว

เดวิด เมทริวส์ (2543 : 107) ได้ให้คำจำกัดความของ “ประชาสังคม” ว่าเป็น “ส่วนหนึ่งของสังคมที่เชื่อมโยงอยู่ระหว่างงานส่วนบุคคลในระดับครอบครัวและเพื่อนในด้านหนึ่ง กับอีกด้านหนึ่งที่เป็นโลกของรัฐบาลกับสถาบัน ‘ทางการ’ ต่างๆ

จากความหมายของประชาสังคมที่กล่าวมาทั้งหมด เราอาจจะสรุปได้ว่า “ประชาสังคม” หมายถึง การรวมตัวกันเป็นกลุ่มของพลเมืองในสังคมที่ประกอบไปด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ซึ่งมีลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนกัน มีความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์

2.2.2 รูปแบบของประชาสังคม

กฤษฎา บุญชัย (2542 : 37-39) ได้แบ่งจำแนกรูปแบบของประชาสังคม ออกเป็น 5 รูปแบบ ดังนี้

1) ประชาสังคมแบบรัฐนิยมถูกใช้มาก โดยรัฐในประเทศโลกที่สามโดยอันที่จริงเป็นการจัดกับหลักปรัชญาของประชาสังคม แต่ก็เป็นช่วงชิงวาทกรรมจากรัฐ เพื่อที่จะคงรักษา

สถานภาพทางอำนาจเดิมไว้ โดยการกระจายอำนาจ เปิดช่องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับหนึ่ง (แต่ศูนย์กลางตัดสินใจคือรัฐ) หรือการไปจัดตั้ง “ประชาสังคม” โดยรัฐ ดังเช่น แนวคิดประชารัฐ ซึ่งเป้าหมายก็คือการเพิ่มศักยภาพของรัฐบาลในการจัดการและรักษาสถานภาพรัฐไว้ท่ามกลางความอ่อนแอของรัฐในกระแสโลกาภิวัตน์

2) ประชาสังคมแบบทุนนิยมเป็นกระแสที่ต้องการลดบทบาทของรัฐในทางเศรษฐกิจและสังคมลง เช่น บทบาทด้านสวัสดิการสังคม หรือการแทรกแซงตลาดเพื่อความมั่นคง และในด้านการแปรรูปกิจการของรัฐให้เป็นเอกชน เพื่อเปิดโอกาสให้กลไกตลาดและทุนทำงานอย่างอิสระเต็มที่ ประชาสังคมแบบนี้มุ่งเน้นการแข่งขัน การเพิ่มประสิทธิภาพเป็นประชาสังคมของชนชั้นกลางและนายทุน ที่ต้องการให้กลไกตลาดปลดการควบคุม และให้พลังของตลาดควบคุมรัฐได้

3) ประชาสังคมแบบเสรีนิยมหรือกลุ่มอาสาสมัคร เน้นความเป็น “พลเมือง” ที่มีจิตสำนึกทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย มากกว่าจะเป็นพลเมืองที่คิของรัฐ (หรือลูกที่คิของพ่อ) โดยให้ความสำคัญกับพลังของชนชั้นกลาง กิจกรรมอาสาสมัคร เช่น กลุ่ม สมาคมอิสระ (free association) ที่หลากหลาย ในวัฒนธรรมแบบเมือง มุ่งเน้นให้รัฐลดบทบาทต่อกิจกรรมสาธารณะลง แต่ก็มีมองรัฐในฐานะเป็นกลางคอยตอบสนองความต้องการของประชาชน

4) ประชาสังคมแบบสังคมนิยม อันเป็นการพัฒนาจากแนวคิด “ชุมชนเข้มแข็ง” และขยายความเป็นชุมชนออกไปในวงกว้าง ประชาสังคมในทัศนะแบบชุมชนนิยมคือ สังคมที่เต็มไปด้วยชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย เน้นความร่วมมือเอื้ออาทรตามแนวคิดชุมชนอันจะนำไปสู่พลังที่เข้มแข็งของภาคประชาชนซึ่งประชาสังคมแบบชุมชนนิยมมิได้ปฏิเสธรัฐโดยตรง แต่พุ่งเป้าไปที่การก่อตัวของชุมชนโดยตรง โดยละเลยโครงสร้างของรัฐหรืออีกนัยหนึ่งก็ยังมองว่ารัฐเป็นกรรมการกลาง ที่สามารถเอื้อประโยชน์กับประชาชนได้

5) ประชาสังคมแบบกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movement) เป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะด้วยกระบวนการประชาชนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง กฎกติกา อุดมการณ์ของสังคม เช่น การต่อต้านลัทธิทุนนิยม การคัดค้านการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อประชาชน การแสดงสิทธิไม่เชื่อฟังรัฐ (civic disobedience) เป็นต้น เป้าหมายการต่อสู้มิได้เป็นการยึดอำนาจรัฐ หรือเข้าไปต่อสู้ในสังคมการเมือง (political society) ของกลไกรัฐ ที่ประกอบไปด้วย รัฐสภา รัฐบาล พรรคการเมือง ศาล กฎหมาย ส่วนราชการ ดังเช่น กระบวนการเคลื่อนไหวในยุคเก่า แต่สนใจพื้นที่การเมืองสาธารณะเพื่อการเปลี่ยนแปลง และให้วาทกรรมของประชาชนได้ยึดพื้นที่กำหนดความคิดและวัฒนธรรมของสังคม อันจะนำไปสู่การปรับสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ

(ทุน) และภาคประชาชนเสียใหม่

กฤษฎา บุญชัย (2542 : 38) กล่าวว่า “ประชาสังคมแบบทุนนิยมและเสรีนิยม” กำลังมีบทบาทสำคัญ ด้วยการสนับสนุนขององค์กรระหว่างประเทศตามมาด้วย “ประชาสังคมแบบชุมชนนิยม” ขณะที่ “ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” ก็เริ่มโดดเด่นขึ้นมาจากการเคลื่อนไหวของประชาชนในโลกที่ 3 กฤษฎา บุญชัย กล่าวต่อไปอีกว่า รูปแบบประชาสังคมทั้ง 5 รูปแบบนี้ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ประชาสังคมรูปแบบเก่า และประชาสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งได้แก่ 1. ประชาสังคมแบบรัฐนิยม 2. ประชาสังคมแบบทุนนิยม 3. ประชาสังคมแบบเสรีนิยม 4. ประชาสังคมชุมชนนิยม 5. ประชาสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งสามารถแสดงเป็นตาราง (กฤษฎา บุญชัย, 2542 : 39) ได้ดังนี้

ประชาสังคมรูปแบบเก่า	ประชาสังคมรูปแบบใหม่
1. มองรัฐในแง่ดี หรือเป็นกลาง คอยตอบสนองความต้องการหรือข้อเรียกร้องประชาชน มีแนวโน้มช่วยขยายอำนาจให้กว้างไกลออกไป	1. สงสัยความเป็นกลางและความสามารถของรัฐ พยายามท้าทายและสร้างขีดจำกัดให้กับอำนาจรัฐ
2. อยู่ในรูปกลุ่ม องค์กรศาสนา ศาสนิก มักจะมีชุมชนไม่ว่าจะเป็นเมืองหรือชนบทเป็นฐาน	2. เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ สนใจ “พื้นที่/ปริภูมิสาธารณะ” เป็นฐาน
3. มีภาพ “ความเป็นพลเมือง” (citizenship) ที่เข้มข้นแข็งในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนและท้องถิ่น ในฐานะเป็นหน้าที่พลเมือง	3. มีภาพ “ความเป็นพลเมือง” แบบที่สนใจคั่นตัวและมีจิตสำนึกทางการเมืองสูง เห็นว่าการให้ความสำคัญกับชุมชนหรือท้องถิ่นอย่างเดียวนั้นเป็นการลดทอนบทบาททางการเมืองหรือความเป็นการเมืองของประชาสังคมลงไปพร้อมๆ กัน

2.2.3 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลให้สังคมเข้มแข็ง 7 ประการ ตามแนวคิดของ อุทัย คุลยเกษม และอรรศรี งามพิทยาพงศ์

อุทัย คุลยเกษม และอรรศรี งามพิทยาพงศ์ (2540 : 70) ได้แสดงปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดสังคมเข้มแข็งหรือประชาสังคมขึ้น 7 ประการดังต่อไปนี้

1. โครงสร้างทางสังคมแบบแนวนอน

โครงสร้างทางสังคมแบบแนวนอน หมายถึง สัมพันธภาพทางอำนาจในชุมชนที่เท่า

เทียมกัน อำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรหรือโอกาสในชุมชนไม่แตกต่างกัน เงื่อนไขนี้เป็นปัจจัยให้เกิดความรัก ความสามัคคี ก่อให้เกิดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างกว้างขวาง

2. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง

ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ด้าน กล่าวคือ ด้านการผลิต ด้านการบริโภค และด้านการสะสมและการกระจายส่วนเกิน ประชาชนมีสิทธิและอำนาจในการเข้าถึงและมีสิทธิจัดการทรัพยากร มีรูปแบบการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลักและเชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์ การบริโภคเน้นการพออยู่พอกินไม่ทำลายธรรมชาติไม่สะสมมาก หากมีการกระจายส่วนเกินสู่ญาติมิตร และสังคมในรูปแบบปัน ทำบุญ ชำระภาษี

3. ค่านิยมจากศาสนาธรรมหรืออุดมการณ์การใช้ชีวิต

ความเชื่อในเรื่องกรรม การเคารพนบนอบต่อธรรมชาติในฐานะเป็นจิตวิญญาณ เอื้อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพ

4. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ท้องถิ่น การสืบสานภูมิปัญญาดั้งเดิม จากครอบครัว วัด สถานประกอบการ โดยการสังเกต ฟัง ถาม ทดลองทำ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นการเรียนรู้ที่นำมาปฏิบัติจริง

5. กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ

ผู้นำตามธรรมชาติในชุมชนเกิดขึ้นได้หลายเงื่อนไข เช่น การประพาศิตนในกรอบของศีลธรรม การเป็นผู้ต่อสู้เพื่อชุมชน หรือเป็นผู้ทรงคุณความรู้ ชุมชนที่มีโครงสร้างทางสังคมแนวนอน จะเกิดกลุ่มผู้นำธรรมชาติอย่างหลากหลายตามกิจกรรมที่เกิดขึ้นและมีการทำงานในรูปการปรึกษาหารือ แสวงหาความร่วมมือในการแก้ปัญหา

6. ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมที่แน่นแฟ้น

สิ่งที่เห็นเป็นรูปธรรมคือการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนระบบความมั่นคงและสวัสดิการชุมชน สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดผ่านระบบครอบครัว เครือญาติ เพื่อนฝูง มีกฎเกณฑ์ และแบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกัน ชุมชนที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นจะมีพลังสามารถจัดการแก้ปัญหาได้อย่างดี

7. กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์

การติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นสถานที่พบปะของชุมชนในวิถีชีวิตและกิจกรรมต่างๆ หรือกระบวนการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ ล้วนเป็นการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ปรึกษาหารือกัน อันจะนำไปสู่การปรับตัวของชุมชนได้รวดเร็ว ทันเหตุการณ์

2.2.4 กลไก มาตรการ และวิธีการสร้างประชาสังคมตามแนวคิดของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2543 : 33-45) เห็นว่า กลไก มาตรการ และวิธีการสร้างประชาสังคมมี 5 ประการ กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง ต้องปลูกฝังประชาสังคมให้เป็นอุดมการณ์ใหม่ ซึ่งอาจต้องทำให้ประชาสังคมมีความสำคัญทางอุดมการณ์ใกล้เคียงกับ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ เอนก กล่าวว่า ในการปลูกฝังอุดมการณ์ประชาสังคมนั้น ต้องให้การศึกษา ต้องฝึกให้เป็นนิสัยของประชาชน เอนก เห็นว่าการปลูกฝังให้รักประชาสังคม ต่างจากการส่งเสริมให้ใช้ระบบตลาดซึ่งขับเคลื่อนด้วยความโลภ โมโทสัน และหากำไรให้ตนเอง ซึ่งตรงกันข้ามกับเรื่องประชาสังคมที่ต้องสอนให้คนมีจิตทางสังคม มีจิตส่วนรวม มีจิตการเสียสละ มีจิตหน้าที่ เอนก ยังเสริมอีกว่า การเน้นจิตส่วนรวมในการปลูกฝังอุดมการณ์ประชาสังคมนั้น จะทำให้เห็นลักษณะเด่นของประชาสังคมได้ แต่ต้องย้ำว่าการทำอะไรเพื่อส่วนรวมนั้น ไม่จำเป็นต้องทำผ่านรัฐ หรือเรียกร้องให้รัฐทำเสมอไป การรณรงค์อุดมการณ์ประชาสังคมนั้น เราไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการวิพากษ์วิจารณ์รัฐได้

ประการที่สอง ต้องจัดการศึกษาและฝึกฝนอบรมเพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมือง (civil education and citizenship training) ให้ได้ กล่าวคือ เราควรที่จะกำหนดหลักสูตรในโรงเรียน และมหาวิทยาลัยตั้งแต่ชั้นประถมเป็นต้นไป ให้มีการศึกษาอบรมให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา ได้เข้าใจความหมายของคำว่าพลเมือง ให้พวกเขามีความหยิ่งในศักดิ์ศรี แม้จะจนกว่าคนอื่นในทางเศรษฐกิจ แต่ก็ไม่ได้มี สิทธิ หน้าที่และเกียรติยศทางการเมืองน้อยกว่า เอนก เห็นว่าจุดที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง ก็คือต้องทำให้ผู้เรียนรู้ถึงการปกครองแบบประชาธิปไตยมิใช่การปกครองของนักการเมืองและข้าราชการ โดยมีประชาชนเป็นเพียงผู้เฝ้ามองและวิพากษ์วิจารณ์ หรือเป็นเพียงผู้ร้องขอ หรือเป็นผู้กดดันบีบบังคับเอาประโยชน์จากนโยบายและโครงการของรัฐเท่านั้น หากแต่ประชาธิปไตยโดยเนื้อหานั้น คือการปกครองของเราเอง เพื่อเราเอง และที่ต้องย้ำมากที่สุดคือ เป็นการปกครองโดยพวกเราเอง แต่คำว่า “โดย” ต้องไม่หมายถึงเพียงการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่หมายถึงการรวมตัวกันขึ้นมาเป็นกลุ่มองค์กร

ประการที่สาม ต้องปฏิรูปหรือพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตแบบกระจายตัวให้มากขึ้น กล่าวคือ ให้ชนบทกลายเป็นเมืองขนาดเล็ก ขนาดกลางให้มาก ให้เมืองขนาดเล็ก ขนาดกลางในต่างจังหวัดเติบโตเป็นเมืองขนาดใหญ่จำนวนมาก ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีเมือง ชีวิคมเมือง และคนชั้นกลางจำนวนมาก ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด แต่จุดเน้นคือต่างจังหวัด เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เห็นว่าแม้การพัฒนาเพื่อมุ่งสร้างเมืองขนาดเล็ก ขนาดกลางมากขึ้นในต่างจังหวัด โดยเฉพาะในชนบทโดยมุ่งส่งเสริมทุนขนาดเล็ก ขนาดกลางนี้จะเป็นสิ่งที่ยาก ทั้งต้องแก้ไขโครงสร้าง กติกา สถาบันต่างๆ

ของเศรษฐกิจไทยเป็นอันมาก แต่ก็ต้องพยายามทำ และจงใจให้นักเศรษฐศาสตร์หรือผู้กุมนโยบายตลอดจนประชาชนทั่วไปเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนาการเมือง เพื่อการสร้างคนชั้นกลางและการสร้างประชาสังคมด้วย

ประการที่สี่ ต้องเร่งสนับสนุนให้มีการค้นคว้าวิจัยทางจิตวิทยา วัฒนธรรม และการบริหารองค์กร เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่ม ร่วมมือกับผู้ที่เกี่ยวข้องหลากหลาย ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมแบบร่วมลงมือทำงาน และสามารถแก้ไขข้อขัดแย้งภายในองค์กร หรือสามารถประสานความขัดแย้ง แตกต่างภายในองค์กรได้เป็นอย่างดี นำไปสู่ประชาสังคมที่หลากหลายแตกต่างแต่ไม่แตกแยก

ประการที่ห้า ต้องแก้ไขกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับของรัฐ เพื่อให้ชุมชนและกลุ่มประชาสังคมมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองมากกว่านี้ อีกทั้งต้องสร้างแรงจูงใจทางภาษีอากรให้ธุรกิจและภาคอื่นๆ จัดตั้งกลุ่ม ชุมชน ชมรม สมาคมต่างๆ

2.2.5 ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยซึ่งเป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้งการสร้าง “ประชาสังคม” ตามทัศนะของ นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์

นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ (2541 : 174-176) เห็นว่ามีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยที่เป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้งการสร้าง “ประชาสังคม” ของไทย 5 ประการ คือ

1) ระบบพรรคการเมือง

นายแพทย์ชูชัยเห็นว่า ระบบพรรคการเมืองของไทยยังไม่มีโครงสร้างที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พรรคการเมืองยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนเพียงไม่กี่คนที่สามารถกำหนดผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ได้ทั้งประเทศ แทนที่จะกระจายอำนาจให้สาขาพรรคในท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพรรคการเมืองไปสู่การเป็นสถาบันทางสังคม และไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็งหรือประชาสังคมได้

2) รัฐไทยเป็นรัฐข้าราชการ

นายแพทย์ชูชัย เห็นว่า ระบบราชการของไทยเป็นระบบที่สร้างอาณาจักร เป็นระบบที่หวงอำนาจ แ่่งทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นคน งบประมาณและอำนาจตามกฎหมาย เป็นระบบที่ไม่มีการประสานงานกัน เป็นระบบรวมศูนย์ที่กระจัดกระจาย กล่าวคือ รวมศูนย์อยู่ที่กรมต่างๆ ในส่วนกลาง แต่กรมต่างๆ ไม่ประสานงานกันทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค นายแพทย์ชูชัย เห็นว่า ระบบราชการทำให้ภาคสังคมอ่อนแอไม่สามารถพัฒนาองค์กรบริหารท้องถิ่นให้เข้มแข็ง อีกทั้งไม่ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดประชาสังคมท้องถิ่นได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ

3) ระบบการศึกษา

นายแพทย์ชูชัยคิดว่า ระบบการศึกษาไทยเป็นระบบการเรียนการสอนที่เน้นการท่องจำมากกว่าให้รู้จักคิด รู้จักให้มีวิจารณญาณ ทั้งนี้ยังไม่ได้รวมถึงวัฒนธรรมที่ได้สั่งสอนกันมาที่ “ให้ว่านอนสอนง่าย” “เคินตามรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด” เป็นต้น ระบบการเรียนการสอนเช่นนี้ นายแพทย์ชูชัย เห็นว่าเป็นระบบที่ส่งเสริมบ่มเพาะความคิดของไพร่ (client) ซึ่งทำให้เห็นคนไทยมีลักษณะพึ่งพิง เชื่อง่าย ขาดการไตร่ตรอง ลักษณะเช่นนี้ นายแพทย์ชูชัย เห็นว่าไม่สนับสนุนการสร้างประชาสังคม

4) ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง (vertical relationship)

นายแพทย์ชูชัยเห็นว่า ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะมูลนายกับไพร่ โดยเฉพาะในสังคมชนบทจะมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์กันอย่างแนบแน่น ดังนั้น คนไทยโดยส่วนใหญ่จึงยังคงมีความคิดแบบไพร่ ที่มองไม่เห็นปัญหาเชิงระบบหรือโครงสร้าง ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นพลเมืองที่อยู่ใน “ประชาสังคม” ที่มีความสัมพันธ์เท่าเทียมกันในแบบแนวนราบ (horizontal relationship)

5) สื่อมวลชน

นายแพทย์ชูชัย เห็นว่าด้วยเหตุที่ระบบการเมืองและระบบข้าราชการ ไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทหน้าที่ในการตรวจสอบถ่วงดุล ในขณะที่สื่อมวลชนในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ นายแพทย์ชูชัย ยังเห็นด้วยอีกว่า สื่อมวลชนไทยมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐ อำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งลักษณะดังกล่าว นายแพทย์ชูชัย เห็นว่าเป็นการบั่นทอนการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับสังคมไทย

2.2.6 ลักษณะของประชาสังคมและความเป็นประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2542:291) สรุปลักษณะของประชาสังคมและความเป็นประชาสังคมได้ ดังนี้

1) ความหลากหลาย

เราอาจพิจารณาความหลากหลายได้ในหลายมิติ เช่น

1.1 ความหลากหลายในแง่การรวมตัว กลุ่ม ชุมชน องค์กร สมาคม มูลนิธิ สถาบัน สมาพันธ์ คณะกรรมการ สหกรณ์ เป็นต้น

1.2 ความหลากหลายในแง่พื้นที่ เช่น กลุ่มหมู่บ้าน ชุมชน ตำบล อำเภอ แขวง เขต จังหวัด ละแวกบ้าน หรือขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ อาทิ ลุ่มน้ำ และแม้กระทั่งเขตเศรษฐกิจ อาทิ เขตนิคมอุตสาหกรรม เขตพื้นที่พัฒนาชายฝั่งทะเล เป็นต้น

1.3 ความหลากหลายในรูปแบบของกิจกรรม เช่น กลุ่มด้านการศึกษาวิจัย กลุ่มนักกีฬา กลุ่มนักแสดง กลุ่มนักการเมือง เป็นต้น

1.4 ความหลากหลายในประเด็นความสนใจหรือปัญหา เช่นการเมือง การเกษตร สิ่งแวดล้อม ยาเสพติด ผู้ค้ายาเสพติดและผู้ยากไร้ เด็กและสตรี ผู้ติดเชื้อเอดส์ เป็นต้น

1.5 ความหลากหลายของกลุ่มคนที่มาร่วมตัวกัน เช่น วัย อายุ เชื้อชาติ ศาสนา ฐานะการศึกษา อาชีพ ความเชื่อ และผู้ค้าโอกาสทางสังคมอื่นๆ

2) มีความเป็นชุมชน

การรวมกลุ่มของประชาชนจำเป็นต้องเกิดและเติบโตบนพื้นฐานแห่งความรัก ความเอื้ออาทร ความเมตตา และความสามัคคี อันเป็นความสัมพันธ์กันในแนวราบและเป็นพื้นฐานของพลังในทางความร่วมมือมากกว่านำไปสู่ความแตกแยกและใช้อำนาจ

3) ความเป็นประชาสังคมตั้งอยู่บนพื้นฐานสำนึกสาธารณะ

การเกิดขึ้นของประชาสังคมมีความเป็นธรรมชาติ และอยู่บนเงื่อนไขและสำนึกของความเป็นพลเมือง (public consciousness) มิใช่การแต่งตั้ง การจัดตั้งโดยกลไกอำนาจรัฐ อย่างไรก็ตาม สำนึกสาธารณะนั้นอาจก่อให้เกิดความเป็นชุมชนตามลักษณะของการออกแบบ (community by design) หรืออาจเกิดขึ้นจากสำนึกที่เห็นวิกฤติร่วมกัน

4) เป็นกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง

ประชาสังคมเป็นเรื่องของกระบวนการ ที่ต้องอาศัยเวลาและการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (interactive learning through actions) อย่างต่อเนื่อง ในลักษณะของสังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society)

5) มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย

ประชาสังคมเป็นกระบวนการความสัมพันธ์ทางสังคมบนช่องทางการติดต่อสื่อสารในลักษณะต่างๆ ที่เชื่อมโยงความรู้ การติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนทั้งโดยตรงและโดยผ่านทางกิจกรรม จนกลายเป็นเครือข่ายสัมพันธ์ (communication and networking)

2.2.7 องค์ประกอบเชิงยุทธศาสตร์ของประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลี และวิบูรณ์ วิสารทสกุล (2542 : 292) ได้วิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยุทธศาสตร์ของประชาสังคม ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน

การมองอนาคตร่วมกัน รับรู้และเข้าใจถึงทิศทางเป้าหมายที่จะไปด้วยกัน ซึ่งจะช่วยให้กระบวนการเคลื่อนไหวมีพลังและลดความขัดแย้งเฉพาะหน้าลงได้

2) การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง

ประชาสังคมเป็นเรื่องของความหลากหลาย กระบวนการมีส่วนร่วม จากทุกฝ่าย ย่อมเป็นเงื่อนไขให้เกิดความรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจและร่วมลงมือทำอย่างแข็งขัน ด้วยถือว่าเป็นเรื่องที่คนมีสิทธิมีส่วนร่วมกัน

3) การมีองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้

ประชาสังคมจะต้องสร้างและสั่งสมองค์ความรู้ ที่จะสามารถปรับใช้และเรียนรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา ดังนั้น ศักยภาพในการแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่องจึงเป็นสิ่งจำเป็น

4) มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน

ประชาสังคมเป็นกระบวนการทางสังคมที่ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่เป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติ อันจะช่วยให้เกิดปัญหาร่วมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาดังกล่าว และอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์จริง ในอีกด้านหนึ่งก็จำเป็นต้องคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ ให้เห็นถึงสถานการณ์ แนวโน้ม ความเปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆ กันด้วย เพื่อให้สามารถปรับตัวได้เท่าทัน และเป็นฝ่ายก้าวหน้านามากกว่าตั้งรับปัญหา

5) มีความรับผิดชอบต่อสาธารณะในฐานะของพลเมือง

ความเป็นประชาสังคมนั้นจะต้องสะท้อนถึงความตื่นตัวของพลเมืองที่จะเข้ามา ร่วมกันรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของส่วนรวมหรือสาธารณะ (Public Responsibility) ที่มีได้หวังเพียงรอคอยหรือเรียกร้องการแก้ปัญหาจากรัฐแต่ฝ่ายเดียว โดยตนเองไม่มีส่วนร่วม

6) มีการติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่องและเชื่อมโยงข่ายความร่วมมือ

การสื่อสารมีความหมายต่อการแลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งมีผลต่อการเจริญเติบโตและการขยายตัวของประชาสังคม ทั้งยังเป็นการเชื่อมโยงข่ายความร่วมมือต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อหนุนเสริมความเข้มแข็งซึ่งกันและกัน ดังนั้น ช่องทางการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะบทบาทของสถาบันสื่อมวลชน ย่อมมีความหมายยิ่งต่อกระบวนการประชาสังคมที่จะนำไปสู่การถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร และการรับรู้อย่างเท่าเทียมกันของคนในสังคม

7) มีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ

การสร้างประชาสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดี ทั้งในแง่ขององค์กร ระบบ และคนในองค์กร

2.2.8 ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งในขบวนการประชาสังคม

ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งในขบวนการประชาสังคม สามารถสรุปได้ 4 ประการด้วยกัน ดังนี้ (อนุชาติ พวงสำลี, 2542 : 24 –27)

1) สร้างการเมืองในความหมายใหม่ / การเมืองภาคประชาชน

ฐานวัฒนธรรมที่รวมศูนย์อำนาจในระบบอุปถัมภ์แบบไทย ทำให้คนส่วนใหญ่ยังคงมองว่า อะไรที่เป็นเรื่องส่วนรวมต้องให้รัฐเป็นผู้ทำ การที่กลุ่ม องค์กรประชาสังคมจะสามารถเติบโตได้ และจะต้องตระหนักว่าทุกคนต่างมีสิทธิมีส่วนในการกำหนดให้สังคมเป็นเช่นไร น่าจะถึงเวลาที่เราจะหันมาทำความเข้าใจ และจะสร้างการเมืองในความหมายใหม่นั้นคือ การร่วมดูแลแก้ปัญหาของส่วนรวมด้วยพวกเราเอง แทนการเมืองในความหมายปัจจุบันที่คับแคบ โกงกินและไร้ประสิทธิภาพ

2) เน้นสร้างการสานสัมพันธ์เชิงสาธารณะ

ขบวนการประชาสังคมเป็นเรื่องของการสานสัมพันธ์เชิงสาธารณะ การประสานเชื่อมโยงกันจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ทั้งในเชิงความคิด และความเข้าใจในเชิงยุทธศาสตร์ร่วมของขบวนการประชาสังคม

3) ผลักดันรัฐให้สนับสนุนและส่งเสริมประชาสังคม

ปัญหาเศรษฐกิจในปัจจุบันอาจทำให้เห็นว่า เกิดพื้นที่ที่รัฐและภาคประชาชนเข้ามาสัมพันธ์หรือร่วมมือกันมากขึ้น โดยนัยนี้ รัฐจึงต้องกลายมาเป็นผู้สนับสนุน สร้างเสริมความแข็งแกร่งของภาคประชาชน ทั้งด้วยการทำความเข้าใจแนวคิดประชาสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ การเปิดพื้นที่ให้ภาคประชาชนทำงานกับรัฐได้กว้างขวางขึ้น การเชื่อมโยงเครือข่ายภาคประชาชน และการสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะอันจำเป็น นั่นคือระบบที่สนับสนุน เปิดช่อง ทั้งในเชิงเศรษฐกิจหรือการทำมาหากิน ตลอดจนการริเริ่มสร้างสรรค์สังคมท้องถิ่นของชาวบ้าน เป็นต้น

4) เน้นการถอดบทเรียนการทำงานของขบวนการและเครือข่าย

ขบวนการประชาสังคมมิใช่การเคลื่อนไหวเพื่อทำกิจกรรมกันอย่างเดียว แต่เป็นการทำงานเพื่อสังคมที่ต้องอาศัยแนวคิดและยุทธศาสตร์ จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องสร้างความรู้ควบคู่ไปกับกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่องซึ่งอาจครอบคลุมในหลายๆ เรื่อง ทั้งที่เป็นเทคนิคการทำงาน สถาบัน กระบวนการศึกษาวิจัย สื่อ ตัวชี้วัดหรือการเฝ้าติดตาม เป็นต้น

2.2.9 องค์ประกอบอันจำเป็นของการมีวิถีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง

องค์ประกอบอันจำเป็นของการมีวิถีชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็งนั้น เดวิด แมทเธวส์ (David Mathews) (2542 : 293) ได้สรุปไว้ ดังนี้

1) แนวคิดหรือจิตใจที่มุ่งมั่น (mind-sets or mentalities)

คือเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม และการกระทำในชุมชน ประชาสังคมที่เข้มแข็งของพลเมือง จำต้องตระหนักถึงความเชื่อมโยงของทุกภาพส่วนในสังคม การยอมรับความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง ตลอดจนแนวคิดที่ว่าชาวบ้านก็มีศักยภาพที่จะแก้ปัญหาของตนเองได้ เป็นตัวอย่างของ วิถีคิด (mind-sets) ที่สำคัญ

2) ความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (public relationship)

คือเป็นความสัมพันธ์ของผู้คนที่หลากหลายบนฐานแห่งความร่วมมือซึ่งไม่จำกัด เฉพาะคนคุ้นหน้า หรือมีความสนใจเหมือนกันเท่านั้น

3) โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (civic infrastructure)

คือการเปิดและค้นหาพื้นที่สาธารณะ ทั้งที่เป็นเชิงกายภาพและพื้นที่ทางสังคม (public sphere) ที่ให้ผู้คนมีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ถือเป็นเรื่องของการจัดหาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ ทั้งนี้ หมายรวมถึง เครือข่ายที่เชื่อมความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบันที่หลากหลายของสังคมเข้าด้วยกัน และรวมถึงการเปิดพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนความรู้ในสังคมอีกด้วย

4) วิธีแห่งการปฏิบัติ (practices)

คือ วิถีคิด (mind-sets) ของชุมชนที่จะเป็นตัวกำหนดวิธีปฏิบัติจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เช่น หากชุมชนเชื่อว่าพวกเขาสามารถที่จะแก้ปัญหาของตนเองได้โดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือจากภายนอก พวกเขา ก็จะช่วยกันหาวิธีการในการแก้ไขปัญหาของตนเอง กระบวนการดังกล่าวมีหลายขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดปัญหาและขอบเขต การพิจารณาใคร่ครวญอย่างรอบด้านและพินิจพิเคราะห์ (deliberation) การตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติ และการประเมินผล ประชาสังคมที่เข้มแข็งและความเป็นผู้นำ (leadership) จึงหมายถึง ความสามารถในการจัดการหรือกระตุ้นเพื่อเสริมกระบวนการเหล่านี้ให้เป็นไปอย่างเหมาะสม

5) กระบวนการเรียนรู้ (civic learning)

คือเป็นกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน ลักษณะของการเรียนรู้จะต้องมีคุณค่าต่อการสร้างสรรค์ความเป็นชุมชน นั่นก็คือ การเรียนรู้ร่วมกับคนอื่น สนองตอบต่อความสนใจร่วมกันหรือต่อการแก้ปัญหาของชุมชน กระบวนการเรียนรู้นี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของ “วิถีคิด” (mind-sets) ขึ้นไปเรื่อยๆ อีกด้วย

2.2.10 ประโยชน์ของประชาสังคม ตามทัศนะของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2543 : 45-49) เห็นว่าการสร้างประชาสังคมจะมีประโยชน์ต่อ

ประเทศไทย ดังนี้คือ

1) ประโยชน์ในด้านการปฏิรูประบบกฎหมาย

ความเข้าใจและตื่นตัวในแนวคิดประชาธิปไตย จะให้เรามองเห็นว่ารัฐธรรมนูญใหม่ที่กำลังดำเนินการกันอยู่ในเวลานี้คือ การสร้างรัฐประชาธิปไตยเท่านั้น สมควรที่จะต้องเรียกร้องให้มีมาตราต่างๆ ในรัฐธรรมนูญ เพื่อให้รัฐรับรอง ส่งเสริมให้ประชาสังคมเข้มแข็งด้วย

2) ประโยชน์ในด้านการปฏิรูปหรือพัฒนาการปกครองท้องถิ่น

ความเข้าใจและตื่นตัวในแนวคิดประชาธิปไตย จะทำให้เรามองเห็นว่า ข้อเสนอให้กระจายอำนาจการปกครองและการคลังในท้องถิ่นต่างๆ ตลอดจนการสร้าง องค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) ขึ้นมาใหม่ และข้อเสนอให้ปรับปรุงพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัดก็ดี ล้วนเป็นไปเพื่อการสร้างรัฐท้องถิ่น แต่ท้องถิ่นจะก้าวหน้าพัฒนาไปได้ ที่สำคัญเราต้องซื้ออยู่ที่การสร้างประชาสังคมท้องถิ่น

3) ประโยชน์ในด้านการปฏิรูประบบราชการ

ความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของประชาสังคม จะทำให้เรามองออกว่าการปฏิรูประบบราชการจะจำกัดเพียงการแก้ไข เปลี่ยนแปลงสถาบัน และโครงสร้างอำนาจหน้าที่ของรัฐอย่างเดียวไม่ได้ หากต้องคิดให้ระบบราชการใหม่ที่อนุวัติสนับสนุนหรือเปิดช่องให้กลุ่มประชาสังคม เข้ามาช่วยคิดช่วยทำงานของราชการได้สะดวก คร.อเนก เห็นว่าระบบราชการต้องไม่ออกแบบไว้เพียงแค่ให้ป้องกันทุจริตได้ ที่สำคัญไม่น้อยกว่า คือต้องออกแบบให้ประชาสังคมเข้ามาทำงานร่วมกับรัฐได้

4) ประโยชน์ในด้านการป้องกันการซื้อสิทธิขายเสียงในการเลือกตั้ง

ความเข้าใจในประชาสังคมและความเป็นพลเมือง จะทำให้เรามองเห็นว่า การขายเสียงของประชาชนไทยไม่ได้เป็นเพราะความจนอย่างเดียว และก็ไม่ได้เป็นเพราะความปรารถนาของประชาชน ที่จะใช้บารมี อำนาจของนักการเมือง เพื่อถือเอาทรัพยากรและโครงการของรัฐบาลมาลงยังพื้นที่ของตนเท่านั้น หากยังเป็นเพราะประชาชนขาดจิตสำนึกเรื่องความเป็นพลเมือง และการเป็นพลเมืองนั้น ที่จะฝึกฝนได้ประการหนึ่งคือ ส่งเสริมให้พวกเขาจัดตั้งกันขึ้นมาเป็นกลุ่ม ชมรม องค์การ ประชาสังคมต่างๆ เป็นต้น

5) ประโยชน์ในด้านการพัฒนาประเทศ

ความเข้าใจความสำคัญของประชาสังคม จะทำให้เราเสนอการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างประชาสังคมและคนชั้นกลางพ่วงเข้าไปด้วย รวมทั้งเสนอการสร้างเมืองที่เป็นปราการของประชาธิปไตยและการปกครองท้องถิ่นด้วย

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมและความเข้มแข็งของสังคม

หัวข้อนี้จะเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลและแนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคม ในหัวข้อที่ 2.2 เราได้ศึกษาความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบของสังคมเข้มแข็งแล้ว และจากการศึกษา เราพบว่า นักคิดหลายๆท่าน อาทิเช่น นายแพทย์ประเวศ วะสี, นายแพทย์ชูชัย สุภวงศ์, เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร มีความเห็นสอดคล้องกันว่า คุณธรรมเป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นหัวใจของการขับเคลื่อนในการสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า ถ้าหากขาดคุณธรรมความสามัคคี ความเอื้ออาทร ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ฯลฯ ความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคมย่อมจะเป็นไปไม่ได้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร(2540: 80-82) กล่าวถึงเรื่อง คุณธรรมเป็นหัวใจสำคัญของสังคมเข้มแข็งไว้ชัดเจนว่า

“ คุณธรรมของความเป็นพลเมืองเป็นคุณลักษณะหรือคุณสมบัติพื้นฐานที่จำเป็นและมีประโยชน์ต่อความเป็นพลเมืองของบุคคลในสังคมประชาธิปไตยในปัจจุบัน และจัดว่าเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคม ”

นายแพทย์ประเวศ วะสี (2541 : 6) ได้กล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสำคัญของคุณธรรมไว้ว่า

“ ศีลธรรม (คุณธรรม) เป็นเรื่องสำคัญที่กำหนดความสำเร็จในเรื่องอื่นๆ ถ้าศีลธรรมอ่อนแอแล้ว ย่อมนำไปสู่สภาวะวิกฤติในทุกเรื่อง ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธก็จริง แต่มีปัญหาศีลธรรมมาก การลักขโมยมีอยู่ทั่วประเทศ การคอร์รัปชันระบาดทั่วไป การฆ่าตัวตายเคยมีอัตราสูงเป็นที่สองของโลก รวมทั้งการละเมิดสิทธิเด็กและสตรี การทำลายสิ่งแวดล้อม...คนไทยยังขาดจิตสาธารณะหรือ public mind ยังมีจิตคับแคบ เห็นแก่ตัว เห็นแก่พรรคพวก ทำให้ไม่สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมใหญ่ได้อย่างสมดุล ”

จากคำกล่าวของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร และนายแพทย์ประเวศ วะสี ทำให้เราเห็นภาพความสัมพันธ์ของ “สังคมเข้มแข็ง” กับ “คุณธรรม” ได้ชัดเจนขึ้น แต่ประเด็นในหัวข้อนี้ก็คือ แนวคิดคุณธรรมของอริสโตเติล มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดสังคมเข้มแข็งของนักคิดท่านอื่นๆ เช่น นายแพทย์ประเวศ วะสี เอนก เหล่าธรรมทัศน์ อย่างไรก็ตาม ในทรรศนะของผู้วิจัยคิดว่า แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของ อริสโตเติล มีความสัมพันธ์กับแนวคิดสังคมเข้มแข็ง ในแง่ที่ว่า อริสโตเติล ได้ให้คำอธิบายความหมายของคุณธรรมและวิธีการพัฒนาคุณธรรมได้ชัดเจนที่สุดซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างคุณธรรมของพลเมืองตามทรรศนะของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ให้เกิดขึ้นได้ สุรพศ ทวีศักดิ์ (2544 : 61) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เช่นกันว่า

“ความโดดเด่นของแนวคิดทางจริยศาสตร์ของอริสโตเติล ก็คือ อริสโตเติล ได้ให้คำอธิบายที่มาและความหมายของคุณธรรมด้านต่างๆ อย่างละเอียดลึกซึ้ง...และเน้นย้ำว่าถ้าเราต้องการพัฒนาคุณธรรมในสังคม เราจะต้องเริ่มจากการสร้างทัศนคติที่รักการพัฒนาปัญญาในการแสวงหาความจริงและความดีงาม และให้คนรู้ค่าของการมีชีวิตอยู่ด้วยการสร้างสรรค์งานทางปัญญา มากกว่าที่จะมีชีวิตอยู่เพื่อการแสวงหาความพรั่งพร้อมทางวัตถุ ทั้งหมดนี้คือทัศนคติที่น่านำมาขบคิด เพื่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาปัญญาและคุณธรรมในสังคมไทยของเรา”

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติล เราพบว่าอริสโตเติลแบ่งคุณธรรมออกเป็น 2 ประเภท กล่าวคือ ประเภทแรกเรียกว่าคุณธรรมทางปัญญา ประเภทที่สองเรียกว่าคุณธรรมทางจริยธรรม คุณธรรมทางปัญญาเป็นผลมาจากการคิดการไตร่ตรองทางปรัชญา ส่วนคุณธรรมในทางจริยธรรมเป็นผลมาจากลักษณะนิสัย เช่น เราเรียกคนๆ หนึ่งว่ามีคุณธรรมความกล้าหาญ ก็เพราะว่าคนๆ นั้นทำสิ่งที่เรียกว่าความกล้าหาญจนเป็นนิสัย เป็นต้น ส่วนการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า เราพบว่าวิธีการสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในสังคมไทยก็คือเราจะต้องสร้างประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็ง ความหมายโดยรวมของประชาสังคมอาจจะสรุปได้ว่าเป็นการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของพลเมืองในสังคมที่ประกอบไปด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ซึ่งทั้งนี้มีลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนกัน มีความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์และสุดท้ายในการศึกษาเงื่อนไขที่เป็น

ความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมกับความเข้มแข็งของสังคม เราพบว่าสังคมจะเข้มแข็งหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าคนในสังคมมีคุณธรรมหรือไม่ เช่นความยุติธรรม ความเอื้ออาทร ฯลฯ ถ้าหากคนในสังคมขาดคุณธรรมเหล่านี้ ความเข้มแข็งของสังคมตามแนวคิดของนักคิดทั้งหลายก็ย่อมไม่เกิดขึ้นจริงได้ แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลมีส่วนช่วยในการพัฒนาคุณธรรมต่างๆเหล่านี้ให้เกิดขึ้นได้

ในบทต่อไปจะเป็นการพิจารณาปัญหาความอ่อนแอในสังคมไทยซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือความอ่อนแอทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง นอกจากนี้ผู้วิจัยจะศึกษาว่ามีคุณธรรมอะไรบ้างในพุทธศาสนาที่มีส่วนช่วยสร้างความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคมได้ รวมทั้งจะศึกษาวิเคราะห์ค่านิยมที่ทำให้สังคมไทยอ่อนแอ อีกทั้งจะศึกษาทฤษฎีไร้ระเบียบของ โรเบิร์ต แมอร์ดัน ด้วยในฐานะที่เป็นกรอบในการอธิบายสาเหตุของความอ่อนแอในสังคมปัจจุบันได้

2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการที่ได้ศึกษาค้นคว้างานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะทำการวิจัยนี้ ผู้วิจัยพบว่า มีผู้ได้ศึกษาวิจัยไว้สอดคล้องกับเรื่องนี้ อันจะเป็นประโยชน์ให้งานวิจัยนี้มีข้อแตกต่างและข้อเปรียบเทียบ ตลอดจนข้อควรพิจารณาให้เห็นอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542) งานวิจัยเรื่อง ส่วนร่วมที่มีใช้รัฐ : ความหมายของประชาสังคม โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ผู้วิจัยพบว่า ประชาสังคม (civil society) หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (state) กับปัจเจกชน (individuals) เขาได้กล่าวต่อไปอีกด้วยว่า จุดเน้นของประชาสังคม ได้แก่ (1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐ ได้ แต่ก็สามารถชี้นำกำกับและคัดค้านรัฐได้พอสมควร (2) ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้วซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แย่งแย่งแข่งขันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่ม

ผู้วิจัยพบว่า แก่นหลักของงานวิจัยชิ้นนี้อยู่ที่มาตรการและวิธีการสร้างประชาสังคม ซึ่งเอนก ได้กล่าวถึงมาตรการและวิธีการสำคัญๆ ในการสร้างประชาสังคมไว้ 5 ประการ ดังนี้คือ 1) ต้องปลูกฝังประชาสังคมให้เป็นอุดมการณ์ 2) ต้องสร้างการศึกษาและฝึกฝนอบรมเพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมือง 3) ต้องปฏิรูปหรือพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตแบบกระจายตัวให้มากขึ้น 4) เร่งสนับสนุนให้มีการค้นคว้าทางจิตวิทยา วัฒนธรรมและการบริหารองค์กร เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่มกัน 5) ต้องแก้ไขกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับของรัฐ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนและกลุ่มประชาสังคมมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองให้มากกว่านี้

สุรวุฒิ ปัดไธสง (2542) งานวิจัยเรื่อง การเรียนรู้เพื่อความเป็นพลเมือง : รากแก้วของกระบวนการสร้างประชาสังคม โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อที่จะสร้างความเป็นพลเมืองนั้น รัฐควรมีเป้าหมายในการจัดการศึกษาอยู่ที่การทำให้บุคคลมีเหตุมีผล มีความสามารถหรือฉลาดในการที่จะเลือกทำกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อตนเองและต่อสังคม สุรวุฒิ เสนอแนะว่าการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในประชาสังคมนั้น จะต้องเป็นการศึกษาที่ทำให้ประชาชนมีความผูกพันยึดมั่นกับการ

สร้างความดีและประโยชน์ส่วนรวม รักษาสิทธิเสรีภาพและยึดหลักสันติธรรมทำตามหน้าที่ มีความรับผิดชอบ มีคุณธรรม

นอกจากนี้ สุรวุฒิ ยังได้กล่าวถึงลักษณะความเป็นพลเมืองเอาไว้ว่า บุคคลที่จะเป็นคนมีลักษณะแห่งความเป็นพลเมืองในประชาสังคมนั้นต้องเป็นผู้มี 1) ความรู้ เกี่ยวกับสถาบันทางการเมือง ระบอบการเมือง อุดมการณ์ทางการเมืองและสังคม 2) ค่านิยมและคุณธรรมซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในอันที่จะทำให้ประชาชนมีพฤติกรรม และมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเหมาะสมและถูกต้อง 3) การมีส่วนร่วม เป็นพฤติกรรมของพลเมืองในอันที่จะแสดงออกเพื่อมีอิทธิพลต่อการเมืองสังคม เช่น การกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย และที่สำคัญคือการมีความสามารถของบุคคลที่จะเข้าไปดำเนินหรือร่วมกิจกรรมสาธารณะและการมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมได้

ขวรงค์ ลิ้มปัทมาปาณี (2542) งานวิจัยเรื่อง บทบาทสื่อมวลชนกับการพัฒนาความเป็นประชาสังคม โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

งานวิจัยชิ้นนี้พบว่าบทบาทของสื่อมวลชนไทยในอดีตได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องสังคมเข้มแข็งหรือประชาสังคมน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องอื่นๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่ากระแสดูความสนใจของสาธารณชนนั่นเองเป็นตัวกำหนดเนื้อหาที่สื่อมวลชนนำเสนอ หากเรื่องใดไม่เป็นที่สนใจต่อสาธารณชนแล้ว สื่อมวลชนย่อมไม่นำเสนอ เพราะสื่อมวลชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาความเป็นประชาสังคมอย่างเต็มทีนั้น จำเป็นที่ฝ่ายองค์กรและผู้ที่เกี่ยวข้องในการผลักดันแนวคิด ประชาสังคมจะต้องคอยกระตุ้นความสนใจของสื่อมวลชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจและมองเห็นความสำคัญของแนวคิดประชาสังคม

ธีรยุทธ บุญมี (2536) สังคมเข้มแข็ง สำนักพิมพ์มิ่งมิตร

จากการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ ผู้วิจัยพบว่าขั้นตอนพัฒนาการจิตสำนึกเกี่ยวกับ “สังคม” ของคนไทยว่า ในอดีตคนไทยมีเพียงจิตสำนึกระดับชุมชนเท่านั้น เพราะว่าคนไทยในสมัยก่อนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่จะมีวิถีชีวิตร่วมที่ใหญ่ที่สุดก็เป็นเพียงระดับชุมชนขนาดเล็กซึ่งอาจเป็นแค่หมู่บ้าน ครอบครัวย่อย ชาน ในวิถีชีวิตร่วมนี้ ชุมชนจะควบคุมดูแลซึ่งกันและกัน ร่วมกันรับผิดชอบปัญหาศีลธรรม คุณธรรมและอื่นๆ แต่ในระดับที่กว้างขึ้นมา เช่น จังหวัด ภาค หรือประเทศ ความผูกพันเป็นเรื่องของกฎหมาย และวัฒนธรรมบางอย่างมากกว่าที่จะผูกพันด้วยวิถีชีวิตจริงๆ เขากล่าวต่อไปอีกด้วยว่า จิตสำนึกในระดับสังคม เริ่มเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2500 เศษๆ เท่านั้นที่เกิดขึ้นก็เพราะ

การพัฒนาเศรษฐกิจแผนใหม่ซึ่งทำให้เกิดวิถีชีวิตของคนเมืองใหญ่ขึ้น เขากล่าวว่าในช่วงต้นๆ จิตสำนึกชุมชนจะหายไป เกิดเป็นความคิดแบบต่างคนต่างอยู่ ต่างทำมาหากิน ช่วงนี้จึงเป็นช่วงที่เริ่มเกิดเสียงวิจารณ์ว่า “คนไทยไม่รับผิดชอบ” “คนไทยไม่มีวินัย” หรือ “คนไทยไม่คิดถึงส่วนร่วม” สาเหตุเพราะจิตสำนึกแบบชุมชน ถูกทำลายไป

ธีรยุทธ กล่าวต่อไปว่า “จิตสำนึกระดับสังคม” ของคนไทยเกิดขึ้นเมื่อได้ทำการพัฒนาเศรษฐกิจไปช่วงหนึ่งและเกิดปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม เราเรียกสิ่งนี้ว่าเป็น “ปัญหาสังคม” ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิถีชีวิตสังคมซึ่งทุกคนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมที่จะต้องแก้ไขปัญหาระบบ ธีรยุทธ กล่าวต่อไปว่า การเกิดขึ้นของจิตสำนึกสังคมนี้เป็นขั้นตอนที่หนึ่งของการก่อตัวเป็น “ประชาสังคม” หรือ “สังคมเข้มแข็ง” ซึ่งแยกได้เป็น 4 ขั้น คือ 1) ขั้นการเกิดจิตสำนึกสังคม 2) ขั้นการเกิดกลุ่มองค์กรทางเศรษฐกิจ สังคมต่างๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยเริ่มจากการเกิดกลุ่มลักษณะสังคมสงเคราะห์ กลุ่มวิชาชีพ ภาคเอกชน กลุ่มสื่อตามลำดับ ในขั้นที่ 3 คือการก่อรูปของอุดมการณ์ร่วมของสังคมซึ่งอยู่ในช่วงปัจจุบัน ส่วนในขั้นที่ 4 นั้นยังเป็นเหตุการณ์ในอนาคต จะเกิดเมื่ออุดมการณ์แห่งสังคมเข้มแข็งตกผลึก

ประเวศ วะสี (2541) ยุทธศาสตร์ชาติ เพื่อความเข้มแข็งทางสังคม เศรษฐกิจและศีลธรรม

การสร้างสังคมเข้มแข็งนั้นจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบของสังคมให้ครบทั้ง 5 อย่าง กล่าวคือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจเข้มแข็ง รัฐเข้มแข็ง และสังคมเข้มแข็ง ทั้ง 5 อย่างนี้ อาจารย์ประเวศ เรียกว่า “เบญจขันธ์ของสังคม” ขันธ์ทั้ง 5 นี้มีความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกัน ดังนั้นเราจึงต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 5 ประการ จึงจะเกิดสังคมเข้มแข็งได้

นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงความอ่อนแอของสังคมไทยไว้ 5 ด้าน กล่าวคือ 1) ด้านสังคม 2) ด้านการเมือง 3) ด้านเศรษฐกิจ 4) ด้านปัญญา 5) ด้านศีลธรรม วิธีการที่จะทำให้ความอ่อนแอทั้ง 5 ด้านดังกล่าวเข้มแข็ง นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอว่าเราจะต้องสร้างประชาสังคมให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ประชาสังคม จะช่วยให้ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมจะเข้มแข็ง

ในทรรศนะของนายแพทย์ประเวศ วะสี ศีลธรรมถูกต้องจะช่วยให้ปัญญา เศรษฐกิจ รัฐ และสังคมถูกต้อง ส่วนปัญญาที่ถูกต้องคือ รู้ตัวเอง รู้สิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เกาะกุมองคาพยพของสังคมไว้ด้วยกัน ถ้าสังคมปัญญาอ่อน ขันธ์อื่นๆ ของสังคมย่อมอ่อนหมด เศรษฐกิจถูกต้อง ในทรรศนะของนายแพทย์ประเวศ วะสี ก็คือ เศรษฐกิจเพื่อความเข้มแข็งของขันธ์อื่นๆ ทั้งหมด ไม่ใช่เศรษฐกิจแยกส่วน เป็นเศรษฐกิจเพื่อเศรษฐกิจ อันทำให้ขันธ์อื่นๆ ร้อนหมด

รัฐถูกต้อง คือรัฐที่โปร่งใส มีการคานอำนาจกัน มีการตรวจสอบ ส่วนสังคมเข้มแข็ง ในความเห็นของนายแพทย์ประเวศ วะสี ก็คือ ชุมชนหรือเป็นโครงกระดูกของสังคมที่ค้ำองคาคพพของสังคมเข้าไว้ด้วยกัน เปรียบเหมือนสังขารของสังคม ถ้าสังคมอ่อนแอเหมือนสังขารแตก เมื่อสังขารแตก วิญญาณก็แตก นั่นคือศีลธรรมไม่เกิดขึ้น

บทที่ 3

คุณธรรมที่สร้างสรรค์สังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า

ในบทนี้ผู้วิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน กล่าวคือ ส่วนแรกจะเป็นการศึกษาสภาพความอ่อนแอของสังคมไทย ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ส่วนที่สองจะเป็นการศึกษาคุณธรรมทางพุทธศาสนาที่มีส่วนสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดสังคมเข้มแข็ง ส่วนที่สามจะเป็นการศึกษาค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม และส่วนสุดท้ายจะเป็นการศึกษาทฤษฎีไร้ระเบียบของ โรเบิร์ต เมอร์ดัน ในฐานะที่เป็นกรอบหนึ่งในการทำความเข้าใจสาเหตุความอ่อนแอในสังคมไทย

3.1 สภาพความอ่อนแอของสังคมไทย

สังคมเข้มแข็ง หมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งและมีการจัดการ (ประเวศ วะสี, 2541:6) จากนิยามของสังคมเข้มแข็งเราจะเห็นได้ว่า สังคมเข้มแข็งเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์ทางราบที่ตั้งอยู่บนหลักศีลธรรมพื้นฐานที่ว่าคนทุกคนมีคุณค่าแห่งความเป็นคนเสมอกัน มีศักยภาพที่จะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีศักยภาพที่จะรวมกลุ่มด้วยความเท่าเทียมกัน (ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบเจ้านายกับลูกน้อง) มีศักยภาพที่จะเรียนรู้ร่วมกันในรูปของการเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน หรือประชาคม (ประเวศ วะสี, 2541:8)

สังคมใดที่มีลักษณะดังกล่าวย่อมเป็นสังคมที่มีพลังขับเคลื่อนในการแก้ปัญหาต่างๆ เป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ประการแรก เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ใดๆ ก็ตามที่มีผลกระทบต่อชุมชนหรือสังคม ก็จะมีการถกเถียงแก้ปัญหาทันของเบญจภาคี คือ องค์การชุมชน องค์การพัฒนาเอกชน ราชการ ภาคธุรกิจ และนักวิชาการเข้ามาร่วมกันเสนอทางแก้ไข ซึ่งการเข้ามาร่วมกันคิดแก้ปัญหาจะก่อให้เกิดพลังในแก้ปัญหาต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงได้ (เบญจมาศ สิริภักดิ์, 2544:17) ประการที่สอง สังคมใดที่มีลักษณะของสังคมเข้มแข็ง สังคมนั้นก็จะมีพลังทางสังคม คือเป็นสังคมที่มีการเอาพลังที่มีอยู่ในคณะบุคคลหรือกลุ่มก้อน เครือข่ายมาเป็นกำลังช่วยพัฒนา หรือร่วมกิจกรรมเพื่อส่วนรวม ซึ่งจะทำให้คนรักกัน ทำให้คนพึ่งตนเองได้ สังคมใดที่มีการใช้พลังทางสังคมนี้ย่อมทำให้สังคมเข้มแข็ง เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2543:15)

ประการที่สาม สังคมใดที่มีลักษณะของสังคมเข้มแข็ง ประสิทธิภาพที่จะทำให้งานประสบความสำเร็จมีสูงมาก ทำอะไรก็สำเร็จได้ง่าย สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้รวดเร็ว รวมทั้งปัญหาสังคมการเมืองได้ เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะว่า ประชาสังคมต้องอาศัย "ปัญญา" ของทุกคนที่อยู่ในสังคม ยอมรับความสำคัญของทุกคน ซึ่งจะทำให้มีพลังขับเคลื่อนทางสังคมสูง (พิทยา ว่องกุล, 2541:82-83)

สังคมอ่อนแอ หมายถึง สังคมที่ผู้คนไม่รู้สิทธิมีเกียรติแห่งความเป็นคนที่เท่าเทียมกัน ไม่มีความร่วมมือในเนวรวม หรือในฐานะที่มีคุณค่าความเป็นคนเท่าเทียมกัน ไม่มีการรวมกลุ่มกัน ไม่มีมิตรภาพและความรักต่อกัน มีการเรียนรู้น้อยเพราะคนมีอำนาจยอมใช้อำนาจไม่ใช้ความรู้ คนไม่มีอำนาจก็ต้องรับคำสั่งจากผู้มีอำนาจโดยไม่ต้องใช้ความรู้ ระบบอำนาจในเนวตั้งปราศจากการคานอำนาจและการตรวจสอบอำนาจ จึงนำไปการสู่ทุจริตคอร์รัปชัน เมื่อการทุจริตคอร์รัปชันนี้ไปเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจขนาดใหญ่ ก็ก่อให้เกิดการพังทลายลงทั้งหมด (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2541: 33) กล่าวโดยสรุปสังคมใดที่เป็นสังคมอ่อนแอ คือสังคมที่ขาดความเป็นประชาสังคม เมื่อขาดความเป็นประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็ง สังคมนั้นก็จะไม่มีพลังทางสังคมหรือพลังขับเคลื่อนทางสังคมซึ่งจะทำให้สังคมไม่ดี เศรษฐกิจไม่ดี การเมืองไม่ดี (ประเวศ วะสี, 2541:8-9)

ไทยเป็นสังคมที่อ่อนแอซึ่งเราจะเห็นได้จากวิกฤติปัญหาในด้านต่างๆ ทั้งในทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางการเมือง วิกฤติทางเศรษฐกิจที่สังคมไทยเผชิญอยู่ในขณะนี้ ดังเช่น การที่ประเทศไทยเป็นหนี้สินต่างประเทศกว่า 5 ล้านล้านบาท (ปัจจุบันประเทศไทยได้ชำระหนี้ที่ติดค้างกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (I.M.F.) จนหมดสิ้นแล้ว แต่ก็ยังคงมีหนี้สินค้างอยู่กับประเทศอื่นๆ บ้างเล็กน้อย) ซึ่งเป็นหนี้สินที่ไม่รู้ว่าจะชำระคืนให้หมดได้อย่างไร เพราะมากกว่ารายได้จากภาษีอากรที่รัฐจัดเก็บ ถ้ารัฐบาลเลิกจ้างข้าราชการทั่วประเทศและเลิกพัฒนาประเทศที่ใช้งบประมาณราวๆ 800,000 ถึง 1,000,000 ล้านบาทต่อปี ประเทศไทยก็จะชำระหนี้หมดภายในเวลา 6 ปี และเมื่อรวมกับหนี้ต่างประเทศที่เกิดจากการที่รัฐบาลเข้าไปโอบอุ้มสถาบันการเงินแล้วหนี้สินก็มีมากถึง 6.2 ล้านล้านบาท ดังนั้นเนวโน้มที่สังคมไทยจะจมดิ่งสู่หายนะภัยทางเศรษฐกิจย่อมมีมากขึ้น (พิทยา ว่องกุล, 2540:115) ประกอบกับการที่สังคมไทยมีปัญหาทางการเมือง เช่น การที่ระบอบเสรีประชาธิปไตยมีช่องว่างให้นักการเมืองเข้าไปทุจริตคอร์รัปชันตลอดเวลา และปัญหาการใช้สิทธิพลทางการเมืองเอื้อผลประโยชน์ให้แก่นักธุรกิจ ฯลฯ ก็ยิ่งทำให้สภาพสังคมไทยเลวร้ายยิ่งขึ้น (พิทยา ว่องกุล, 2541:74-75) อีกทั้งในปัจจุบันนี้สังคมไทยมีปัญหาสังคมต่างๆ มากมาย เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาชุมชนแออัด ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ก็ยิ่งทำให้สภาพสังคมไทยอ่อนแอลงเรื่อยๆ และการที่สังคมไทยอ่อนแอ จึงทำให้ชุมชนหรือสังคมไม่มีพลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ ต่างๆ วิธีที่จะแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ก็คือการสร้างสังคมเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งในหัวข้อต่อไปผู้วิจัยจะขอพิจารณาถึงรายละเอียดในเรื่องนี้

3.2 ปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และ สังคมเข้มแข็ง

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะขอพิจารณาถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งได้แก่ 1) ปัญหาสังคม 2) ปัญหาเศรษฐกิจ และ 3) ปัญหาการเมือง

3.2.1 ปัญหาสังคม

ประเวศ วะสี (2541:7-8) กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้สังคมไทยอ่อนแอว่าเกิดมาจาก โครงสร้างของสังคมไทยเป็นโครงสร้างคั่ง กล่าวคือ โครงสร้างสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างคนข้างบนที่มีอำนาจกับคนข้างล่างที่ไม่มีอำนาจ กล่าวให้ชัดก็คือ เป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างนายกับไพร่ หรือเจ้านายกับลูกน้อง คนที่มีอำนาจข้างบนจะคิดสิ่งต่างๆ จากคนที่อยู่ข้างล่างเข้าตัว เมื่อคนข้างล่างถูกเอารัดเอาเปรียบมากก็จะมีพฤติกรรมที่ฝ่าระเบียบของสังคม เช่น ขยายยาบ้า หรือแสวงหาผู้อุปถัมภ์จนกลายเป็นสังคมอุปถัมภ์ ผู้คนในสังคมจะคิดพึ่งแต่ผู้อื่น ไม่คิดพึ่งตนเอง ปัญหาสังคมที่สำคัญปัญหาหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอของสังคมไทย ก็คือ ปัญหายาเสพติด ซึ่งถือเป็นวิกฤติที่ร้ายแรงของชาติ (ประเวศ วะสี, 2544:106) สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด รายงานว่า ปี 2541 คดีจับกุมยาเสพติด 110,000 คน เป็นเด็กและเยาวชน 57,000 คน และตัวเลขผู้รับการบำบัดรักษา 38,895 คน (อนุช อภาภิรม, 2542:196) เราจะเห็นได้ว่าการที่ประเทศไทยยังแก้ปัญหานี้ไม่สำเร็จส่วนหนึ่งมาจากโครงสร้างของสังคมไทยที่มีโครงสร้างทางคั่ง ซึ่งในโครงสร้างนี้ประชาชนโดยมากจะรอคอยรัฐให้แก้ปัญหาให้ ดังนั้นจึงทำให้สังคมไทยขาดพลังทางสังคมที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างชุมชนที่รับแนวคิดประชาสังคมมาใช้และสามารถแก้ปัญหายาเสพติดในชุมชนได้สำเร็จ นั่นก็คือ ชุมชนบ้านสวนมอญ อำเภอกุยบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี ผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้านได้มองเห็นปัญหายาเสพติดว่ามีความร้ายแรงร่วมกัน จึงได้รวมตัวกันป้องกันและปราบปรามยาเสพติดในชุมชน ชุมชนบ้านสวนมอญมีครัวเรือนทั้งสิ้น 130 ครัวเรือน ในชุมชนนี้ทุกคนรู้จักกันหมด หากวันใดมีคนแปลกหน้าเข้ามา ก็จะมีการรายงานให้ผู้ใหญ่ทราบ และมีคนคอยสอดแนมว่าคนแปลกหน้านั้นมาทำอะไร มาพร้อมกับยาบ้าหรือเปล่า หากลูกหลานใครคิดอยากกลับมาอยู่ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านจะขอร้องให้เลิก หากไม่เลิกก็อยู่หมู่บ้านนี้ไม่ได้ ชุมชนบ้านสวนมอญเป็นตัวอย่างของสังคมเข้มแข็งที่สามารถป้องกันปัญหายาเสพติดได้ (เบญจมาศ ศิริภัทร, 2544:27-28)

3.2.2 ปัญหาเศรษฐกิจ

ประเวศ วะสี (2541:7) กล่าวถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจว่า เกิดมาจากการที่ระบบเศรษฐกิจของไทยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทอดทิ้งและเป็นระบบเศรษฐกิจที่ทำให้ฐานล่างซึ่งเป็นส่วนสำคัญของสังคม อ่อนแอ ประเวศ วะสี ยังได้กล่าวอีกด้วยว่าระบบเศรษฐกิจไทยเป็นระบบที่มุ่งส่งเสริมคนส่วนน้อยข้างบนให้มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมาก แต่เศรษฐกิจของคนชั้นบนก็ไม่ใช่เศรษฐกิจที่แท้จริง เพราะเป็นการถ่ายเทเงินกำไรกันมากกว่าจะเป็นการผลิตทางเศรษฐกิจจริงๆ จากลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นของระบบเศรษฐกิจไทยจะเห็นได้ว่า ระบบเศรษฐกิจไทยเป็นระบบที่ทำให้ฐานล่างหรือเศรษฐกิจชุมชนอ่อนแอ และเมื่อฐานล่างหรือเศรษฐกิจชุมชนอ่อนแอ ระบบเศรษฐกิจทั้งระบบจึงพังทลายลง ประเวศ วะสี (2544:101) ยังกล่าวอีกต่อไปว่า เมื่อเศรษฐกิจชุมชนล่มสลายคนก็อพยพเข้าเมืองมาเป็นแรงงานราคาถูกในเมืองหลวง ดังนั้นสภาพของครอบครัวและชุมชนก็แตกแยกกัน จนเกิดเป็นสภาพความแตกสลายทางสังคม (social disintegration) ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยห่างกันมากขึ้น ตัวเลขของสภาพพัฒนาฯ บอกชัดว่าเมื่อปี พ.ศ. 2518 คนจน 20% ข้างล่างเป็นเจ้าของรายได้ 6% ซึ่งถือว่าน้อยมาก แต่เมื่อพัฒนามาได้ 20 ปี กระทั่งถึงปี พ.ศ. 2538 ตัวเลขลดลงไปเหลือ 3.5% และอาจเหลือเพียง 3% แล้ว (วิทยากร เชียงกูล, 2527 : 29) ปัจจุบันช่องว่างนี้มีมาก เมื่อช่องว่างมีมากปัญหาสังคม การเมือง ก็มีความซับซ้อนไปด้วย เมื่อแนวคิดนี้กลายเป็นแนวทางการพัฒนาจึงไปกระทบผู้คน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทั่วไปหมด เมื่อชนบทล่มสลายแล้วผู้คนกลายมาเป็นแรงงานราคาถูก ประเทศอุตสาหกรรมก็เห็นว่าประเทศไทยมีแรงงานราคาถูก จึงเข้ามาตั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเหล่านี้โดยไม่พัฒนาคน เมื่อประเทศเวียดนามและจีนมีแรงงานราคาถูกกว่า อุตสาหกรรมเหล่านี้ก็ย้ายประเทศไปและสลายตัวลงจนเป็นสาเหตุหนึ่งของวิกฤตเศรษฐกิจ ประเวศ วะสี ยังกล่าวอีกว่า ที่มาของวิกฤตเศรษฐกิจอีกประการหนึ่งก็คือ การกู้เงินจากต่างประเทศเป็นจำนวนมากโดยไม่นำมาลงทุนทางเศรษฐกิจ แต่นำมาฝากธนาคารเพื่อกินดอกเบี้ย เพราะดอกเบี้ยต่างประเทศต่ำมาก คือราว 1-2% เท่านั้น ขณะที่ดอกเบี้ยในประเทศในขณะนั้นสูงกว่า 10% กระทั่งหลายคนร่ำรวย แต่ก็เป็นการร่ำรวยแบบจอมปลอมหรือเป็นเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ที่ไม่มีการสร้าง เพราะหากเป็นระบบเศรษฐกิจที่แท้จริงจะต้องมีการสร้าง มีการผลิตวัตถุ การบริการ และความรู้ต่างๆ

วิธีที่จะแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจจะต้องใช้แนวคิดสังคมเข้มแข็งหรือประชาสังคมเข้ามาช่วย เพราะแนวคิดประชาสังคมจะก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันคิดร่วมกันทำในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนโดยไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ การรวมกลุ่มของชุมชน ซึ่งอาจจะออกมาในรูปของ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มแปรรูปอาหารเป็นต้น การรวมกลุ่มกันในทางเศรษฐกิจของชุมชนนี้จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้

3.2.3 ปัญหาทางการเมือง

เราทราบกันดีแล้วว่า สังคมอ่อนแอ คือ สังคมที่ผู้คนไม่รู้สิทธิเสรีภาพแห่งความเป็นคนเท่าเทียมกัน ไม่มีความร่วมมือกันในแว่นแคว้น ไม่มีการรวมกลุ่มกัน ไม่มีมิตรภาพและความรักต่อกัน มีการเรียนรู้น้อย ดังนั้นสังคมที่มีลักษณะเช่นนี้จึงเป็นสังคมที่สะท้อนให้เห็นว่า คนมีอำนาจยอมใช้อำนาจ ไม่ใช่ความรู้ คนไม่มีอำนาจก็ต้องรับคำสั่งจากผู้มีอำนาจโดยไม่ต้องใช้ความรู้ ระบบอำนาจในแนวตั้งปราศจากการคานอำนาจและการตรวจสอบอำนาจจึงนำไปสู่การฉ้อราษฎร์บังหลวง ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดในกรณีของการทุจริตการจัดซื้อยาและเวชภัณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุข (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545:407) แต่ถ้าสังคมไทยเป็นสังคมที่เข้มแข็ง คือ เป็นสังคมที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน มีการรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งและมีการจัดการ ก็จะสามารถแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันได้เหมือนกับในกรณีของการต่อต้านการทุจริตการจัดซื้อยาของกระทรวงสาธารณสุข (ปัจจุบันศาลได้ตัดสินแล้วว่านายรักเกียรติ สุขธนะ มีความผิดตามข้อกล่าวหาจริง ดังนั้นจึงมีคำสั่งให้ยึดทรัพย์สินนายรักเกียรติขายทอดตลาด) การต่อต้านการทุจริตการจัดซื้อยาที่ประสบความสำเร็จได้เพราะเกิดจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาสังคมต่างๆ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการร่วมมือกันในแว่นแคว้น เช่น กลุ่มชมรมแพทย์ชนบท ชมรมเภสัชชนบท และองค์กรพัฒนาเอกชน 30 องค์กร โดยใช้กลไกทางการเมืองใหม่ภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่สามารถกระตุ้นจิตสำนึกและบทบาทของภาคประชาชนต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองในการตรวจสอบพฤติกรรมนักการเมือง ข้าราชการประจำระดับสูง รวมถึงการกดดันการทำงานขององค์กรภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตและคอร์รัปชัน (ปป.ช.) สถาบันรัฐสภา และกระทรวงสาธารณสุขได้ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545:409) ดังนั้นสังคมใดที่มีลักษณะเป็นประชาสังคม สังคมนั้นก็จะสามารถแก้ไขปัญหาการทุจริตของภาครัฐได้ ซึ่งปัญหาการทุจริตนี้เราถือว่าเป็นปัญหาที่สะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอทางการเมือง

3.3 คุณธรรมทางพุทธศาสนา

เราทราบกันมาเป็นอย่างดีแล้วว่า คุณธรรมทางศีลธรรม (moral virtues) ของอริสโตเติลเป็นผลอันเกิดมาจากลักษณะนิสัย เป็นต้นว่า คนที่มีคุณธรรมความกล้าหาญก็เพราะทำความกล้าหาญจนเป็นนิสัย คนที่มีคุณธรรมความยุติธรรมก็เพราะทำความยุติธรรมจนเป็นนิสัย เป็นต้น

ดังนั้นในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจะขออนิยามคุณธรรมทางพุทธศาสนาบนพื้นฐานความคิดของ อริสโตเติลว่า หมายถึง “การปฏิบัติตามข้อธรรมจนเป็นนิสัย” และเราจะเรียกผู้ที่ปฏิบัติตามข้อธรรมจนเป็นนิสัยนั้นว่าเป็นผู้ที่มีคุณธรรม เป็นต้นว่า คนที่มีคุณธรรมในเรื่องขันติ ก็เพราะเขาอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก คำด่าว่าเสียดสี และกิสส จนเป็นนิสัย แต่ถ้าหากว่าใครก็ตามที่มีคุณธรรมข้อสัจจะ ทมะ ขันติ และ จาคะ เราก็จะเรียกคน ๆ นั้นว่ามีคุณธรรมชุดฆราวาสธรรม 4 เป็นต้น

ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยจะขอยกข้อธรรมเฉพาะที่มีความเกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของสังคมขึ้นมา ซึ่งถ้าหากพลเมืองในชุมชนหรือในสังคมปฏิบัติตามข้อธรรมเหล่านั้นจนเป็นนิสัยแล้วสังคมก็จะเข้มแข็งหรือเป็นประชาสังคม ข้อธรรมเหล่านี้ประกอบไปด้วย

1. วัชชือปหานิยธรรม 7 หรือ อปหานิยธรรม 7

วัชชือปหานิยธรรม 7 คือ ธรรมะอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นธรรมะที่เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว เป็นธรรมะสำหรับหมู่ชนซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสกับกษัตริย์วัชชี พร้อมผู้บริหารบ้านเมือง ธรรมะข้อวัชชือปหานิยธรรมมี 7 ประการคือ (พระธรรมปิฎก, 2541 : 29)

- 1) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- 2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ซึ่งข้อนี้ตีความอีกอย่างได้ว่าพร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย
- 3) ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมันตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม
- 4) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
- 5) บรรดาภคบุตรภคธิดาทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือถูคร่ำขื่นใจ
- 6) เคารพสักการะบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดจนอนุสาวรีย์ต่าง ๆ ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลที่ เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป
- 7) จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึง บรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก

2. นาทกรณธรรม

เป็นธรรมที่สอนให้ทำตนเป็นที่พึ่งของคนได้ พร้อมจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือภาระแก่หมู่คณะ หรือหมู่ญาติมิตร ด้วยการประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งแก่ตนเองซึ่งเรียกว่า “นาทกรณธรรม” 10 ประการ (พระธรรมปิฎก, 2541 : 26-27) คือ

- 1) ศีล (ประพฤติดีมีวินัย) คือ ดำเนินชีวิตโดยสุจริต ทั้งทางกาย ทางวาจา มีประกอบสัมมาชีพ
- 2) พาหุสัจจะ (ได้ศึกษาศดับมาก) คือ ศึกษาเล่าเรียนสดับรับฟังมาก ศึกษาสาขาวิชาหรือศิลปวิทยาของคนให้ชำรอง มีความเข้าใจกว้างลึกซึ้ง รู้ชัดเจนและใช้ได้จริง
- 3) กัลยาณมิตตตา (รู้จักคบคนดี) คือ มีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกเสวนา เข้าหาที่ปรึกษา หรือผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี
- 4) โสวจิตตตา (เป็นคนที่พูดกันง่าย) คือ ไม่ถือมั่น รู้จักรับฟังเหตุผลและพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน
- 5) กิงกรณียสุ ทักขตา (ชวนช่วยกิจของหมู่) คือ เอาใจใส่ช่วยเหลือธุระและกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติ เพื่อนพ้องและของชุมชน
- 6) ธรรมกามตา (เป็นผู้ใคร่ธรรม) คือ รักธรรม ชอบศึกษา ค้นคว้า สอบถามหาความรู้ความจริง รู้จักพูดรู้จักฟัง ชวนให้ผู้อื่นอยากเข้ามาปรึกษาและร่วมสนทนา
- 7) วิริยารัมภะ (มีความเพียร) คือ ขยันหมั่นเพียรพยายามหลีกเลี่ยงความขี้ ประจบความดี ไม่ละเลยทอดทิ้งธุระหน้าที่
- 8) สันตุฏฐิ (มีสติโดยรู้พอดี) คือ ยินดี พึงพอใจแต่ในลาภผลผลงานและผลสำเร็จที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้โดยริ้วแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยชอบ
- 9) สติ (มีสติคงมั่น) คือ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำคำที่พูด กิจที่ทำแล้ว แลที่จะต้องทำต่อไป จะทำอะไรก็รอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ
- 10) ปัญญา (มีปัญหาเหนืออารมณ์) คือ มีปัญญายังรู้เหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

3. สารณียธรรม

เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง เป็นธรรมอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกันที่เรียกว่า “สารณียธรรม” ซึ่งธรรมในข้อนี้ประกอบด้วย (พระธรรมปิฎก, 2541 : 28)

- 1) เมตตากายกรรม (ทำต่อกันด้วยเมตตา) คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการด้วยกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- 2) เมตตาวาจกรรม (ทำต่อกันด้วยเมตตา) คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมงาน ร่วมชุมชน ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำ ตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- 3) เมตตามโนกรรม (คิดต่อกันด้วยเมตตา) คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน
- 4) สารารณโกติ (ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน) คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรมแม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน
- 5) สีสสามัญญตา (ประพฤติให้ดีเหมือนเขา) คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ
- 6) ทิฏฐิสามัญญตา (ปรับความเห็นเข้ากันได้) คือ เคารพ รับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ล้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

4. พรหมวิหาร 4

เป็นธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ หรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม 4 อย่าง ดังต่อไปนี้ (พระธรรมปิฎก, 2541 : 24)

- 1) เมตตา (ความรัก) คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือผู้อื่นให้ประสบประโยชน์และความสุข
- 2) กรุณา (ความสงสาร) คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้อง บำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง
- 3) มุทิตา (ความเบิกบานพลอยยินดี) คือ เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแจ่มชื่น เบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุน

- 4) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ มองตามความเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียบตรงคงตราซั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการเหตุผล และความเที่ยงธรรม

5. สังคหวัตถุ 4

เป็นธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี สังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย (พระธรรมปิฎก, 2541 : 25)

- 1) ทาน (ให้ปัน) คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 หุนหรือทรัพย์สิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจและศิลปวิทยา
- 2) ปิยวาจา (พูดอย่างรักกัน) คือกล่าวคำสุภาพไพเราะ น่ารัก ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สามานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 3) อตถจริยา (ทำประโยชน์แก่เขา) คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม
- 4) สามานัตตตา (เอาตัวเข้าสมาน) คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งต่อคนทั้งหลาย

3.

6. ฌราวาสธรรม 4

4.

ฌราวาสธรรม 4 เป็นหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ซึ่งประกอบด้วย

- 1) สัจจะ (ความจริง) คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง ทำอะไรก็ให้เป็นที่ยึดถือไว้วางใจได้
- 2) ทมะ (ฝึกตน) คือ บังคับ ควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวและแก้ไขปรับปรุงตน ให้ก้าวหน้าดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ
- 3) ขันติ (อดทน) คือ มุ่งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งอดทน
- 4) จาคะ (เสียสละ) คือมีน้ำใจเอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ สกลโลก ละทิ้งมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัว หรือเอาแต่ใจ ตน

7. โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ กระทำในใจโดยแบบตา มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาสาเหตุ แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย วิธีโยนิโสมนสิการพอประมวลได้เป็นแบบใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ (พระธรรมปิฎก, 2541 : 16-17)

- 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (คิดแบบอิตทัปปัจจยตา) คือ การวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆหรือวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เราอาจเรียกวิธีคิดแบบนี้ว่า วิธีคิดแบบอิตทัปปัจจยตา
- 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (คิดแบบกระจายเนื้อหา) คือ การคิดวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจสภาวะของสิ่งเหล่านั้น เช่น ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ4คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น
- 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ (คิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา) คือการคิดให้รู้เท่าทันสิ่งต่างๆ คือคิดว่าสิ่งต่างๆจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมชาติของมัน ในฐานะที่มันเป็น สิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆมาประกอบกัน
- 4) วิธีคิดแบบอริยสังข (คิดแบบแก้ปัญห) คือวิธีคิดเพื่อความดับทุกข์ ซึ่งประกอบด้วย 1.ทุกข์(สภาพปัญหา) 2.สมุทัย(สาเหตุของปัญหา) 3.นิโรธ(การพ้นจากปัญหา) 4.มรรค(วิธีแก้ปัญห) วิธีคิดแบบอริยสังขจัดเป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่งเพราะสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่นๆ ได้ทั้งหมด
- 5) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ (คิดตามหลักการและความมุ่งหมาย) คือ การคิดให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง หลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมากเพราะเมื่อเราจะลงมือปฏิบัติอะไรก็ตามจะต้องเข้าใจความมุ่งหมายของหลักการนั้นๆ ว่ามีไว้เพื่ออะไร การเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง หลักการกับจุดมุ่งหมาย จะช่วยให้การลงมือปฏิบัติสิ่งใดก็ตามได้ผลตามความมุ่งหมาย
- 6) วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าโทษและทางออก คือ การคิดให้เห็นว่าสิ่งที่เป็นปัญหานั้นๆ มีทั้งด้านดีและด้านเสียและต้องจะคิดหาทางออกของสิ่งที่เป็นปัญหานั้นๆ ด้วยจุดมุ่งหมายของการคิดเช่นนี้ก็เพื่อนำการยอมรับความจริงว่าสิ่งต่างๆ มีทั้งด้านดีด้านเสีย
- 7) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ – คุณค่าเทียม (คิดแบบสกัถหรือบรรเทาต้นเหตุ) คือ วิธีคิดเพื่อที่จะฝึกให้เลือกรู้ค่าแท้จริงๆ วิธีคิดเช่นนี้มีความสำคัญมากในชีวิตประจำวันเพราะจะสอนให้เราเลือกบริโภคใช้สอยสิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์

อย่างแท้จริงแก่ชีวิต

- 8) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม (คิดแบบเร้ากุศล) คือ วิธีคิดเพื่อส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งคุณธรรมเช่น การคิดเพื่อให้ปลูกเร้าความเพียร เป็นต้น
- 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน (คิดแบบมีปัจจุบันเป็นอารมณ์) คือ การคิดเพื่อให้ มีสติอยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น สิ่งที่กำลังเป็นอยู่ หรือ สิ่งที่เรา กำลังกระทำอยู่ในปัจจุบัน
- 10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท คือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้ เห็นแต่ละด้านครบทุกแง่ทุกด้านไม่ใช่จับเอาแง่หนึ่งแง่เดียวหรือบางแง่ขึ้นมาวินิจฉัยดีคลุมลงไปอย่างนั้นทั้งหมด

3.4 ค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเรื่องของค่านิยมเป็นเรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่ง เพราะถ้าหากพลเมืองในสังคมมีค่านิยมที่ถูกต้องแล้วมันก็จะยอมทำให้สังคมเข้มแข็งได้ ค่านิยมที่ถูกต้องก็เช่น ค่านิยมการพึ่งตนเอง ค่านิยมการขยันหมั่นเพียร และค่านิยมการมีความรับผิดชอบ เป็นต้น แต่ถ้าพลเมืองในสังคมมีค่านิยมที่ไม่ถูกต้องมันก็จะยอมทำให้สังคมอ่อนแอได้ ค่านิยมที่ไม่ถูกต้องก็เช่น ค่านิยมนิยมเจ้านายและยศถาบรรดาศักดิ์ เป็นต้น ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะเสนอค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม แต่ก่อนที่เราจะไปพิจารณาถึงค่านิยมดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าเราน่าจะมาพิจารณานิยามความหมายของคำว่า “ค่านิยม” กันก่อน ซึ่งสำหรับความหมายของค่านิยมนั้นได้มีการให้ความหมายไว้แตกต่างกัน ผู้วิจัยจะขอหยิบยกมากล่าวเป็นตัวอย่างดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน (2532:411-412) ได้ให้ความหมายของค่านิยมว่าหมายถึง สิ่งที่มีคุณคดียึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจและกำหนดการกระทำของตนเอง

ก่อ สวัสดิพานิชย์ (2523 : 17) ได้ให้ความหมายค่านิยมว่าหมายถึง ความคิด พฤติกรรม ที่คนในสังคมใดสังคมหนึ่งเห็นว่ามีคุณค่า จึงยอมรับมาปฏิบัติตามและวางแผนไว้ระยะหนึ่ง ค่านิยมมักเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย

เจือ เกตุขเรียร (2523 : 17) มีทรรศนะว่าค่านิยมหมายถึง สิ่งที่สังคมนิยมชมชอบนั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าและมีประโยชน์

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2523 : 17) ได้ให้ความหมายค่านิยมว่าหมายถึง สิ่งที่คุณสนใจ สิ่งที่คุณปรารถนาจะได้ ปรารถนาจะเป็น หรือกลับกลายมาเป็น เป็นสิ่งที่คุณถือว่าเป็นสิ่งที่บังคับ ต้องทำต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คุณบูชายกย่อง

พทยา สายหู (2523 : 17) ได้ให้คำนิยามของค่านิยมว่าหมายถึง สิ่งทีนิยมนยึดถือประจำใจที่ช่วยตัดสินใจในการเลือก

สุนทร โคมิน และ สนิท สมัการ (2532 : 9) อธิบายว่า ค่านิยมหมายถึง ความเชื่ออย่างหนึ่งซึ่งมีลักษณะถาวร เชื่อว่าวิถีปฏิบัติบางอย่างหรือเป้าหมายของชีวิตบางอย่างนั้น เป็นสิ่งที่ตัวเองหรือสังคมเห็นดีเห็นชอบและสมควรที่จะยึดถือปฏิบัติมากกว่าวิธีปฏิบัติหรือเป้าหมายอย่างอื่น

วิเชียร รักการ (2532 : 10) กล่าวว่าค่านิยมหมายถึง วัฒนธรรมที่กำหนดพฤติกรรมของสมาชิกของสังคมโดยรวม

วิรัช วิรัชนิการวรรณ (2532 : 11) ได้ให้ความหมายค่านิยมว่าหมายถึง ความเชื่อหรือความคิดที่มีลักษณะถาวร ซึ่งบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการ ยึดถือหรือนำมาปฏิบัติในการดำเนินชีวิตในสังคม

จุมพล หนิมพานิช (2539 : 350) ได้ให้คำนิยามของค่านิยม ว่าหมายถึง แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งที่คนส่วนใหญ่ชอบ ประารถนา ต้องการ หรือความรู้สึกอื่นๆซึ่งมนุษย์เชื่อถือเป็นแนวทางสำหรับการประพฤติปฏิบัติ

พนัส หันนาคินทร์ (2523 : 18) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง การยอมรับนับถือและพร้อมที่จะปฏิบัติตามคุณค่าที่คนหรือกลุ่มคนมีอยู่ต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งอาจเป็นวัตถุ, ความคิด, อุดมคติ, รวมทั้งการกระทำ ในด้านเศรษฐกิจ, สังคม, จริยธรรม, และสุนทรียภาพ ทั้งนี้โดยได้ทำการประเมินค่าจากทัศนะต่างๆ โดยถี่ถ้วนและรอบคอบแล้ว

ดวงเดือน พันธมนาวิน (2539 : 116) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง สิ่งทีบุคคลยอมรับว่าสำคัญมากซึ่งแตกต่างกันไปตามกลุ่มบุคคลและวัฒนธรรม

สุพัตรา สุภาพ (2541 : 22) ได้ให้ความหมายของค่านิยมไว้ว่า ค่านิยม คือ สิ่งทีกลุ่มสังคมหนึ่งๆ เห็นว่าเป็นสิ่งทีมีค่าควรแก่การกระทำ น่ากระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง

Dictionary of the Education (2523 : 18) ได้ให้ความหมายค่านิยมไว้ว่า คุณลักษณะทีได้พิจารณาแล้วว่าสำคัญในแง่ของจิตวิทยา, สังคม, จริยธรรม, หรือสุนทรียะก็คาม

Dictionary of the Social Sciences (2523 : 18) ได้ให้ความหมายค่านิยมไว้ว่า มาตรฐานทางวัฒนธรรมทีได้ยอมรับกันแล้วในจุคหมายด้านเจตคติ, ความปรารถนา, และความต้องการของจริยธรรม, สุนทรียภาพ, และพุทธิปัญญา (Intellect)

Dictionary of Modern Sociology (2523 : 18) กล่าวว่า ค่านิยมคือสิ่งทีกลุ่มสังคมหนึ่งๆ เห็นว่า เป็นสิ่งทีมีค่าควรแก่การกระทำ น่ากระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง

คิลพาทริก (Kilpatrick) (2523 : 18) กล่าวว่า ค่านิยมหมายถึงความต้องการทีได้รับการประเมินค่าอย่างรอบคอบ และปรากฏว่ามีค่าควรแก่การเลือกไว้เป็นสมบัติของคน

ไคลด์ คลัคคอน (Clyde Kluckhohn) (2532 : 11) ได้ให้ความหมายของค่านิยมไว้ว่า เป็นลักษณะพิเศษของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเกี่ยวกับว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดี ซึ่งเป็นความคิดที่มีอิทธิพลให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้นเลือกกระทำการอันใดอันหนึ่งจากวิธีการที่มีอยู่หลายวิธี หรือเลือกเป้าหมายอันใดอันหนึ่งจากหลาย ๆ อันที่มีอยู่

นีล เจ. สเมลเซอร์ (Neil J. Smelser) (2532 : 11) ได้ให้ความหมายของค่านิยมไว้ว่า ค่านิยมเป็นสิ่งที่บอกบุคคลอย่างกว้าง ๆ ว่าจุดมุ่งหมายอะไรบ้างในชีวิตเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา ฉะนั้น ค่านิยมจึงเป็นเรื่องชี้แนะปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ ไม่จำเพาะเจาะจงให้แก่บุคคล

โรบิน เอ็ม. วิลเลียมส์ (Robin M. William) (2525 : 255) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง ความสนใจ ความพึงพอใจ ความชอบ หน้าที่ พันธกรณี ความปรารถนา ความต้องการ หรือความรู้สึกอื่น ซึ่งมนุษย์เชื่อและยึดถือเอาไว้เป็นแนวทางสำหรับการเลือก

เบอร์นาร์ด ฟิลลิปส์ (Bernard Phillips) (2525 : 255) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง เป้าหมายต่างๆ ที่สมาชิกมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางภายในสังคม รวมเอาเป้าหมายทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น การมีรายได้ สูงๆ การมีรถคันใหม่ และเป้าหมายที่เป็นนามธรรม เช่น ความรัก เป็นต้น

เจมส์ ดับบลิว. แวนเดอร์ แซนเดน (Jeams W. Vander Zanden) (2525 : 255) กล่าวว่า ค่านิยม หมายถึง กฎเกณฑ์หรือแนวคิดที่บุคคลใช้ในการประเมินสิ่งต่างๆ ในเรื่องที่คิดที่พึงปรารถนา

จากการที่กล่าวถึงความหมายต่างๆ ของค่านิยมข้างต้น ผู้วิจัยจะขอสรุปว่า ค่านิยม หมายถึง พฤติกรรม ความคิด รวมไปถึงสิ่งต่างๆ ที่คนในสังคมหนึ่งๆ เห็นว่ามีคุณค่า ควรแก่การปฏิบัติ

จากการศึกษางานวิจัยและคำราที่เกี่ยวกับค่านิยมของ 1) เพ็ญแข วัจนสุนทร 2) สุพัตรา สุภาพ 3) อุดล วิเชียรเจริญ 4) วิรัช วิรัชนิภาวรรณ 5) จวีวรรณ วรรณประเสริฐ 6) จรัญ พรหมอยู่ ฯลฯ ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมค่านิยมที่คิดว่าจะบั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม ไว้ดังต่อไปนี้

1. ค่านิยมยกย่องเงินและความมั่งคั่ง

สังคมไทยในอดีตถือว่าเกียรติสำคัญกว่าเงิน แต่ในสังคมปัจจุบันเราให้ความสำคัญกับเรื่องเงินและความมั่งคั่ง ดังที่เราจะพบเห็นได้จากภาษิตต่างๆ (เพ็ญแข วัจนสุนทร, 2522 : 47) เช่น “สินสกา สอดจ้าง แข็งกว่าเหล็กเงินจ้างอ่อนได้โดยใจ”, “มีเงินเขานับเป็นน้อง มีทองเขานับเป็นพี่”, “ยากจนเงินทองพี่น้องไม่มี” และ “เงินตราคือพระเจ้า” เป็นต้น ค่านิยมเหล่านี้ส่งผลให้คนทุกคนดิ้นรนต่อสู้เพื่อสร้างฐานะของตนเองให้มั่งคั่งร่ำรวย หากทำไม่ได้ก็จะทำชั่วแทน เงินทำให้ได้มาซึ่งความมีหน้ามีตา อำนาจ ฯลฯ ดังนั้นคนจำนวนไม่น้อยจึงยอมทำทุกอย่างเพื่อเงิน เช่น เป็นพ่อค้าขายยาบ้า เป็นต้น (สุพัตรา สุภาพ, 2541 : 14) ในที่สุดแล้วการมีค่านิยมเช่นนี้จะทำให้สังคมอ่อนแอ เพราะคน

ในสังคมจะมุ่งเอาเรียดเอาเปรียบกันเพื่อให้ได้มาซึ่งเงินและความมั่งคั่ง คนในสังคมจะขาดความสามัคคีซึ่งเรื่องของความสามัคคีนี้ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันหนึ่งในการสร้างประชาสังคมหรือสังคมเข้มแข็ง

2. ค่านิยมรักพวกพ้อง

เราจะเห็นได้ชัดว่าคนไทยรักพวกพ้อง ทำอะไรต้องนึกว่าเป็น “พวกเดียวกัน” ก่อนเสมอตั้งแต่ความสัมพันธ์ในครอบครัวไปถึงวงการงานและระดับสังคมใหญ่ ค่านิยมรักพวกพ้องที่ปรากฏในตำนานสุภาษิต (เพ็ญแข วัชรกร, 2522:42) ก็เช่น “ปลาช่อนเดียวกัน”, “เพื่อนรู้หัวบ้านอย่ารานให้ร้าย” เป็นต้น

การรักพวกพ้องไม่ใช่สิ่งที่ไม่ดี สมมติว่าหากเรามีอาชีพหลักฐานมั่นคง เราช่วยเหลือจนเจือพี่น้องญาติมิตรของเราและนำมาเลี้ยงดูปู่เถื่อ ค่านิยมรักพวกพ้องในแง่นี้ถือว่าเป็นค่านิยมรักพวกพ้องที่ดี แต่ถ้าค่านิยมนี้ออกมาในลักษณะที่ว่า ถ้าหากไม่ใช่กลุ่มไม่ใช่พวกของคนแล้ว ก็จะไม่ให้ความร่วมมือช่วยเหลือใดๆ ค่านิยมรักพวกพ้องเช่นนี้ถือว่าเป็นค่านิยมที่ผิด เป็นค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งและความก้าวหน้าของสังคม เพราะในบางครั้งเราก็ต้องคิดถึงผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่มากกว่าผลประโยชน์ของพวกพ้องตนเอง ค่านิยมเช่นนี้จะทำให้พลเมืองในสังคมขาดจิตสำนึกสาธารณะ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในประชาสังคม

3. ค่านิยมยึดมั่นในตัวบุคคล

โครงสร้างของสังคมไทยเป็นโครงสร้างที่ยึดตัวบุคคลเป็นหลัก ซึ่งเป็นไปได้ว่าสังคมไทยประกอบด้วยชาวนาเป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนในอดีตคนไทยมีชีวิตผูกพันกับเจ้าขุนมูลนาย ดังนั้นสังคมไทยจึงเป็นสังคมที่ความสัมพันธ์ของผู้คนเป็นแบบผู้ใหญ่น้อยกว่าและผู้ที่ยึดมั่นบุคคลที่เหนือกว่า (สุพัตรา สุภาพ, 2541:15)

ค่านิยมยึดมั่นในตัวบุคคลมีทั้งด้านที่ช่วยสร้างประชาสังคมและด้านที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างประชาสังคม ด้านที่ช่วยสร้างก็เช่นถ้าหากเราเห็นว่าบุคคลที่เรายึดมั่นเป็นคนที่มีความประพฤติดีมีคุณธรรมแล้วเรายึดมั่นปฏิบัติตาม เช่น ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ ก็ถือว่าเป็นค่านิยมยึดมั่นในตัวบุคคลที่ดี แต่ถ้าเรายึดมั่นในตัวบุคคลว่า ไม่ว่าเขาจะทำอะไรก็ถูกต้องเสมอ อย่างนี้เราถือว่าเป็นค่านิยมยึดมั่นในตัวบุคคลที่ไม่ดีและเป็นค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งของสังคม เพราะจริงๆ แล้วไม่ว่าคนที่เรายึดถืออยู่นั้นอาจจะทำผิดหรือมีแนวคิดที่เป็นบ่อนทำลายความสามัคคีของคนในสังคมก็ได้ อย่างในกรณีของพระที่มีชื่อเสียงที่มีข่าวความหน้าหนังสื่อพิมพ์ เป็นต้น

4. ค่านิยมเชื่อถือโชคกลาง

ความเชื่อถือโชคกลาง เกิดจากความเชื่อในเรื่องว่ามีสิ่งลึกลับบางอย่างที่จะสามารถบันดาลให้คนเป็นไปในด้านดีหรือเลว เจริญหรือเสื่อมได้ ค่านิยมเช่นนี้เป็นการไม่เชื่อตัวเอง จึงทำให้เกิดความกลัว และในขณะเดียวกันก็ต้องการความปลอดภัย จึงพยายามกราบไหว้บูชา เอาใจ เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัย และบันดาลให้มนุษย์ได้สิ่งที่หวังไว้

ค่านิยมความเชื่อถือในโชคกลางเป็นอุปสรรคที่สำคัญประการหนึ่งในการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง ทั้งนี้ก็เพราะว่า การที่บุคคลในสังคมเชื่อถือโชคกลางนั้นในแง่หนึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เชื่อมั่นในตนเอง อย่างเช่นว่า เราค้าขายไม่ดีก็อาจจะไปโทษว่าโชคไม่ดีบ้าง ดวงไม่ดีบ้าง การที่คนในสังคมมีค่านิยมเช่นนี้จะทำให้คนในสังคมไม่เรียนรู้วิธืหาสาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ปัญหาและจัดการปัญหาต่างๆ การแก้ปัญหาของชุมชนหรือของชาตินั้นจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อ พลเมืองรู้จักวิเคราะห์หาสาเหตุ รู้จักวิธีแก้ปัญหา การแก้ปัญหาในชุมชนหรือในชาติจึงจะสำเร็จลุล่วงได้

5. ค่านิยมแบบปัจเจกชนนิยม

ค่านิยมแบบปัจเจกชนนิยม หมายถึง ค่านิยมที่ยึดถือตนเองเป็นหลัก ขาดระเบียบวินัย ไม่ประสานงาน และไม่สนใจที่จะให้ความร่วมมือในการสร้างสังคมเข้มแข็ง กับหน่วยงานอื่นๆ อย่างจริงจัง และไม่นิยมทำงานเป็นกลุ่มหากไม่ได้รับผลตอบแทน (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532:31)

ค่านิยมนี้ทำให้คนในสังคมใจแคบไม่สนใจผู้อื่นเว้นแต่จะได้รับสิ่งตอบแทน และยังสนับสนุนให้ผู้อื่นทำในสิ่งที่คิดว่า จะได้รับผลประโยชน์ตอบแทน โดยไม่สนใจว่าการปฏิบัตินั้นจะขัดแย้งกับหลักการและกฎหมายหรือไม่ ผลกระทบของค่านิยมนี้ต่อการสร้างสังคมเข้มแข็ง ก็คือว่าการสร้างสังคมเข้มแข็งจะเป็นไปคนละทิศละทางเพราะต่างคนต่างยึดถือแนวคิดของตนเอง ความสามัคคีในหมู่ประชาชนในการร่วมมือกันสร้างสังคมเข้มแข็งก็เป็นไปได้ยาก

6. ค่านิยมในความเป็นอนุรักษนิยม

ค่านิยมในความเป็นอนุรักษนิยม หมายถึง ค่านิยมที่ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงโดยเนื้อแท้และส่วนลึกของสังคมไทยยังคงเป็นสังคมอนุรักษนิยมที่ภาคภูมิใจกับระเบียบแบบแผนและขนบธรรมเนียมประเพณีเสมอมา ประกอบกับชนชั้นที่มีอำนาจ เช่นข้าราชการไทย ถือว่าตนเป็นชนชั้นที่รับใช้พระเจ้าแผ่นดิน และเป็นชนชั้นที่ประกอบด้วยผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากขุนนางเก่า ก็ยิ่งทำให้ค่านิยมในความเป็นอนุรักษนิยมของข้าราชการไทยได้สืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ค่านิยมอนุรักษนิยมเป็นอุปสรรคต่อการสร้างสังคมเข้มแข็ง ในแง่ที่ว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เช่น การกระจายอำนาจ หรือการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นแก่ประชาชน ก็จะถูก

ต่อต้านจากพวกชนชั้นที่มีอำนาจ ที่มีลักษณะเป็นพวกอนุรักษนิยมที่ไม่ต้องการให้สถานภาพของตนเองในสังคมต้องเปลี่ยนแปลง

7. ค่านิยมรักหน้า

เรื่องการรักหน้า คนไทยถือเป็นเรื่องสำคัญมาก กล่าวคือจะไม่ยอมให้ใครมาดูถูกดูหมิ่นศักดิ์ศรีได้ ค่านิยมรักหน้าในอดีตถือเป็นเรื่องที่ดี เป็นเรื่องที่ทำให้สังคมเข้มแข็ง ซึ่งเราจะพบได้จากสำนวนและสุภาษิตต่อไปนี้ “เสียชีพอย่ำเสียศักดิ์”, “ชาติเสือต้องไว้ลาย ชาติชายต้องไว้ชื่อ”, “ประเพณีไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ” แต่ในปัจจุบันความหมายของค่านิยมรักหน้ากลับเปลี่ยนไปในทางที่ไม่ดี ซึ่งเราจะพบได้จากสำนวนและสุภาษิตดังต่อไปนี้ “ขายผ้าเอาหน้ารอด”, “งามหน้า”, “ขายหน้า”, “กู้หน้า” เป็นต้น (เพ็ญแข วัจนสุนทร, 2522 : 39)

8. ค่านิยมหรุหระ โอ้อำ ทำอะไรใหญ่โต

การชอบความหรุหระ โอ้อำ ทำอะไรใหญ่โต เป็นลักษณะของคนไทยโดยทั่วไป เพราะคนไทยขี้บ่นในเกียรติของตนเอง ไม่ว่าจะฐานะต่ำต้อยเพียงไร คนไทยจะไม่ยอมให้ใครดูถูกเหยียดหยามได้ง่ายๆ เพราะถือว่ามีความสามารถเท่าเทียมกับผู้อื่น นิสัยอันนี้ทำให้คนไทย ยอมรับค่านิยมของความใจกว้าง ทำอะไรต้องใหญ่โต หรุหระ ซึ่งเราจะเห็นได้จากสำนวนต่อไปนี้ เช่น “จอมไม่ลง”, “เกี้ยวเฟื่องฟู”, “ดำน้าพริกละลายแม่น้ำ”, “ชี้ช้างจับดักแคน” เป็นต้น (เพ็ญแข วัจนสุนทร, 2522 : 46)

9. ค่านิยมรักความอิสระเสรี

คนไทยมีลักษณะนิสัยรักความอิสระเสรี ไม่ชอบอยู่ในอำนาจของผู้อื่น ไม่ชอบการควบคุมบังคับเข้มงวด และไม่ต้องการให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของตน และขณะเดียวกันก็ไม่ชอบขอร้องให้ผู้อื่นกระทำในสิ่งที่ฝืนใจเขา คนไทยเคารพสิทธิในข้อนี้เป็นอย่างดี เพราะการรักความเป็นอิสระ และความสะดวกสบายนี้เอง คนไทยจึงมักเลือกอาชีพอิสระ เช่น ทำนา ทำสวน แต่ไม่ชอบค้าขาย เพราะเหนื่อยและลำบาก ต้องเอาใจลูกค้า เป็นลูกจ้างก็ไม่ถนัด เพราะไม่มีอิสระต้องทำงานในบังคับของนายงาน คนไทยจึงนิยมรับราชการ เพราะสะดวกสบาย แม้จะมี “ผู้บังคับบัญชา” ก็มีใช้บังคับส่วนตัว

ค่านิยมรักความอิสระเสรีนี้ขัดกับการสร้างสังคมเข้มแข็ง เพราะความรักอิสระทำให้คนไทยไม่ค่อยมีความรู้สึกผูกพันต่อหน้าที่และชุมชน การถือตัวเองเป็นใหญ่นี้ทำให้การประสานงานและทำงานเป็นกลุ่มต้องมีปัญหาบางอย่าง เราจะพบค่านิยมความรักอิสระเสรีได้จากสำนวนสุภาษิต ดัง

นี้ “ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่ ผู้อยู่ตามใจผู้นอน”, “วัวไม่กินหญ้า อย่าข่มเขา”, “อย่าข่มเขาโคขึ้นให้กินหญ้า”, “พูดได้ตามใจ คือ ไทยแท้”, “ไม้ลำเดียวยังต่างปล้อง พี่และน้องยังต่างใจ”, “ทุระไม่ใช่” เป็นต้น (เพ็ญแข วัจนสุนทร, 2522 : 48-49)

3.5 ทฤษฎีไร้ระเบียบ (Anomie Theory)

ในชีวิตประจำวันของมนุษย์นั้นจะต้องเผชิญกับสภาพการณ์ใหม่ๆ และเผชิญกับค่านิยมต่างๆ เช่น ค่านิยมความก้าวหน้า ค่านิยมวัตถุนิยม ค่านิยมการแข่งขัน ฯลฯ มนุษย์จึงต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ ซึ่งเป็นเรื่องของคนแต่ละคนจะปรับตัวหรือแก้ไขปัญหาของตนเอง บางคนปรับตัวไม่ได้ก็อาจมีพฤติกรรมออกไปในทางฝืนระเบียบและศีลธรรมอันดีงามของสังคม เช่น มีอาชีพทุจริตเพื่อให้ตัวเองร่ำรวยมีหน้ามีตา อย่างไรก็ตาม สังคมก็มีระเบียบแบบแผนหรือบรรทัดฐาน (norms) ช่วยยึดเหนี่ยวให้คนทุกคนในสังคมอยู่ร่วมกันได้ แต่ถ้าบรรทัดฐานนี้ถูกทำลายลง ชุมชนก็จะแตกสลาย สังคมโดยรวมก็จะอ่อนแอ

เราต้องยอมรับว่า สังคมไม่อาจจะสนองตอบความต้องการของทุกคนได้ ตลอดคนไม่อาจจะให้คนทุกคนปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทุกอย่างที่วางไว้ได้เพราะบุคคลอาจจะกระทำการฝ่าฝืนเพราะอยากสนุก อยากดัง อยากรวย ฯลฯ ในเรื่องพฤติกรรมเบี่ยงเบนและการเสียระเบียบในสังคมนี้

มีนักสังคมวิทยาได้พยายามตั้งทฤษฎีขึ้นมาอธิบายหลายทฤษฎี ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอยกมากล่าวเพียงบางทฤษฎี คือ ทฤษฎีไร้ระเบียบของ โรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert Merton)

เมอร์ตัน (2542:133-137) ได้กล่าวถึงโครงสร้างของสังคมบางอย่างที่ก่อให้เกิดความกดดันและขัดแย้งต่อบุคคลในกลุ่ม จนทำให้พฤติกรรมของบุคคลนั้นไม่เป็นไปตามกฎของสังคม ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดความไม่เป็นระเบียบในสังคมรวมทั้งทำให้สังคมอ่อนแอขาดความเป็นประชาสังคม โดยมีตัวแปรผัน (variables) 2 อย่าง คือ

1. จุดหมายปลายทางทางวัฒนธรรม (cultural goals) ที่สังคมในขณะนั้นยึดมั่นและนำไปปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน

จุดหมายปลายทางนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของสังคมและสภาพแวดล้อม ถ้าหากลักษณะของสังคมและสภาพของสังคมเปลี่ยนไป จุดหมายปลายทางของวัฒนธรรมอาจเปลี่ยนได้ เช่น สมัยก่อนสังคมไทยถือว่าเกียรติสำคัญกว่าเงิน ความซื่อสัตย์มีค่าต่อการคบหาสมาคม ฯลฯ แต่ในสังคมปัจจุบันเราเข้าเรื่องเงิน เรื่องวัตถุมากกว่าเรื่องอื่นๆ ตลอดคนเชื่อว่าทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการหาความสำเร็จ ฉะนั้น บุคคลจึงพยายามดิ้นรนต่อสู้เพื่อเสริมสร้างฐานะของตนให้มั่นคงโดยอาศัยวัด

ดูเป็นเครื่องวัด เช่น ใครมีเงินมากกว่ากัน บ้านใหญ่มากกว่ากัน ฯลฯ บุคคลจึงถูกบีบให้พยายามไขว่คว้าในสิ่งที่ตนมุ่งหวังเพื่อเลื่อนฐานะ หรือเพื่อการยอมรับของสังคม บางคนเมื่อทำดีไม่ได้ก็จะทำชั่ว เพราะเงินจะทำให้ได้มาซึ่งอำนาจและตำแหน่ง ค่านิยมแบบนี้แพร่หลายในสังคมที่เป็นประชาธิปไตย เช่น ไทย สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ญี่ปุ่น เป็นต้น

2. วิธีการต่างๆ ที่สังคมได้กำหนดไว้ให้บุคคลปฏิบัติตาม (institutionalized means)

เป็นการจำกัดเสรีภาพให้อยู่ในขอบเขต เป็นการปฏิบัติตามคุณธรรมต่างๆ ที่สังคมต้องการหรือยอมรับ เช่น มีระเบียบวินัย เคารพผู้อาวุโส ซื่อสัตย์ ขยันขันแข็ง ฯลฯ เป็นการชี้แนวทางให้บุคคลปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ เพื่อให้สังคมเกิดความเป็นระเบียบไม่ยุ่งเหยิงสับสน และถ้าใครปฏิบัติตามอุดมคตินี้ ชีวิตก็จะประสบความสำเร็จและได้ในสิ่งที่คาดหวัง เช่น ขยันเรียนสูงๆ ก็จะได้งานตำแหน่งดีๆ เป็นคน

สังคมในปัจจุบันมีปัญหาเรื่องจุดหมายปลายทางกับวิธีการที่สังคมกำหนด เพราะทั้ง 2 อย่างเป็นเรื่องที่มนุษย์กำหนดขึ้นมา เช่น ถ้าตั้งเป้าหมายไว้ว่า จะชนะการแข่งขันฟุตบอลให้ได้ (มิใช่เป็นการชนะตามเกมกีฬา) วิธีการอาจจะเป็นไปโดยมิชอบ เช่น กระแทกคู่แข่ง ฯลฯ หรือถ้าเป็นมวยปล้ำก็ใช้วิธีการสกปรกให้คู่แข่งหมดแรง จากสภาพดังกล่าว ความตึงเครียดเกิดจากความต้องการจะชนะให้ได้ ทั้งๆ ที่ผู้เล่นรู้ดีว่ามีกฎเกณฑ์ที่จะต้องปฏิบัติ แต่ไม่ทำเพราะอยากเอาชนะ (ตามเป้าหมายที่วางไว้) การตั้งเป้าหมายเพื่อความสำเร็จในทางที่ไม่ถูกต้อง อาจจะทำให้เกิดความเสื่อมเสียทางศีลธรรม เหมือนอย่างสังคมอเมริกันปัจจุบันที่เน้นเป้าหมาย (cultural goals) ความสำเร็จในรูปของเงินโดยไม่เน้นวิธีการที่สังคมกำหนด (institutionalized means) ซึ่งเงินนั้นนอกจากใช้ซื้อเครื่องอุปโภคบริโภค และยังเป็นเครื่องส่งเสริมอำนาจด้วย เงินถูกเปลี่ยนให้เป็นสัญลักษณ์ของเกียรติภูมิและบารมี และชั้นสังคมที่สูงขึ้น เป็นต้น

จากความสับสนของตัวแปรผันที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ช่วยให้เราเข้าใจการปรับตัวของบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งมีอยู่ 5 ประเภท ดังนี้

1. การปฏิบัติตาม (conformity)

เป็นการยอมรับปฏิบัติตามจุดหมายปลายทางและวิธีการที่สังคมกำหนดโดยการยอมรับกฎเกณฑ์และนำมาปฏิบัติ เพื่อต้องการประสบความสำเร็จ หรือทำตามที่สังคมเห็นว่าถูกต้อง โดยมีความพอใจในสิทธิหน้าที่ของตน ตลอดจนมีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นตามสังคมกำหนด ซึ่งบุคคลประเภทนี้จะมีมากที่สุด มีฉะนั้นแล้วสังคมจะดำรงอยู่ไม่ได้ โดยมีสถาบันสังคมต่างๆ ตั้งแต่ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อนและตัวแทนจะพยายามให้บุคคลปฏิบัติตามระเบียบวินัยเพื่อสิทธิและ

หน้าที่จึงบุคคล ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกที่ควร และให้สังคมมีความเป็นระเบียบ เช่น ใครมาก่อนได้ก่อน หรือเป็นนักเรียนก็ต้องแต่งเครื่องแบบของโรงเรียน

2. แหวกแนว (innovation)

เป็นการปรับตัวแบบที่ เน้นเรื่องเป้าหมายของความสำเร็จ (success goal) ด้วยวิธีใดก็ตามที่จะให้ได้เงินและอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นการทำผิดกฎหมาย ผิดระเบียบแบบแผนใดก็ตาม เป็นการเน้นในเรื่องจุดหมายปลายทาง (cultural goal) มากกว่าวิธีการต่างๆ ที่สังคมกำหนด (institutionalized means) เมื่อทำดีไม่ได้ก็จะทำชั่วแทน เช่น เป็นพ่อค้าขายยาบ้า ฯลฯ พฤติกรรมฝืนระเบียบของสังคมมักเป็นของพวกคนยากจนหรือคนชั้นล่าง แต่ไม่ได้หมายความว่าคนร่ำรวยจะไม่กระทำการฝืนระเบียบสังคมเลย เพราะบางครั้งคนร่ำรวยทำผิดเพราะมีแรงกดดันที่จะต้องประสบความสำเร็จให้ได้ เช่น ข้าราชการชั้นสูงอาจจะใช้อำนาจในทางมิชอบ เพื่อสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนเอง เป็นต้น

3. เข้าระเบียบพิธี (ritualism)

เป็นบุคคลที่ปฏิบัติตามวิธีการที่สังคมกำหนด ไม่ทำอะไรฝ่าฝืนกฎระเบียบที่สังคมวางไว้ปรัชญาของบุคคลพวกนี้มักจะออกมาในคำพูดที่ว่า “ขอปลอดภัยไว้ก่อนดีกว่า” หรือ “อย่าตั้งความหวังไว้สูงจะได้ไม่ผิดหวัง” ความคิดแบบนี้ทำให้มีความเชื่อว่า ความทะเยอทะยานมีแต่ความทุกข์ปรากฏการณ์เช่นนี้มีเสมอในสังคม ซึ่งเป็นไปได้ว่าบุคคลนั้นต้องการความมั่นคงในตำแหน่ง กล่าวคือถ้าทำอะไรผิดจะถูกไล่ออกหรือถูกสอบสวนลงโทษ เป็นต้น การเอาตัวรอดด้วยวิธีการทำตามกฎจะพบเห็นมากในชนชั้นต่ำที่กำลังเปลี่ยนเป็นชนชั้นกลาง (lower middle class) โดยชนชั้นนี้จะสอนเด็กให้ยึดมั่นในระเบียบกฎเกณฑ์หรือกระทำในสิ่งที่ถูกที่ควร เพื่อจะได้มีโอกาสเลื่อนชั้นขึ้นไป ซึ่งการอบรมอาจจะจริงจังเกินไปจนทำให้เกิดความเครียดทางด้านจิตใจหรือเกิดความกลัวตลอดเวลาจนกลายเป็นคนไม่กล้าแสดงความคิดเห็นอะไร

4. หนีโลก (retreatism)

เป็นพวกที่ไม่ยอมรับจุดหมายปลายทางและวิธีการที่สังคมกำหนด เป็นการปรับตัวที่ผิดไปจากค่านิยมทั่วไป เช่น บุคคลอันธพาล ขอทาน ดิฉยาเสพติด การปรับตัวแบบนี้จะปรากฏเสมอในพวกที่มีความหวังสูงหรือต้องการประสบผลสำเร็จในชีวิต แต่วิธีการที่สังคมกำหนดเป็นอุปสรรคต่อความสำเร็จดังกล่าว หรืออาจจะเป็นผู้ที่พยายามทำดีแต่ไม่ได้ดี เช่น อยากมีการศึกษาแต่โอกาสไม่ให้ อยากมีความสุขในชีวิตแต่ครอบครัวแตกแยก อยากรวยแต่ฐานะต่ำต้อย และเมื่อมาถึงจุดๆ หนึ่งที่ตัดตัวเองออกไปจากสังคม ไม่สนใจใยดีในชีวิต ขอมแพ้ (defeatism) หนีต่ออุปสรรคของชีวิต หนีจาก

สังคม ซึ่งจะออกมาในรูปแบบไม่สนใจ หมกมุ่นจนผิดปกติธรรมดา เช่น ถู้อิทธิพล เชื่อถือโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ ผีตาง เทวดา ฯลฯ บางคนก็อาจแก้ปัญหาด้วยการดื่มของมึนเมา กินยาระงับประสาท หรือยากระตุ้นประสาทจนเกินขนาดเป็นอันตรายแก่ชีวิต หรือบางคนก็ตั้งใจฆ่าตัวตายด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อหนีโลกที่เขาเห็นว่าให้ความสุขความหวังแก่เขาไม่ได้

5. ทำทลาย (rebellion)

เป็นพวกที่ชอบการเปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่ ต้องการปรับปรุงโครงสร้างทางสังคม เพราะไม่พอใจในโครงสร้างเดิมที่เขาเห็นว่าไม่ดีพอ จึงพยายามหาวิธีการหรืออุดมการณ์ใหม่ เช่น ลัทธิเสรีประชาธิปไตยกับคอมมิวนิสต์ ซึ่งผู้ยึดมั่นในลัทธิดังกล่าวจะกระทำในรูปแบบระเบียบ ถ้าลัทธิที่เขายึดมั่นไม่ใช้ในสังคมที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ เขาก็จะพยายามให้ทุกคนกระทำตามสิ่งที่เขาเห็นว่าดี เช่น คอมมิวนิสต์พยายามล้มล้างนายทุน ผู้ก่อการร้ายพยายามทำลายความเชื่อและศรัทธาของประชาชนต่อรัฐบาล เป็นต้น การทำทลายบางอย่างก็เป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อศีลธรรมอันดีงาม เช่น พวกฮิปปี้ที่ชอบแต่งกายสกปรกรุงรัง มีเสรีภาพในเรื่องเพศ ชีวิตไม่มีระเบียบแบบแผน ชอบสูบบุหรี่ เกี้ยวกร้าน ฯลฯ เป็นการสร้างวัฒนธรรมรอง (subculture) ในกลุ่มคน ซึ่งวัฒนธรรมของพวกนี้ขัดกับวัฒนธรรมใหญ่หลายเรื่อง

การทำทลายบางอย่างก็เป็นการไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม เช่น พวกปัญญาชน หรือนักเขียนที่ละเว้นไม่สนใจบางอย่างและให้ความเห็นบางอย่าง เช่น ไม่ใส่ใจความยิ่งใหญ่ของคนบางคน ไม่สนใจจะเอาอกเอาใจเจ้านาย ไม่สนใจจะทำตามระเบียบกฎเกณฑ์บางอย่างที่เห็นว่าไม่ถูกต้องและไม่จำเป็นต้องทำตาม หรือพยายามละเว้นโดยใช้วิธีการที่นุ่มนวล เช่น นิสิตนักศึกษาชายไว้ผมยาวเป็นการทำทลายว่าสังคมมีระเบียบวินัยมากไป เขาจะทำตามที่เขาพอใจจึงปล่อยผมให้ยาวตามความพอใจของเขา หรือพวกศิลปิน เช่น นักเขียนภาพสมัยใหม่ ที่ในระยะแรกๆ ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากกว่าเป็นการแหวกแนวเกินไปไม่รู้เรื่อง แต่ต่อมาคนจึงยอมรับ เพราะอะไรที่ใหม่หรือแหวกแนวไปกว่าเดิมๆ ในระยะแรกอาจจะได้รับการต่อต้านเพราะมนุษย์มักจะเคยชินกับสิ่งที่ตนคุ้นเคย จึงยากที่จะให้ยอมรับในทันทีทันใดได้

การปรับตัวทั้ง 5 ประเภท ดังที่กล่าวมานี้ อาจเขียนเพื่อแสดงเปรียบเทียบระหว่างจุดหมายปลายทางและวิธีการของแต่ละประเภทได้ดังต่อไปนี้

ประเภทของการปรับตัวของบุคคล

ประเภทการปรับตัว (modes of adaptation) จุดหมายปลายทาง (goals) วิธีการ (means)

1. ปฏิบัติตาม (conformity)	+	+
2. แหวกแนว (innovation)	+	—
3. เจ้าระเบียบ (ritualism)	—	+
4. หนีโลก (retreatism)	—	—
5. ทำลาย (rebellion)	±	±

หมายเหตุ

+ หมายความว่า ยอมรับ

— หมายความว่า ไม่ยอมรับ

± หมายความว่า ไม่ยอมรับสิ่งที่เป็นอยู่และสร้างสิ่งอื่นขึ้นมาแทน

จากการศึกษาสภาพความอ่อนแอของสังคมไทยในหัวข้อ 3.1 เราพบว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่อ่อนแอ กล่าวคือเป็นสังคมที่ผู้คนไม่รู้สิทธิเสรีภาพแห่งความเป็นคนเท่าเทียมกัน ไม่มีความร่วมมือกัน ในแนวนอน ไม่มีการรวมกลุ่มกัน ไม่มีมิตรภาพและความรักต่อกัน มีการเรียนรู้น้อย เป็นต้น และจากการศึกษาวิจัยในหัวข้อที่ 3.2 เราพบว่า สิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้เห็นสภาพความอ่อนแอในสังคมได้อย่างชัดเจน ก็คือปัญหาทางการเมือง (การทุจริตในแวดวงการเมือง ฯลฯ) เศรษฐกิจ (การผูกขาดทางเศรษฐกิจของกลุ่มทุนไม่กี่กลุ่ม ฯลฯ) และสังคม (ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ) ในหัวข้อ 3.3 เราได้ศึกษาคุณธรรมทางพุทธศาสนาที่จะช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า และจากการศึกษาเราพบว่ามีหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาหลายข้อซึ่งถ้าเราปฏิบัติตาม ก็จะช่วยทำให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้าได้ หลักธรรมเหล่านั้นได้แก่ วัชชิยปริหานิยธรรม 7, นาถกรณธรรม, สารณียธรรม, และพรหมวิหาร 4 เป็นต้น ในหัวข้อที่ 3.4 ผู้วิจัยได้ศึกษาค่านิยมที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคมไทย ผลการศึกษาวิจัยพบว่ามีค่านิยมหลายอย่างที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม เช่น ค่านิยมรักหน้า ค่านิยมรักพวกพ้อง ค่านิยมยกย่องเงินและความมั่งคั่ง เป็นต้น และในหัวข้อสุดท้ายเป็นการศึกษาวิจัยทฤษฎีไร้ระเบียบของเมอร์ตัน ในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการอธิบายสาเหตุของความอ่อนแอในสังคมอย่างหนึ่ง ผลการศึกษาพบว่าเมอร์ตันได้กล่าวถึงโครงสร้างของสังคมบางอย่างที่ก่อให้เกิดความกดดันและความขัดแย้งต่อบุคคลภายในกลุ่ม จนทำให้พฤติกรรมของบุคคลนั้นไม่เป็นไปตามกฎของสังคมซึ่งเป็นผลทำให้เกิดความไม่เป็นระเบียบในสังคมรวมทั้งทำให้สังคมอ่อนแอขาดความเป็นประชาสังคม เป็นต้น สิ่งที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้ในบทที่ 3 นี้ เป็นการนำเสนอเพียงบางส่วนเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้เท่านั้น ผู้วิจัยไม่สามารถนำเสนอไว้ได้ทั้งหมด กระนั้น

ก็ตาม เราก็ยังสามารถเข้าใจได้อย่างชัดเจนในระดับหนึ่งว่ามีเหตุปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้สังคมไทยอ่อนแอ และในบทที่ 4 นี้จะเป็นการศึกษาคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษาทัศนะของนักคิดในสังคมไทย โดยผู้วิจัยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกนักคิดและนักวิชาการ 7 ท่านที่มีความสนใจในเรื่องสังคมเข้มแข็ง ทั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นคำถามที่สำคัญๆ ออกเป็น 7 ประเด็นด้วยซึ่งผู้วิจัยจะขออนุญาตกล่าวถึงในบทที่ 4

บทที่ 4

การศึกษาคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า :

ศึกษาทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

การศึกษานี้ เป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า: ศึกษาทัศนะของนักคิดในสังคมไทย” โดยกำหนดประชากรศึกษาคือนักคิดในสังคมไทย จำนวน 7 ท่าน ดังต่อไปนี้

1. ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก
2. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์
3. นายวิทยากร เชียงกูล
4. รองศาสตราจารย์ ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง
6. รองศาสตราจารย์ อรรถัย อาจอ่ำ
7. นายวิรัตน์ คำศรีจันทร์

การรวบรวมข้อมูลทางภาคสนาม ใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (Indept interview) กับนักคิดที่มีความชำนาญและมีผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับ “สังคมเข้มแข็ง” ประเด็นในการสัมภาษณ์ระดับลึกประกอบด้วยประเด็นใหญ่ๆ 7 ประเด็นด้วยกัน กล่าวคือ

1. ประเด็นเรื่อง “สังคมเข้มแข็ง” ตามทัศนะของนักคิดในสังคมไทย
 2. ประเด็นเรื่อง “สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่เข้มแข็งหรือไม่”
 3. ประเด็นเรื่อง “มโนทัศน์ของสังคมเข้มแข็งและประชาสังคมเหมือนกันหรือไม่”
 4. ประเด็นเรื่อง “เราจะสร้างสังคมที่เข้มแข็งได้อย่างไร”
 5. ประเด็นเรื่อง “คุณธรรมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมที่เข้มแข็งหรือไม่”
 6. ประเด็นเรื่อง “มีคุณธรรมที่สำคัญอะไรบ้างที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็ง”
 7. ประเด็นเรื่อง “เราจะมีวิธีการสร้างคุณธรรมที่ช่วยให้สังคมเข้มแข็งได้อย่างไร”
- จากการศึกษาในแต่ละประเด็น ปรากฏผลการศึกษาดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับสังคมเข้มแข็งคืออะไรตามทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

เนื่องจากแนวคิดเรื่อง“สังคมเข้มแข็ง”เป็นแนวคิดใหม่และมีนักคิดไม่กี่คนที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ชัดเจน เราจึงไม่อาจสรุปได้ว่า “สังคมเข้มแข็ง” คืออะไรกันแน่ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกนักคิดทั้ง 7 ท่านถึงทัศนะเกี่ยวกับสังคมที่เข้มแข็ง ผลการศึกษาปรากฏว่า นักคิดทั้ง 7 ท่าน มีทัศนะที่สอดคล้องกันและแตกต่างกันเกี่ยวกับเรื่องนี้ซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

นักคิดส่วนใหญ่เห็นว่า สังคมเข้มแข็ง หมายถึง สังคมที่มีความเข้มแข็งทั้งในภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาครัฐ ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของอาจารย์วิทยากร เชียงกูล ดังนี้

“สังคมเข้มแข็งในทัศนะของผมจะต้องมีความเข้มแข็งทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ความเข้มแข็งจะเกิดขึ้นเพียงภาคใดภาคหนึ่งไม่ได้ แต่จะต้องเข้มแข็งทุกส่วน เราจึงจะเรียกได้ว่า สังคมเข้มแข็ง”

รองศาสตราจารย์ อรทัย อาจอ่ำ ก็มีทัศนะเช่นเดียวกับอาจารย์วิทยากร เชียงกูล ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“สังคมเข้มแข็งจะประกอบด้วย 3 ภาคหลักที่สำคัญคือ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชนและภาครัฐ จะขาดภาคใดภาคหนึ่งไม่ได้”

อย่างไรก็ตาม มีนักคิดบางท่านที่เห็นว่าสังคมเข้มแข็งหมายถึงภาคประชาชนและภาคธุรกิจเอกชนเท่านั้น ไม่ได้รวมภาครัฐ ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของ รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ดังนี้

“โดยความเห็นส่วนตัวของผมแล้ว ถ้ากล่าวถึงสังคมเข้มแข็งเราหมายถึงภาคประชาชนจะมีบทบาทสำคัญในการตรวจสอบ ควบคุมดูแลการทำ

งานของรัฐบาล ในทางการเมือง ภาคประชาชน
ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงชาวบ้านหรือชนชั้นล่าง แต่
ภาคประชาชนในที่นี้หมายรวมถึงภาคธุรกิจ องค์กร
พัฒนาเอกชน ด้วย กล่าวให้ง่ายก็คือ ภาคที่ไม่
ใช่ภาคราชการหรือภาครัฐ”

และเพื่อให้เกิดความละเอียดและชัดเจน ผู้วิจัยจึงสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่านต่อไปว่า ความเข้ม
แข็งในภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาครัฐ คืออะไร จากการสัมภาษณ์ นักคิดทั้ง 7 ท่าน ถึง
“ลักษณะความเข้มแข็งของภาคประชาชนคืออะไร” ทำให้เราสามารถสรุปลักษณะความเข้มแข็ง
ของภาคประชาชนได้ดังต่อไปนี้

ความเข้มแข็งของภาคประชาชน คือ

- สมาชิกในสังคมมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อตรวจสอบ ควบคุมดูแล การทำงาน
ของภาครัฐ
- สมาชิกในสังคมสามารถให้สติแก่สังคมในเรื่องต่างๆได้ เช่น รัฐบาลไทยควรจะ
สนับสนุนอเมริกาในการทำสงครามกับอิรักหรือไม่
- สมาชิกในสังคมสามารถตั้งวาระสาธารณะได้ (Public Agenda) กล่าวคือ
สมาชิกในสังคมไม่จำเป็นต้องวิ่งตามกระแสการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยม
สมาชิกในสังคมสามารถเสนอทางเลือกในการพัฒนาประเทศในแบบอื่นๆได้
และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาที่สำคัญๆของ
ประเทศได้
- สมาชิกในสังคมมีความเสมอภาคกัน และไม่มีช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน
- สมาชิกในสังคมมีความจริงใจต่อกัน ไม่การโกหกหลอกลวงกัน และยึดถือความ
จริงเป็นพื้นฐาน นอกจากนี้สมาชิกในสังคมยังจะต้องกล้าเผชิญความจริงด้วย
- สมาชิกในสังคมมีความสามัคคีกัน ไม่เห็นแก่ตัว แกร่งแย่งแข่งขันกัน ไม่มีการเล่น
พรรคเล่นพวก ไม่มีระบบอภิสิทธิ์
- สมาชิกในสังคมมีความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
- สมาชิกในสังคมมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม หรือกล่าวอีก
นัยหนึ่ง สมาชิกในสังคมมีจิตสาธารณะ

- สมาชิกในสังคมสามารถกำหนดการมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคมได้ด้วยตนเอง

จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่านเกี่ยวกับ “ลักษณะความเข้มแข็งของภาคธุรกิจเอกชน” ทำให้เราสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

ลักษณะความเข้มแข็งของภาคธุรกิจเอกชน คือ

- ภาคธุรกิจเอกชนทำการผลิตสินค้าต่างๆด้วยความเป็นธรรม ไม่ค้ากำไรเกินควร
- ภาคธุรกิจเอกชนมีจิตสำนึกต่อสังคม มีความรับผิดชอบต่อสังคม
- ภาคธุรกิจเอกชน ไม่พึ่งพาเงินทุน เทคโนโลยี จากภายนอกมากนัก
- ภาคธุรกิจเอกชน สามารถพึ่งพาตนเองได้ ไม่อยู่ใต้อำนาจของบรรษัทเงินทุนข้ามชาติ
- ภาคธุรกิจเอกชน สามารถแข่งขันกันได้อย่างเสรี และเปิดโอกาส ให้ธุรกิจรายย่อยสามารถแข่งขันกับธุรกิจรายใหญ่ได้

จากการสัมภาษณ์ นักคิดทั้ง 7 ท่านเกี่ยวกับ “ลักษณะความเข้มแข็งของภาครัฐ” ทำให้เราสามารถสรุปลักษณะความเข้มแข็งของภาครัฐได้ดังต่อไปนี้

ลักษณะความเข้มแข็งของภาครัฐ คือ

- รัฐสนับสนุนและส่งเสริมการเมืองให้เป็นเรื่องของประชาชน โดยการส่งเสริมการจัดตั้งสภาพแรงงานและสมาคมอาชีพต่างๆ เพื่อไว้เป็นตัวแทนคอยดูแลพิทักษ์สิทธิและผลประโยชน์ของสมาชิก
- รัฐมีกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ท้องถิ่น ให้คนในท้องถิ่นปกครองและบริหารตนเอง
- แนวทางการพัฒนาประเทศของรัฐมีลักษณะเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน คือ เป็นการพัฒนาที่รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานอย่างระมัดระวัง และมุ่งส่งเสริมเฉพาะอุตสาหกรรมที่ผลิตสินค้าที่เป็นสำรับชีวิต และมุ่งส่งเสริมการผลิตและการบริโภคที่ยกระดับคุณภาพชีวิตมากกว่าการบริโภคที่ฟุ่มเฟือยและทำลายล้าง
- รัฐบังคับใช้กฎหมายกับคนทุกคนโดยเท่าเทียมกัน โดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐมีหน้าที่จะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

ประเด็นที่ 2 สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่เข้มแข็งหรือไม่

เกี่ยวกับประเด็นที่ว่า “สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่เข้มแข็งหรือไม่” จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่าน ส่วนใหญ่เห็นว่า แม้บางส่วนในสังคมไทยปัจจุบันอาจมีความเข้มแข็งขึ้นมาบ้าง เช่น ความเข้มแข็งในเชิงโครงสร้าง ซึ่งสามารถสังเกตได้จากการมีองค์กรอิสระมากขึ้น ภาคประชาชนมีบทบาทในทางสังคมและการเมืองมากขึ้น แต่โดยภาพรวมแล้ว สังคมไทยยังจัดเป็นสังคมที่อ่อนแออยู่ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ เราสามารถจัดความอ่อนแอของสังคมไทยตามทัศนะของนักคิดทั้ง 7 ท่านได้หลักๆ 3 ด้าน ดังนี้

1. ด้านสังคม

นักคิดเห็นว่าสังคมไทยมีความอ่อนแอทางด้านสังคมดังนี้

- พลเมืองในสังคมไทยส่วนใหญ่ไม่ค่อยเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง เช่น การกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพลเมืองไทยยังไม่ค่อยจะเข้าไปดำเนินหรือร่วมกิจกรรมสาธารณะต่างๆ รวมถึง การมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม
- คนในสังคมชอบโกหกหลอกลวงกัน ไม่ยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน
- มีช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมาก เช่น ช่องว่างในเรื่องของรายได้และการศึกษา เป็นต้น
- คนในสังคมชอบเล่นพรรคเล่นพวก จนบางครั้งทำให้คนดีมีฝีมือไม่มีโอกาสในการทำงานที่เป็นผลประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชน
- คนในสังคมมีค่านิยมที่ผิดๆ เช่น ยกย่องคนมีเงิน คนมีอำนาจ โดยไม่ดูว่าคนเหล่านั้นได้เงินได้อำนาจมาอย่างไร ค่านิยมดังกล่าวทำให้คนส่วนใหญ่มีอุปนิสัยแก่งแย่งแข่งขันแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา เห็นแก่ตัวและฉ้อฉล

2. ด้านเศรษฐกิจ

นักคิดส่วนใหญ่เห็นว่าสังคมไทยมีความอ่อนแอด้านเศรษฐกิจดังนี้

- การกระจายทรัพย์สินและรายได้มีความไม่เป็นธรรม กล่าวคือ รายได้ประชาชาติโดยเฉลี่ยของประชาชนไทยสูงขึ้น จากปี 2504 เป็น 68000 บาทในปี 2538 แต่คนไทยในปัจจุบันก็ไม่ได้รวยขึ้นอย่างสมอหน้ากันทุกคน คนรวยประเภทเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่หรือที่ดินมูลค่าสูง เจ้าของกิจการขนาดใหญ่จำนวนหนึ่งมีฐานะร่ำ

รวบแตกต่างจากคนจนที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ เช่นชาวนาชาวไร่ขนาด เล็กอย่างมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคนรวยก็รวยยิ่งขึ้น คนจนก็จนลง

- การพัฒนาเศรษฐกิจตามแบบทุนนิยมสมัยใหม่ของไทยซึ่งเน้นการพัฒนา คมนาคม ธุรกิจอุตสาหกรรม เป็นการพัฒนาในอัตราที่สูงกว่าภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นเศรษฐกิจรากฐานของประเทศประกอบกับการกระจายทรัพย์สินและรายได้ไม่เป็นธรรม ทำให้ประชาชนในชนบทซึ่งไม่มีที่ทำกินหรือมีรายได้ต่ำ อพยพ เข้ามาทำงานในเมืองมากขึ้น ชุมชนเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็วและได้ก่อให้เกิด ปัญหาทางสังคมต่างๆมากมาย เช่น ปัญหาชุมชนแออัด ปัญหาขยะ ปัญหาน้ำเน่า เสีย เป็นต้น
- ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบคนกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของประเทศ เมื่อเปรียบเทียบกับประชาชนทั้งประเทศ 60 ล้านคน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจคิด เป็นมูลค่าประมาณครึ่งหนึ่งของผลผลิตทั้งประเทศ มีรถยนต์ส่วนตัวมากกว่า ร้อยละ 70 ของรถยนต์ทั้งประเทศ และเป็นผู้ใช้ผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียมครึ่งหนึ่ง ของที่ใช้กันทั้งประเทศ คนกรุงเทพฯได้ก่อให้เกิดปัญหาความแออัด ปัญหาการ จราจรติดขัด ปัญหาการขาดแคลนสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่มีคุณภาพ และปัญหาเศรษฐกิจสังคมด้านต่างๆมากมาย ดังนั้นจึงทำให้รัฐบาลกลางมีต้นทุนในการแก้ปัญหาที่สูงมาก รัฐจึงนำงบประมาณของประเทศมาใช้ด้าน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการในกรุงเทพฯมาก แทนที่จะกระจายออกไป พัฒนาจังหวัดต่างๆ อีก 75 จังหวัด ซึ่งทำให้ต่างจังหวัดมีความล้าหลังเกิดขึ้น
- กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการหาเงินเพื่อการบริโภค ทำให้การศึกษาใน ระบบเป็นเพียงโรงงานฝึกอาชีพเพื่อที่คนจะได้มีความรู้ มีทักษะ มี ประกาศนียบัตร ปริญญา ออกไปหาเงินเพื่อบริโภคเท่านั้น การสอนเรื่องจริย ธรรม คุณธรรมเป็นเพียงการเรียนวิชาบังคับเพื่อการสอบไล่ที่ไม่มีความหมาย ต่อชีวิตจริงจิง

3. ด้านการเมืองการปกครอง

นักคิดส่วนใหญ่เห็นว่าสังคมไทยมีความอ่อนแอด้านการเมืองการปกครอง ดังนี้

- ระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาของไทยมีข้อบกพร่องในแง่ที่ว่า ประชาชนไม่มีสิทธิในการควบคุมและดูแลสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้ทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อประชาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริงได้ นอกจากนี้ ประชาชนยังไม่มี

สิทธิในการควบคุมดูแลตรวจสอบข้าราชการให้บริหารประเทศอย่างซื่อสัตย์ และเป็นประโยชน์ต่อประชาชนส่วนใหญ่ได้ เพราะทั้งรัฐธรรมนูญ คัวบทกฎหมาย โครงสร้างทางการเมือง การบริหารราชการไม่เปิดช่องให้ และประชาชนก็มีอำนาจต่อรองทางการเมืองน้อยกว่าพวกนักการเมืองและข้าราชการมากมายหลายเท่า

- โครงสร้างด้านการปกครองของไทยมีส่วนสำคัญ ที่ทำให้เกิดระบบอภิสิทธิ์ รูปแบบหนึ่งที่สำคัญของระบบอภิสิทธิ์ คือการอุปถัมภ์ค้ำชู ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของการเล่นพรรคเล่นพวก การกินสินบนฉ้อราษฎร์บังหลวงกันเป็นทีม หรือเป็นสายงาน โดยหัวหน้าทำเป็นว่าช่วยเหลือเจือจานผู้ที่อยู่ใต้อุปถัมภ์ แต่ความจริงแล้วผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ (ลูกน้อง) ทำหน้าที่เสริมบารมี เสริมอำนาจ หาประโยชน์ให้กับเจ้านายอีกทีหนึ่ง เป็นลักษณะพึ่งพาซึ่งกันและกัน แต่เจ้านายได้ประโยชน์มากกว่า
- การเมืองการปกครองของไทยอ่อนแอ ก็เพราะว่า มีระบบอภิสิทธิ์และการเล่นพรรคเล่นพวกในปัจจุบัน ซึ่งระบบอภิสิทธิ์และการเล่นพรรคเล่นพวกเป็นปัจจัยขัดขวางการพัฒนาประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุด เพราะประชาธิปไตยนั้นย่อมเคารพในศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน เชื่อว่าคนเกิดมาเสมอภาคกัน ไม่ใช่ต่างกันตั้งแต่ต้น โดยชาติกำเนิดหรือฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม ถึงคนเราจะไม่เสมอภาคโดยสภาพธรรมชาติ (รูปร่าง หน้าตา ความฉลาด ฯลฯ) แต่ก็ควรจะเสมอภาคกันในทางสิทธิและโอกาส คือ มีสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกัน ส่วนใครจะมีความสามารถส่วนตัวแค่ไหนเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ต้องแข่งขันกันด้วยความสามารถและความเป็นธรรม
- สังคมไทยในปัจจุบันพัฒนาประชาธิปไตยไปได้น้อยมาก เพราะเป็นสังคมของอภิสิทธิ์ชน ซึ่งมีจำนวนไม่เกินร้อยละ 10 ของประชาชนทั้งประเทศ คนที่อาจจัดอยู่ในกลุ่มอภิสิทธิ์ชน คือ นักการเมือง โดยเฉพาะผู้ที่มีตำแหน่งบริหารข้าราชการ (ทหาร ตำรวจ พลเรือน) โดยเฉพาะระดับสูง เจ้าที่ดิน นายทุน นักธุรกิจ พ่อค้า คนที่ทำงานระดับบริหาร คนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจสังคมสูงประเภทต่างๆ รวมทั้งคนจบการศึกษาสูง ที่ทำงานตำแหน่งดีๆ ก็มักจะมีเส้นสายพรรคพวก ถือได้ว่ามีอภิสิทธิ์และเล่นพรรคได้ในระดับหนึ่ง ประชาธิปไตยที่เราพูดๆ กัน จึงมักเป็นประชาธิปไตยของอภิสิทธิ์ชน คนที่มีโอกาสได้ใช้สื่อสารมวลชน และเครื่องมือของรัฐและภาคธุรกิจเอกชน พูดถึงประชาธิปไตยโฆษณาถึงที่พวกเขา

อ้างว่าเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด ก็คือพวกอภิสิทธิ์ชน ยกตัวอย่าง เช่น มีแต่คนระดับนายพล นักการเมือง คนมีอำนาจมีบารมีชื่อเสียงในสังคมเท่านั้นที่พูดออกโทรทัศน์หรือสื่ออื่นๆ ได้บ่อยๆ ประชาชนธรรมดาไม่มีสิทธิแสดงความคิดเห็นทางโทรทัศน์หรือแม้แต่วิทยุน้อยมาก เป็นต้น

- โครงสร้างทางการเมืองการบริหารของไทยในปัจจุบัน เปิดโอกาสให้คนที่มีอำนาจ มีอิทธิพล มีพวกพ้อง เช่น อดีตนายทหาร ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นายทุน นักธุรกิจ มีสิทธิที่จะได้เป็นผู้แทนราษฎรมากกว่าประชาชนธรรมดาสามัญที่ไม่มียิทธิพล หรือไม่มีบารมี แนวโน้มของคนที่จะได้รับการเลือกเข้ามาเป็นผู้แทนราษฎร มักจะเป็นคนที่มีผลประโยชน์ มีธุรกิจการค้า การลงทุนต่างๆ มากอยู่แล้ว ซึ่งหวังจะรวยยิ่งขึ้น หรือหวังจะเป็นใหญ่เป็นโต หวังอำนาจชื่อเสียง คนเหล่านี้ย่อมจะเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของตัวเอง และคนที่เป็่นพวกเดียวกันเขามากกว่าที่จะเป็นตัวแทนของประชาชนส่วนใหญ่ที่ยากจน หรือเป็นตัวแทนของส่วนรวม
- ถึงแม้ว่าคนชั้นกลางที่เป็นนักการเมืองประเภทพูดเก่ง หาเสียงเก่งจะมีโอกาสได้เป็นผู้แทน และทำหน้าที่เป็นฝ่ายค้านตรวจสอบรัฐบาลได้บ้าง แต่พวกเขามักจะกลายเป็นพวกที่ขาดวิสัยทัศน์ในการวิเคราะห์ปัญหาสังคม ขาดความรู้ความสามารถในการบริหารและแก้ปัญหา รวมทั้งขาดการจัดตั้งองค์กร ที่เข้มแข็งต้องพึ่งพาข้าราชการประจำ ซึ่งเป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่ทำเพื่อตัวเองมากกว่าประชาชน นักการเมืองส่วนใหญ่จึงไม่สามารถเป็นผู้นำข้าราชการได้ เป็นได้แค่ผู้กำกับดูแลข้าราชการเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้นักคิดส่วนใหญ่เห็นว่าสังคมไทยในปัจจุบันโดยภาพรวมแล้วยังมีความอ่อนแออยู่ แต่อาจารย์วิรัตน์ คำศรีจันทร์ กลับมองว่าถ้าเราพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว เราอาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งอาจารย์วิรัตน์ กล่าวไว้ในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ผมคิดว่าสังคมไทยเข้มแข็ง ถ้าเราดูตาม
ภูมิศาสตร์สังคมการเมือง ประเทศไทยอยู่ในจุด
ตัดของหลายๆเรื่อง เช่น 1) ในเรื่องของสงคราม
ลัทธิ ผมคิดว่าถ้าสังคมไทยไม่เข้มแข็ง เราล้ม

สลายไปนานแล้ว 2) ประเทศไทยเป็นสังคมชาย
 ขอบอารยธรรมอินเดีย จีน ถ้าสังคมไทยอ่อนแอ
 จริง ทำไมเราจึงเป็นที่รวมนวัตกรรมการที่มนุษย์คิด
 ขึ้นได้ เช่น พุทธศาสนา ก็ตั้งอยู่ในประเทศไทย
 หรืออย่างในเรื่องของระบอบการปกครอง
 ประเทศ เราก็ไปเอามาจากประเทศแม่แบบเช่น
 ฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกา แต่ประเทศพวกนี้
 เวลาเกิดการเปลี่ยนแปลงมีการรบกันตาย แต่
 ของพวกเรานั้นน่าอัศจรรย์ เช่น เรามีการเปลี่ยน
 รัฐธรรมนูญ เป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนซึ่ง
 เป็นการระดมภาคประชาชนมาเปลี่ยนกติกาที่
 ใหญ่ที่สุดของประเทศ แต่เราไม่มีการรบกัน
 หรือ 3) วิถีทางเศรษฐกิจ พวกญี่ปุ่น อินโดนี
 เซีย เกาหลี อาจจะไม่ได้เสียหายนักเท่าเรา แต่มีการ
 รบกัน ประท้วงกันอย่างรุนแรงมาก แต่เราเห็น
 ว่าประเทศไทยไม่ได้เป็นอย่างนั้น นั่นแสดงว่า
 เรามีระบบการจัดการปัญหาที่ดี จากการประเมิน
 3 ข้อนี้ทำให้ผมคิดว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่เข้ม
 แข็ง”

ประเด็นที่ 3 มโนทัศน์สังคมเข้มแข็ง กับ ประชาสังคม เหมือนกันหรือไม่

จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่าน ส่วนใหญ่แล้วนักคิดเห็นว่า “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชา
 สังคม” มีความหมายที่ใกล้เคียงกัน แต่กระนั้นก็ตาม “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชาสังคม” ก็มีความ
 แตกต่างกัน หรืออีกนัยหนึ่งมีความไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่า “สังคมเข้มแข็ง” จะมีนัยยะว่าจะ
 ต้องประกอบไปด้วยหลายๆ ภาค เช่น ภาคธุรกิจเอกชน และภาครัฐ แต่ “ประชาสังคม” จะมุ่งเน้น
 ไปที่ส่วนของภาคสังคมหรือมีนัยยะที่ชี้ไปยังไปที่ภาคสังคมเท่านั้น ผู้วิจัยจะขอยกบทสัมภาษณ์ส่วน
 หนึ่งของ รองศาสตราจารย์ อรรถัย อาจอ่ำ ซึ่งได้กล่าวอย่างชัดเจนในประเด็นนี้ ดังนี้

“สังคมเข้มแข็งและประชาสังคมมีความหมายที่ใกล้เคียงกันมาก แต่ไม่ได้เหมือนกันทั้งหมด กล่าวคือ สังคมเข้มแข็งจะต้องเข้มแข็งทั้งในภาค รัฐ ภาคธุรกิจเอกชน และภาคประชาชน จะขาดภาคใดภาคหนึ่งไปไม่ได้ แต่ประชาสังคมมีลักษณะเป็นความเข้มแข็งของภาคประชาชนซึ่งเป็นอิสระจากรัฐ”

ดังนั้นจากมุมมองของรองศาสตราจารย์ อรทัย อาจอ่ำ เราจะพบว่า “ประชาสังคม” เป็นแค่ส่วนหนึ่งของ “สังคมเข้มแข็ง” เท่านั้น อย่างไรก็ตามแม้ “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชาสังคม” อาจจะไม่เหมือนกัน แต่ “สังคมเข้มแข็ง” และ “ประชาสังคม” ก็มีบางส่วนที่ซ้อนทับกันอยู่ ในแง่ที่ว่า “ประชาสังคม” เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะนำไปสู่ “สังคมที่เข้มแข็ง” กล่าวอีกนัยหนึ่ง ถ้าหากไม่มี “ประชาสังคม” ก็อาจไม่มี “สังคมเข้มแข็ง” ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของ รองศาสตราจารย์ ไชยรัตน์ เจริญสิน ดังนี้

“ผมคิดว่าประชาสังคมเป็นเงื่อนไขที่จะนำไปสู่สังคมเข้มแข็ง ถ้าคุณไม่มี ประชาสังคม คุณก็ไม่มีสังคมที่เข้มแข็ง เพราะฉะนั้น ประชาสังคม จึงเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จะนำไปสู่สังคมที่เข้มแข็ง ถ้าถามว่า ประชาสังคมกับสังคมเข้มแข็งเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่ ผมว่ามันซ้อนทับกันอยู่ คุณจะไม่มีวันมีสังคมเข้มแข็งได้ ถ้าคุณไม่มีประชาสังคมก่อน และเวลาที่ผมกล่าวถึงประชาสังคม ผมมักจะเน้นเรื่อง “สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ” (civil disobedience) ผมว่าเรื่องนี้สำคัญ สังคมจะเข้มแข็งหรือไม่ มันอยู่ที่ว่าสังคมนั้นสามารถเห็นแย้งกับรัฐได้โดยอิสระหรือไม่อย่างในประเทศสิงคโปร์ เราไม่ถือว่ามีประชาสังคม เพราะว่าประชาชนไม่สามารถเห็นแย้งกับรัฐได้ เขาเป็น *civic society* แต่ไม่ใช่ *civil society*”

แต่ในประเด็นที่ว่า “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชาสังคม” เหมือนกันหรือไม่ สำหรับพระศนะของอาจารย์ สุกฤษณ์ ศิวรักษ์ แล้วเห็นว่ามันเป็นคำศัพท์ที่คนนำมาใช้เรียกกัน เป็นคำที่แล้วแต่คนจะนิยาม ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ที่น่าสนใจตอนหนึ่งของท่านดังนี้

“คำว่าสังคมเข้มแข็งกับประชาสังคมเป็นศัพท์ที่
คนนำมาใช้เรียกกัน ความแตกต่างหรือเหมือน
กันของมัน ขึ้นอยู่กับว่าใครจะนิยามยังไง”

ถ้าหากเราพิจารณาตามพระศนะของอาจารย์สุกฤษณ์ เราจะพบว่าประเด็นที่ว่า “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชาสังคม” เหมือนกันหรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่าใครจะนิยามยังไง ถ้านิยามให้ “สังคมเข้มแข็ง” เหมือน “ประชาสังคม” ก็แปลว่า “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชาสังคม” ก็เป็นคำเดียวกัน

ประเด็นที่ 4 เราจะสร้างสังคมที่เข้มแข็งอย่างไร

จากประเด็นที่ 1 ทำให้เราทราบว่า สังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้านั้นจะต้องเข้มแข็งทั้งในภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาครัฐ จะเข้มแข็งเพียงภาคใดภาคหนึ่งไม่ได้ ดังนั้นการจะสร้างสังคมเข้มแข็งเราจึงต้องสร้างทั้ง 3 ภาค จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่านเกี่ยวกับประเด็นเรื่อง “เราจะสร้างสังคมที่เข้มแข็งได้อย่างไร” ผลจากการศึกษาปรากฏว่า นักคิดทั้ง 7 ท่านมีทัศนะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน พอที่จะสรุปได้เป็นภาคใหญ่ๆ ได้ 3 ภาค กล่าวคือ

1. ภาคประชาชน

- ต้องส่งเสริมให้คนในสังคมเป็นคนที่พร้อมและกล้าที่จะเผชิญความจริง พร้อมที่จะเข้าใจเพื่อนในสังคมและนอกสังคม โดยไม่ดูถูกกัน และสุดท้ายต้องส่งเสริมให้คนในสังคมพร้อมที่จะรักคนในสังคมเดียวกันและสังคมอื่นๆ โดยไม่โกรธเกลียดแม้คนที่มาทำร้ายเรา
- ต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้พลเมืองในสังคมมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นสมาคมต่างๆ เพื่อให้มีบทบาทในการตรวจสอบ ควบคุม ดูแลการทำงานของรัฐบาลพลเมืองหรือประชาชนในที่นี้ ไม่ใช่หมายถึงแค่เพียงชาวบ้านธรรมดาเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงคนในภาคธุรกิจเอกชน คนในภาคองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือคนที่ไม่ใช่อยู่ในภาครัฐ

- ต้องส่งเสริมและสนับสนุนการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับพลเมืองอันเป็นความดีงามขั้นพื้นฐานของความเป็นพลเมือง อันได้แก่ความซื่อสัตย์ ความกล้าหาญทางจริยธรรม ซึ่งก็คือการเป็นบุคคลที่กระตือรือร้นและปกป้องรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม กล้าที่จะต่อต้านอำนาจรัฐหรือไม่เชื่อฟังรัฐ เป็นต้น
- ต้องส่งเสริมการมีสิทธิและเสรีภาพของพลเมือง รวมทั้งการเคารพสิทธิของตนเองและผู้อื่น นอกจากนี้เรายังต้องส่งเสริมให้พลเมืองยกย่องนับถือศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ และการไม่ละเมิดสิทธิส่วนบุคคลด้วย

2. ภาครัฐ

- รัฐจะต้องส่งเสริมการเมืองให้เป็นของประชาชน กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐจะต้องส่งเสริมการจัดตั้งสหภาพแรงงานและสมาคมวิชาชีพต่างๆเพื่อไว้เป็นตัวแทนคอยดูแลพิทักษ์ผลประโยชน์ของสมาชิก การส่งเสริมให้ประชาชนรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรจะช่วยเสริมบทบาทของรัฐสภา เพราะถ้าพึ่งผู้แทนราษฎรย่อมไม่สามารถจะรับฟังและสะท้อนปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนได้อย่างทั่วถึง การรวมกลุ่มเป็นกลุ่มอาชีพหรือกลุ่มในท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นองค์ประชาธิปไตยที่ใกล้ชิดกับปัญหาความต้องการของประชาชนกลุ่มต่างๆซึ่งการจัดตั้งกลุ่มองค์กรของประชาชนจะทำให้ภาคประชาชนเข้มแข็งมากขึ้นและสามารถแก้ปัญหาด้วยตัวเองได้โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐ
- รัฐต้องกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้นจุดสำคัญคือการลดอำนาจส่วนกลางให้คนท้องถิ่นปกครองและบริหารด้วยตนเอง การให้คนในท้องถิ่นปกครอง บริหารดูแลท้องถิ่น ดูแลการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น และเก็บภาษีได้เอง จะเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นพัฒนาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น
- รัฐต้องให้สาธารณชนตรวจสอบได้ซึ่งเชื่อมโยงกับการดำเนินการใดๆตามวิถีทางประชาธิปไตย
- รัฐต้องใช้กฎหมายอย่างเท่าเทียมกันกับคนทุกคน

3. ภาคเศรษฐกิจหรือภาครัฐกิจเอกชน

- รัฐควรปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาใหม่ กล่าวคือ ควรเน้นการพัฒนาชนบทและเมืองในต่างจังหวัดให้มากขึ้น นอกจากนี้ ควรเปลี่ยนนโยบายพัฒนาการเกษตรเพื่อส่งวัตถุดิบออกเป็นเกษตรแบบทางเลือกแบบผสมผสาน เกษตรแบบ

อินทรี เป็นต้น หากทิศทางของนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเช่นนี้จะช่วยให้เกษตรกรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นเกษตรกรขนาดเล็กมีทุนความรู้ มีการจัดองค์กร รู้จักบริหารจัดการที่ดี ทำให้ประชาชนมีงานทำและจะช่วยลดปัญหาการว่างงานอีกด้วย

- การพัฒนาอุตสาหกรรมการค้า บริการ รัฐจำเป็นต้องรู้จักเลือกและกำกับแนวทางการพัฒนาให้เหมาะสม โดยรัฐจะต้องเน้นเรื่องการให้เอกชนผลิตสินค้าที่เป็นในชีวิตประจำวันและสินค้าที่จะช่วยยกคุณภาพชีวิตของคนในสังคมให้สูงขึ้น นอกจากนี้เราจะต้องส่งออกสินค้าที่เรามีความถนัด และได้ประโยชน์เชื่อมโยงกับคนส่วนใหญ่ เช่น อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ไม่ใช่มุ่งอุตสาหกรรมส่งออกสารพัดชนิดซึ่งมีสินค้าส่งออกหลายอย่างที่จะต้องนำเข้าเครื่องจักร วัตถุดิบและพลังงาน ฯลฯ และการนำเข้าปัจจัยการผลิตเหล่านี้จะทำให้ไทยมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นหรือขาดดุลการชำระเงินเพิ่มมากขึ้น
- แนวนโยบายทั่วไปต้องเน้นที่การกระจายอำนาจการบริหาร และการปรับรื้อการจัดการในทุกๆ ด้าน ทั้งการกระจายอำนาจและปรับรื้อระบบทางการปกครอง ทางด้านการคลัง การควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเศรษฐกิจด้านต่างๆ การจัดการทางการศึกษา สาธารณสุขและการพัฒนาทางสังคม ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชน เพื่อให้ประชาชนมีบทบาทในการกำหนดชะตาชีวิตของพวกเขาเองมากขึ้น รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวัง เพื่อประโยชน์สูงสุดของส่วนรวมมากขึ้น การกระจายทรัพย์สินและรายได้ มีความเป็นธรรมมากขึ้น คนมีโอกาสดำเนินการศึกษา มีงานทำอย่างทั่วถึง ทำให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน เป็นธรรม สงบสุข ร่มเย็น และประชาชนมีชีวิตที่มีคุณภาพมากขึ้น
- รัฐต้องสร้างระบบเศรษฐกิจที่ทำให้คนส่วนใหญ่มีโอกาสทำมาหากินได้ ไม่ใช่เศรษฐกิจที่สร้างความร่ำรวยให้คนส่วนน้อย แต่ทั้งคนส่วนใหญ่ให้ยากจน ซึ่งการมีช่องว่างทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันมากเช่นนี้ จะนำไปสู่ปัญหาทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

ประเด็นที่ 5 คุณธรรมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมเข้มแข็งหรือไม่

จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่าน เกี่ยวกับประเด็นที่ว่า คุณธรรมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ

สังคมเข้มแข็งหรือไม่ ผลจากการสัมภาษณ์ นักคิดทั้ง 7 ท่านมีทรรศนะที่เห็นพ้องต้องกันว่า คุณธรรมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมเข้มแข็งในแง่ที่ว่าคุณธรรมเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานที่สุดในการสร้างสังคมเข้มแข็ง สังคมจะเข้มแข็งไม่ได้ ถ้าหากคนแต่ละคนในสังคมซึ่งถือเป็นหน่วยย่อยพื้นฐานที่สุดไม่มีคุณธรรม คุณธรรมที่ว่ามี นักคิดหลายท่านหมายรวมถึง ศีลธรรมข้อต่างๆ ในทางศาสนาด้วย เช่น ศีล 5 บัญญัติ 10 ประการ เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ดังนี้

“คุณธรรมมีความเกี่ยวข้องกับสังคมเข้มแข็ง เพราะว่า การที่คนมีคุณธรรม จะทำให้คนอยู่ร่วมกันได้ ถ้าคนในสังคมขาดคุณธรรม ก็จะทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกัน คนที่โตกว่า ก็จะเอาเปรียบคนที่ตัวเล็กกว่า คล้ายๆกับ ปลาใหญ่กินปลาเล็ก เรากำลังพูดถึงสังคมที่เข้มแข็ง สังคมที่เข้มแข็ง ก็คือสังคมที่คนทุกคนในสังคมมีอิสระเสรีแต่ต้องอยู่ร่วมกัน หมายความว่า เราต้องเคารพสิทธิ เสรีภาพของกันและกัน จึงจะอยู่ร่วมกันได้ คุณธรรม คือสิ่งที่ทำให้คนเคารพสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน”

อาจารย์วิทยากร เชียงกูล มีทรรศนะที่สอดคล้องกับ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในแง่ที่ว่า คุณธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้คนทุกคนในสังคมอยู่ร่วมกันได้ แต่อาจารย์วิทยากรก็ได้ให้ทรรศนะที่เพิ่มเติมเกี่ยวกับคุณธรรม อีกด้วยดังจะเห็นได้จากคำสัมภาษณ์ตอนหนึ่ง ของอาจารย์วิทยากรที่ว่า

“ผมคิดว่า คุณธรรมเกี่ยวข้องกับสังคมเข้มแข็ง แต่เวลานี้เราไปมองเรื่องกฎหมายเป็นเรื่องหลัก ทั้งนี้เนื่องจาก กฎหมายส่วนใหญ่เป็นกฎหมายของพวกคนรวยการบังคับใช้กฎหมาย จึงแย เพราะ มีการละเว้นพวกอภิสิทธิ์ชน พวกคนรวย แต่คนจนถูกจับ ผมคิดว่าใช้กฎหมายเพียงอย่างเดียวไม่พอ เราต้องใช้คุณธรรมด้วย เพราะกฎ

หมายตามจับและบังคับใช้ไม่ไหว คุณธรรมจะ
ทำให้คนไม่ทำความผิด คุณธรรมจะทำให้คนมี
จิตสำนึก ผมคิดว่าคนในสังคมต้องมีจิตสำนึก
เข้าใจว่าคุณธรรมคือความจำเป็นของการอยู่ร่วม
กันในสังคม ผมคิดว่าสังคมที่เข้มแข็งต้องมีคุณ
ธรรมเป็นพื้นฐาน"

ประเด็นที่ 6 มีคุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยสร้างสังคมเข้มแข็งและก้าวหน้า

จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่าน เกี่ยวกับประเด็นที่ว่า มีคุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยสร้าง
สังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า ผลจากการสัมภาษณ์ก็คือว่า นักคิดทั้ง 7 ท่าน ต่างมีทัศนะที่คล้ายคลึง
กันและแตกต่างกัน พอที่จะสรุปได้ดังนี้

1. ความซื่อสัตย์
2. ความเอื้ออาทร
3. ความเป็นคนมีจิตสาธารณะ
4. ความกตัญญู
5. ความไว้วางใจผู้อื่น
6. การทำตนให้เป็นตัวอย่าง
7. ความกล้าที่จะเห็นแย้ง
8. ความรู้เท่าทันระบบทุนนิยม
9. การยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงคุณธรรมแต่ละข้ออย่างละเอียด ดังต่อไปนี้

1. ความซื่อสัตย์

นักคิดเห็นว่าคุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมที่สำคัญมากในการจะสร้าง
สังคมที่เข้มแข็ง ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า คุณธรรมความซื่อสัตย์นั้นจะทำให้สังคมมีความสงบสุขและไม่มี
ความขัดแย้งกันในเรื่องของผลประโยชน์ นอกจากนี้ คุณธรรมความซื่อสัตย์จะส่งเสริมให้คนใน
สังคมทุกระดับไม่ว่าจะเป็นประชาชน นักธุรกิจ และนักการเมืองการปกครอง เป็นคนไม่คดโกงไม่
ฉ้อราษฎร์บังหลวง ไม่เบียดบังทรัพยากรของชาติของส่วนรวมอีกด้วย ผู้วิจัยจะขอยกคำสัมภาษณ์

ตอนหนึ่งของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดโรตง ซึ่งได้กล่าวถึงคุณธรรมความซื่อสัตย์ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

“ความซื่อสัตย์สำคัญต่อความเข้มแข็งของสังคมก็เพราะความซื่อสัตย์ไม่ก่อให้เกิด “ความขัดแย้งทางสังคม” (social conflict) ถ้าคุณไม่มีความซื่อสัตย์ คุณก็จะฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือทุจริตคอร์รัปชัน การที่คนไม่มีความซื่อสัตย์มันจะนำไปสู่การขัดประโยชน์ของสาธารณะอย่างเช่น คุณเป็นข้าราชการ คุณไม่ซื่อสัตย์ คุณก็จะเอาผลประโยชน์ของส่วนรวมหรือของประชาชนมาเป็นของคุณ ซึ่งประโยชน์ส่วนรวมนั้น คนทุกคนได้แบ่งปันทรัพยากรมา แต่เราเอามาเป็นของตนเอง ถามว่าเราเอาเปรียบชาวบ้านหรือเปล่า เมื่อเราเปรียบ ถามต่อไปว่า ตรงนี้มันทำให้สังคมอ่อนแอไหม ผมคิดว่าความไม่ซื่อสัตย์ มันจะนำไปสู่สังคมที่อ่อนแอ ดังนั้น ความซื่อสัตย์ จึงเป็นคุณธรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า”

2. ความเอื้ออาทร

นักคิดส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่าคุณธรรมความเอื้ออาทร เป็นคุณธรรมที่สำคัญมากตัวหนึ่งเพราะคุณธรรมข้อนี้เป็นคุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดโรตง ได้เรื่องไว้อย่างชัดเจนในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“ความเอื้ออาทรเป็นเรื่องของความเมตตา กรุณา คือเราสงสารและก็ช่วยเหลือ เพราะฉะนั้นเราเห็นใคร เราเอื้ออาทร คือ เราเห็นใจและก็ช่วยเหลือ ดังนั้น ความเอื้ออาทร ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับคนไทย ถ้าไม่มีคุณธรรมข้อนี้ มันก็จะไม่เป็นสังคม”

ซึ่งคำกล่าวข้างต้นของผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุรวุฒิ ปัดโรตอง สอดคล้องกับความคิดของ อาจารย์วิทย์กร เชิงกุล ซึ่งจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของอาจารย์ที่ว่า

“ความเอื้ออาทรเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้สังคม
ดำรงอยู่ได้”

มีคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า “ความเอื้ออาทร” นั่นก็คือคำว่า “ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่” ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดโรตอง คิดว่า “ความเอื้ออาทร” มีความหมายที่ลึกซึ้งกว่า “ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่” ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนที่อาจารย์กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ความเอื้ออาทรเป็นคำที่ลึกซึ้งกว่า คำว่าเอื้อเฟื้อ
เผื่อแผ่ สมมติว่าคนอื่นไม่มีที่นอน เราเอาที่นอน
ไปให้ นี่เราเรียกว่า เราเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หรืออย่าง
เช่น ใครจะไปไหน เรามีรถ เราก็เอื้อเฟื้อ เรียก
เขาไปกับเราด้วย เป็นต้น ความเอื้ออาทร มันมี
ความหมายที่ลึกซึ้ง คือมันมีทั้งความเอื้อเฟื้อและ
ความอาทร กล่าวให้เข้าใจได้ง่ายๆ ก็คือ ความ
เอื้ออาทร เป็นเรื่องของจิตใจ เป็นการแสดงออก
ทางด้านจิตใจมากกว่าความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ดัง
นั้นความเอื้ออาทรมันจึงมีมิติที่สลับซับซ้อนกว่า
ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่”

3. ความเป็นคนมีจิตสาธารณะ

คุณธรรมที่สำคัญที่สุดข้อหนึ่งในการสร้างสังคมเข้มแข็ง ก็คือ การเป็นคนมีจิตสาธารณะ “จิตสาธารณะ” ก็คือ การที่เราเห็นประโยชน์ของส่วนรวม ไม่เห็นด้วยต่อเรื่องของส่วนรวม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือการเป็นคนเอื้ออาทรของส่วนรวม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดโรตอง กล่าวถึงคุณธรรมข้อนี้ไว้อย่างน่าสนใจในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“คนที่มีจิตสาธารณะ เป็นคนมีสำนึกที่ไม่เห็นแก่
ตัว เช่น เห็นน้ำที่กำลังจะทะลักออกมาจากหนอง

น้ำของส่วนรวม เราก็ไปช่วยสะกิดน้ำไม่ให้
ทะลักออกมา สร้างความเสียหายให้แก่พืชไร้
ของชุมชน การสะกิดน้ำไม่ให้ทะลักออกมาของ
เรา เป็นสำนึกของการมีจิตสาธารณะ กล่าวคือ
เราทำโดยไม่ได้คิดถึงร่างกายของเราที่จะต้อง
สูญเสียชีวิต และไม่ได้คิดถึงว่าใครจะได้
ประโยชน์จากการกระทำของเรา เป็นการกระทำ
ที่เราอยากทำให้แก่ส่วนรวมจริงๆ ถ้าเราไม่ทำ
แล้วชุมชนจะแย่ สังคมจะแย่ เป็นต้น ดังนั้น
ความเป็นคนมีจิตสาธารณะจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ
สำหรับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม”

4. ความกตัญญู

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งสำหรับการสร้างสังคมที่เข้ม
แข็งและก้าวหน้า คุณธรรมความกตัญญูเป็นคุณธรรมในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างคนซึ่งจะก่อให้เกิด
ความเกาะเกี่ยวกันหรืออยู่ร่วมกันด้วยความรู้สึกที่ดีในความเป็นมนุษย์ระหว่างคนในสังคม ผู้ช่วย
ศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดโรตอง กล่าวถึงคุณธรรมข้อนี้ไว้อย่างน่าสนใจในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่ง
ว่า

“ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการช่วย
สร้างสังคมที่เข้มแข็ง และก้าวหน้า ในแง่ที่ว่า
คุณธรรมความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิด
ความสัมพันธ์ด้วยความรู้สึกที่ดีในความเป็น
มนุษย์ระหว่างคนในสังคม ซึ่งไม่ใช่ความ
สัมพันธ์ในเชิงต่างตอบแทน เช่น ลูกกตัญญูต่อ
พ่อแม่ ไม่ได้หมายความว่าพ่อแม่จะเรียกร้อง
จากลูก แต่มันเป็นเรื่องของคุณธรรม คือลูกจะ
ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่า อันนี้ไม่ใช่เป็นเรื่อง
ตอบแทนแบบหมุนไปไถ่มาแต่คุณธรรมความ
กตัญญูเป็นเรื่องของการ ที่จะทำให้สังคมดำรง

อยู่ได้ เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่า ลูกซึ่งกำลังวังชาคิดว่า จะต้องดูแลพ่อแม่ ผมคิดว่าถ้าหากเราไม่มีคุณธรรมเรื่องความกตัญญู อย่างเช่นลูกไม่ดูแลพ่อแม่ ถามว่าสังคมจะอยู่ได้อย่างไร นี่คือความสำคัญของคุณธรรมข้อนี้ที่จะทำให้สังคมสามารถเกาะเกี่ยวกันได้ระหว่างคนที่มีสายสัมพันธ์ ซึ่งสายสัมพันธ์นั้นอาจจะเป็นในรูปของเครือญาติหรือการอุปถัมภ์ค้ำจุนกันในด้านอื่นๆซึ่งจะทำให้การเกาะเกี่ยวกันในสังคมมีความลึกซึ้งแน่นหนา”

5. ความไว้วางใจผู้อื่น

ความไว้วางใจ เป็นคุณธรรมที่สำคัญมากของพลเมือง ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า คุณธรรมความไว้วางใจกัน เป็นฐานที่สำคัญที่สุดในการนำไปสู่การมีส่วนร่วมของพลเมืองได้ ในปัจจุบันสังคมไทยมีปัญหาเรื่อง “ความไว้วางใจต่ำ” (low trust) พื้นที่ที่มีเรื่องคนจะไม่ไว้วางใจกัน วิธีแก้ปัญหาก็คือ วังหาเส้นสาย (connection) นักคิดเห็นว่าเป็นคือวิกฤติของสังคมไทยซึ่งจะแตกต่างจากบางสังคม พอมีปัญหา เขาไม่วังหาเส้นสาย แต่จะพิจารณาตามปัญหา พิจารณาตามข้อกฎหมาย หลักเกณฑ์ และหลักแก้ไข รองศาสตราจารย์ ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“คุณธรรมความไว้วางใจ (trust) เป็นคุณธรรมของพลเมืองที่สำคัญมาก เพราะความไว้วางใจเป็นฐานสำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมทางสังคมของพลเมือง สังคมไทยไม่ค่อยมีคุณธรรมข้อนี้ ปัญหาของสังคมไทยก็คือ เรามีความไว้วางใจต่ำ (low trust) สิ่งหนึ่งที่เราต้องการทำ เราต้องปลูกฝังก็คือความไว้วางใจของคนในสังคม และสาเหตุหนึ่งซึ่งคุณธรรมแบบนี้มันปลูกไม่ได้ในโลกของเรา ก็เพราะเราไปอิงระบบกฎหมายเป็นหลัก ยิ่งใช้กฎหมายมากเท่าไร ก็

ยิ่งแสดงว่าสังคมนั้นอ่อนเปลี้ยทางคุณธรรมมาก
เท่านั้น เพราะว่าคนไม่เชื่อใจกัน เลยต้องเซ็น
สัญญา ทุกคนต้องเซ็นสัญญาหมด เพราะเราจะ
ได้บังคับตามกฎหมาย ทำไมสังคมที่บูชา
กฎหมาย คุณธรรมมันจึงต่ำ ทั้งนี้ก็เพราะ
กฎหมายมันมีแค่ครอบงำ ที่นี้ในสังคมเรามี
กฎหมายมากมาย ผมเลยรู้สึกว่สภาพสังคมจึง
แย่”

6. การทำตนให้เป็นตัวอย่าง

สังคมไทยในปัจจุบัน เป็นสังคมที่หาคนเป็นตัวอย่างที่ดีได้ยาก ซึ่งการหาตัวอย่างที่
ดีได้ยากเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยอ่อนแอและคนในสังคมขาดคุณธรรม ดังนั้นการทำตนให้
เป็นตัวอย่างจึงกลายเป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดอันหนึ่งในการสร้างสังคมที่เข้มแข็ง รอง
ศาสตราจารย์ ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจ ในบทสัมภาษณ์ตอน
หนึ่งว่า

“ผมคิดว่าในสังคมไทยเวลานี้ เราไม่มีตัวอย่าง
ที่ดีเท่าไร สมัยผมเป็นเด็ก เวลาที่ผู้ใหญ่พูดคำ
ไหน เราารู้สึกว่าเราเชื่อได้ แต่ปัจจุบันนี้มัน
เปลี่ยน ผู้ใหญ่ก็เชื่อไม่ได้แล้ว เด็กก็เชื่อไม่ได้
ไม่มีใครเชื่อได้ อันนี้ผมกล่าวโดยทั่วไป ถ้าเรา
สามารถทำตัวเป็นตัวอย่างได้ เราเป็นผู้ใหญ่ เรา
ไม่โกหกหลอกลวง ไม่คดโกง เราก็เป็นตัวอย่าง
ที่ดีให้แก่คนอื่นได้”

7. ความกล้าที่จะเห็นแย้ง

ความกล้าที่จะเห็นแย้งจัดเป็นความกล้าหาญทางจริยธรรมและเป็นคุณธรรมสำคัญที่
พลเมืองต้องมี ในวิธีคิดแบบขงจื้อ กล่าวไว้ชัดเจนว่า ข้าราชการที่ดี ไม่ใช่ต้องเชื่อผู้นำเสมอไป ข่า
ราชการที่ดีต้องกล้าที่จะเห็นแย้ง และกล้าบอกถึงถูกต้องด้วย แม้ตัวตายก็ตาม นักคิดเห็นว่าคนใน
สังคมไทยอาจจะ ไม่มีคุณธรรมข้อนี้ ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจาก การที่สังคมไทยไม่มีระบบที่จะคอยปก

ป้องและคุ้มครอง คนที่มีความเห็นแย้งกับผู้อำนาจ ผู้มีอิทธิพล หรือแม้แต่รัฐบาลก็ตาม ในประเด็นนี้ รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร กล่าวไว้อย่างน่าสนใจในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“ความกล้าที่จะเห็นแย้งเป็นการแสดงออกถึงความกล้าหาญทางจริยธรรม ระบบสังคมที่เรา กำลังอยู่ อาจจะไม่มีคุณธรรมเรื่องนี้ เพราะเราไม่มีระบบที่จะคอยดูแลปกป้องคนพูดความจริง แต่เมื่อเรามีหลักประกันว่า ภาครัฐจะคุ้มครองดูแลเรา เราก็กล้าเห็นแย้งได้ เหมือนในประเทศ อังกฤษที่มีระบบคุ้มครองคนพูดความจริง ซึ่งเราเห็นได้จากตัวอย่างของนายซามูเอล รัสตี้ สมัยนั้นนางมากาเร็ต แธตเชอร์ เป็นนายกรัฐมนตรี แธตเชอร์ไม่ชอบนายรัสตี้ แต่แธตเชอร์ก็ให้ตำรวจคุ้มครองชีวิตนายรัสตี้ รัฐบาลอังกฤษเห็นว่าการคุ้มครองนายรัสตี้ไม่ใช่เป็นการปกป้องตัวนายรัสตี้ แต่เป็นการปกป้องเสรีภาพการแสดงความคิดเห็น ถ้ารัสตี้ตาย ต่อไปใครจะกล้าพูดความจริง เราจะเห็นว่าทำไมสังคมแบบนี้ คนจึงกล้าพูดความจริง เพราะมันมีหลักประกันความปลอดภัยในการพูดความจริง แต่ในสังคมของเรา ระบบตรงนี้ไม่มี ถ้าเราไปเห็นแย้งกับรัฐบาลกับผู้มีอำนาจ มันกลายเป็นความรับผิดชอบส่วนตัว ดังนั้นคนจึงยังกันตายเป็นว่าเล่น ผมจึงไม่แปลกใจเลยว่าทำไมสังคมไทยจึงอ่อนแอ เวลาเราเรียกร้องประชาสังคม เราเรียกร้องให้คนมีส่วนร่วม แต่เราไม่ได้มี สวัสดิการที่จะปกป้องใคร ผมคิดว่าตรงนี้เราต้องทำอะไรอีกเยอะ”

8. ความรู้เท่าทันระบบทุนนิยม

นักคิดหลายท่านมีความเห็นสอดคล้องกันว่าสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่อ่อนแอ ก็เพราะคนไทยยังไม่รู้เท่าทันระบบทุนนิยม ยังหลงตามกระแสของทุนนิยม ซึ่งเป็นผลให้คนไทยเป็นคนแก่งแย่งแข่งขันกัน เห็นประโยชน์ส่วนตนสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนรวม รองศาสตราจารย์ ดร. ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร กล่าวถึงคุณธรรมความรู้เท่าทันระบบทุนนิยมไว้ในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“คุณธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ผมคิดว่าสำคัญมาก ก็คือจะทำอย่างไรให้คนในสังคมไทยรู้เท่าทันระบบทุนนิยม รู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของลัทธิบริโภคนิยม นี่คือระบบที่ทำให้เด็กวัยรุ่น เด็กเล็ก เด็กโต ถูกทำลาย นับตั้งแต่เรื่องโทรศัพท์มือถือจนถึงเรื่องเทคโนโลยีต่างๆ วิธีเดียวที่ธุรกิจทุนนิยมทำ ก็คือการทำโปรโมชั่นให้คนใช้ โทรศัพท์มือถือฟรี ในช่วงที่โปรโมชั่น คุณคิดว่ามันเป็นของฟรี คุณก็ใช้มันอย่างสนุก เขาตามใจคุณ จนคุณคิดความสะดวกสบาย จนคุณเคยชิน เช่น คุณอยู่ชั้น 4 จะมาหาเพื่อนชั้น 3 คุณไม่ต้องลงไป คุณกดเบอร์เรียกเขา พอเขาเลิกโปรโมชั่น คุณก็เป็นทาส ต้องซื้อมาใช้เอง ถ้าคุณเคยชินกับการไม่เดิน เคยชินความสะดวกสบาย คุณจะกลับไปเดินเรียกเพื่อนอีกไหม นี่ก็คือตัวอย่างเล็กๆ ตัวอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นเราอย่าเห็นว่าโปรโมชั่น เป็นของฟรี มันไม่มีฟรี นี่คือคุณธรรมข้อหนึ่งคือ รู้เท่าทันลัทธิ ทุนนิยม”

9. การยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน

อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เห็นว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่อ่อนแอ เพราะว่าสังคมไทยในทุกระดับเป็นสังคมที่ไม่ยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน เป็นสังคมที่ไม่มีใครสามารถไว้วางใจกันได้ เพราะมีการโกหกหลอกลวงกัน ดังนั้นคุณธรรมการยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน จึงเป็นสิ่งสำคัญสำ

หรับสังคมที่เข้มแข็ง รองศาสตราจารย์ อรทัย อาจอ่ำ ได้อธิบายถึงความสำคัญของคุณธรรมข้อนี้ ไว้
อย่างน่าสนใจ ซึ่งจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งที่ว่า

“คุณธรรมเรื่องการยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน
เป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งไม่ว่าจะอยู่ในภาคไหน
ของสังคม ยกตัวอย่าง ในภาควิชาการ จะต้องรู้
จริงว่า อะไรเป็นอะไร รู้แล้วก็ต้องกล้าพูดและ
กล้าทำ เช่นรู้ว่าตรงนี้เป็นปัญหาของสังคม แล้วก็
ต้องกล้าพูดไม่ใช่กลบเกลื่อน คิดฉันคิดว่าในภาค
วิชาการ รู้ก็ต้องรู้ให้จริงเพราะเป็นภาคนำของ
สังคมเมื่อสังคมมีปัญหา ภาคการศึกษาจะต้อง
สามารถนำได้ แต่ในปัจจุบันภาคการศึกษามี
ความอ่อนแอ เพราะภาคการศึกษาเป็นเครื่องมือ
ของระบบทุนนิยม คิดฉันคิดว่าคุณธรรมการยึด
ความจริง มันสำคัญในแง่ที่ว่า ถ้าภาคการศึกษามี
คุณธรรมข้อนี้ ภาคการศึกษาก็จะให้ข้อมูลต่างๆ
ที่จริงแก่ภาคอื่นๆ เช่นภาครัฐก็จะฟังหรือใช้ข้อ
มูลความจริงเหล่านี้ มาเป็นเครื่องมือในการแก้
ไขปัญหาต่างๆหรือนำมาเป็นเครื่องมือในการ
ตัดสินใจในเรื่องการกำหนดนโยบายต่างๆ เพื่อ
ให้เกิดความชอบธรรมและสังคมก็จะเข้มแข็งไป
ด้วย”

ประเด็นที่ 7 เราจะมีวิธีการสร้างคุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้าได้อย่างไร

จากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่าน ส่วนใหญ่มีทรรศนะว่าเรามีวิธีการสร้างคุณธรรมที่จะช่วย
สร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้าดังนี้

1. ต้องสร้างสถาบันครอบครัวให้แข็งแรง

การสร้างคุณธรรมต่างๆ เช่น ความกล้าหาญทางจริยธรรม การเป็นคนมีจิตสาธารณะ และ
อื่นๆ ให้มีขึ้นกับพลเมือง ครอบครัวเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดส่วนหนึ่ง การที่เราจะสร้างคุณธรรมเหล่า

นี้ ครอบครัวจะต้องเป็นครอบครัวที่เข้มแข็งก่อน กล่าวคือ สถาบันครอบครัวจะต้องสร้างสำนึกในภาระหน้าที่ต่อสังคมโดยรวมอื่นๆ เช่น ความเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและวิถีการสนทนาในครอบครัว เช่น เปิดโอกาสให้ลูก ได้พัฒนาศักยภาพที่เขา มี ที่เขาชอบอย่างเต็มที่ โดยไม่ต้องสอนให้เขาต้องไปแข่งขันแข่งชิงกับใคร ผู้วิจัยจะขอยกบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของอาจารย์วิทยากร เชียงกูล ที่กล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้อย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

“ผมคิดว่าในปัจจุบัน สถาบันครอบครัวกำลังแย่ เพราะถูกระบบทุนนิยมเข้าไปครอบงำ เช่น มีพ่อแม่จำนวนหนึ่งที่รักลูก อยากให้ลูกมีความสุข แล้วสอนให้ลูกแข่งขัน สอนให้ลูกเห็นแก่ตัว ซึ่งคำสอนแบบนี้มันขัดแย้งกับธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือกัน แต่ในระบบการพัฒนาที่เน้นการแข่งขัน มันสร้างให้คนเห็นแก่ตัว ครอบครัวแทนที่จะสอนคุณธรรมเพื่อส่วนรวม แต่ก็สอนคุณธรรมที่เน้นเรื่องส่วนตัวเป็นหลักซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในสังคม ผมคิดว่าสังคมจะเข้มแข็งได้ ครอบครัวจะต้องสร้างสำนึกความรับผิดชอบ ให้แก่คนในครอบครัวก่อน ถ้าครอบครัวเข้มแข็ง มีคุณธรรม สังคมโดยรวมย่อมเข้มแข็งและมีคุณธรรมตามไปด้วย”

2. เปลี่ยนความสัมพันธ์ทุกชนิดของมนุษย์ให้เป็นโครงสร้างทางปัญญา

ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือ พุทธศาสนา คำสอนที่สำคัญอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาก็คือ ให้เราใช้ปัญญา การใช้ปัญญาทำให้เราแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้รวมไปถึงการสร้างคุณธรรมต่างๆคนที่มีปัญญารู้ว่าทำไมเราจะต้องเป็นคนมีคุณธรรม คุณธรรมสำคัญอย่างไรต่อสังคม ดังนั้นเราก็อาจจะพอกกล่าวได้ว่า ปัญญามีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างคุณธรรม อาจารย์วิรัตน์ คำศรีจันทร์ มีความเชื่อว่า หากเราเปลี่ยนความสัมพันธ์ของมนุษย์ทุกชนิดให้มาเป็นโครงสร้างทางปัญญาแล้ว คุณธรรมของพลเมืองจะเกิดขึ้นได้ อาจารย์วิรัตน์ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจในบทสัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

“การสร้างคุณธรรมเรามีหลายวิธี แต่สิ่งสำคัญ ก็คือ เราต้องเปลี่ยนความสัมพันธ์ในทุกๆ เรื่องของมนุษย์ให้เป็นเรื่องของโครงสร้างทางปัญญา สิ่งที่เราจะต้องทำในขั้นแรก ก็คือทำให้มนุษย์มีสำนึก มีจิตใจ มีจิตวิญญาณ ถ้าไม่มีตัวนี้ คนก็ไม่ว่ารู้ว่าการมีมือการยกระดัดคุณภาพภายในของมนุษย์จะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ได้อย่างไร ขั้นที่สอง เมื่อพัฒนาคุณภาพภายในจิตใจมนุษย์ได้แล้ว มันก็จะนำไปสู่การพัฒนาในระดับปัญญา วิธีการพัฒนาในระดับปัญญา ก็คือ ทำให้ความสัมพันธ์ทุกอย่าง เป็นโครงสร้างทางปัญญา กล่าวคือมีการเรียนรู้ มีการตั้งคำถามกับตัวเอง (question mind) คนเราเมื่อเกิด question mind มันก็เป็นเงื่อนไขที่จะทำให้คนมีคุณภาพและพร้อมที่จะเรียนรู้ ดังนั้นโครงสร้างทางปัญญาจึงแทรกอยู่ในทุกเรื่อง ดังนั้นถ้าหากทุกเรื่องได้เปลี่ยนเป็นโครงสร้างทางปัญญาแล้ว ก็จะพัฒนาตัวคุณธรรมได้”

3. ทำให้คนเห็นสังขธรรมความจริง

วิธีการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับพลเมืองอีกวิธีหนึ่ง ก็คือ ต้องทำให้ความเห็นซึ่งในสังขธรรมคำสอนในพุทธศาสนาเรื่องไตรลักษณ์ การที่คนมองเห็นในสังขธรรมข้อนี้ จะทำให้เขาารู้สึกว่าการแข่งขันแย่งชิง อำนาจ ชื่อเสียง เงินทอง ต่างๆ นั้นเป็นสิ่งที่ไม่จริงยั่งยืน คนที่มองเห็นสังขธรรมข้อนี้ จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่มุ่งเน้นแต่จะสร้างความดี เห็นคุณธรรมความดีเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นคุณธรรมของพลเมืองจึงจะเกิดขึ้นเพราะจุดนี้ รองศาสตราจารย์ อรรถชัย อาจอุดม มีแนวคิดเช่นนี้ ดังจะเห็นได้จากบทสัมภาษณ์ตอนที่อาจารย์ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ถ้าเราสามารถเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้ อย่างลึกซึ้ง เราก็จะสามารถพัฒนาคุณธรรมได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า การที่เราเห็นและเข้าใจในสัง

ธรรมข้อนี้ยิ่งลึกลง จะทำให้เราไม่อยากเป็น
เจ้าของอะไร ไม่มีความโลภ โกรธ หลงอะไร ไม่
มัวเมาในสิ่งที่เป็นวัตถุที่ระบบทุนนิยมสร้างขึ้น
เช่นเรื่องของอำนาจ เงินทอง ชื่อเสียงเกียรติยศ
เทคโนโลยีต่างๆ ปัญหาสำคัญที่ทำให้สังคมอ่อน
แอ ก็คือเราไปให้ความสำคัญกับ เงินทอง อำนาจ
มากเกินไป และให้ความสำคัญกับ ครอบครัว
สังคม น้อยลง ดังนั้นเราจึงต้องให้ความสำคัญกับ
คน กับจิตใจของคนให้มากขึ้น การที่จะให้ความ
สำคัญตรงนี้ได้ ก็ต้องมี คุณธรรม เช่น ความเอื้อ
อาทร ความมีเมตตาให้กับคนที่ใกล้ชิดเราอยู่ละแวก
บ้านเรา เป็นต้น แต่คุณธรรมเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้
ก็ต่อเมื่อเราซึ่งในสังคมนี้นิจจัง ทุกขัง
อนัตตา การที่เราเข้าใจสังคมนี้นี้ จะทำให้เรา
มีจิตใจที่อยากจะช่วยเหลือคนอื่น อยากให้เขา
ปราศจากความทุกข์ การที่สังคมจะเข้มแข็งได้
เราจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน
ปัจเจกบุคคล คือ เราต้องรู้แจ้งเห็นจริงในสัง
กรรมเหล่านี้ มันจึงจะก่อให้เกิดคุณธรรมความ
เอื้ออาทรต่างๆ เหล่านี้ได้"

จากการยกตัวอย่างคำสัมภาษณ์บางส่วนของนักคิดในสังคมไทยเพื่อนำมาประกอบการศึกษา
ในครั้งนี้ ทำให้เราเห็นภาพสังคมเข้มแข็ง คุณธรรมที่จะช่วยสร้างสังคมเข้มแข็งและวิธีการสร้างคุณ
ธรรมเหล่านี้ได้ชัดเจนมากขึ้น

ผลการศึกษาเรื่อง "คุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า : ศึกษาทัศนะของ
นักคิดในสังคมไทย" ที่ได้จากการสัมภาษณ์ในครั้งนี้ จะนำไปสรุปรวมกับผลการศึกษาวิจัยภาค
เอกสารในบทที่ 5 เป็นลำดับต่อไป

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้าศึกษากรณีทัศนคติของนักคิดในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาระบบความคิดที่เกี่ยวกับคุณธรรม
2. เพื่อศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมกับความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคม
4. เพื่อศึกษาทัศนคติของนักคิดในสังคมไทยในเรื่องคุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็ง

และก้าวหน้า

จากการศึกษาวิจัย ทำให้เราสามารถสรุปผลการวิจัยในแต่ละวัตถุประสงค์ได้ดังต่อไปนี้

สรุปผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรมที่นำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นทฤษฎีคุณธรรมของอริสโตเติล และจากการศึกษาวิจัยทางภาคเอกสารเกี่ยวกับทฤษฎีคุณธรรมของอริสโตเติลทั้งในภาคปฐมภูมิและทุติยภูมิ เราจึงสามารถสรุปแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติล ได้ดังต่อไปนี้

อริสโตเติลได้แบ่งคุณธรรมออกเป็น 2 ประเภท กล่าวคือ คุณธรรมประเภทแรกเรียกว่า “คุณธรรมทางปัญญา” เป็นการเข้าใจความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของสรรพสิ่งในจักรวาลและธรรมชาติของมนุษย์ คุณธรรมแบบนี้ได้มาจากการอบรมสั่งสอน และการไตร่ตรองทางปรัชญา ดังนั้นคุณธรรมประเภทนี้จึงต้องอาศัยเวลาและประสบการณ์ คุณธรรมประเภทที่สอง เรียกว่า “คุณธรรมทางจริยธรรม” คุณธรรมประเภทนี้ได้มาจากลักษณะนิสัย หรือเป็นผลที่มาจากการฝึกฝนจนเป็นลักษณะนิสัย ยกตัวอย่างเช่น เราเรียกคนๆ หนึ่งว่ามีคุณธรรมความยุติธรรม ก็เพราะคนๆ นั้นทำสิ่งที่เรียกว่า ยุติธรรมจนเป็นนิสัย เหมือนกับเราเรียกคนๆ หนึ่งว่าเป็นนักเล่นพิณ ก็เพราะ เขาเล่นพิณได้ไพเราะ เป็นต้น สำหรับอริสโตเติลแล้วคุณธรรมประเภทนี้ เป็นสิ่งที่เราไม่ได้มีอยู่ก่อน การที่เราจะมีคุณธรรมทางศีลธรรมได้นั้นก็เพราะเราใช้คุณธรรมนี้บ่อยๆ ซึ่งไม่เหมือนกับสิ่งที่เรามีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ เช่น “ผัสสะ” หรือ “ประสาทสัมผัส” กล่าวคือ เรามีประสาทสัมผัสทั้ง 5 ไม่ใช่เพราะ เราเห็นบ่อยๆ ได้ยินบ่อยๆ หรือได้กลิ่นบ่อยๆ ตรงกันข้าม เรามีประสาทสัมผัสเหล่านี้้อยู่ก่อนแล้วเราจึงใช้มันได้ แต่คุณธรรมทางจริยธรรม เราจะมีได้ก็เพราะเราใช้มันเราใช้มัน ไม่ใช่เรามีคุณธรรมทางศีล

ธรรมอยู่ก่อนแล้ว เราจึงใช้มัน สำหรับอริสโตเติล คุณธรรมทางจริยธรรม คือทางสายกลางประเภทหนึ่ง เป็นทางสายกลางที่ปัจเจกบุคคลผู้มีปัญญาภาคปฏิบัติเลือกหรือกำหนดขึ้นให้เหมาะสมกับตัวเอง “กลาง” ของอริสโตเติล ไม่ได้หมายถึง “กลาง” ในทางคณิตศาสตร์ แต่ “กลาง” ของอริสโตเติลหมายถึง “ความพอดี” ดังนั้นเราจึงสามารถกล่าวได้ว่า คุณธรรมทางจริยธรรมในความหมายของอริสโตเติล คือ “ลักษณะนิสัยที่เกี่ยวข้องกับการเลือกทางสายกลางชนิดที่สัมพันธ์กับตัวเราซึ่งการเลือกทางสายกลางนี้ถูกกำหนดโดยเหตุผลและเหตุผลนี้ถูกกำหนดโดยปัญญาภาคปฏิบัติ”

สรุปผลการศึกษาวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2

จากการศึกษาวิจัยในภาคเอกสาร เราสามารถสรุปลักษณะของสังคมเข้มแข็งหรือประชาสังคมได้ว่า สังคมเข้มแข็ง ก็คือ “การรวมตัวกันเป็นกลุ่มของพลเมืองในสังคมซึ่งสังคมในที่นี้หมายถึง รวมถึง ภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนและภาคประชาชน การรวมตัวกันนี้เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาบางอย่างให้บรรลุดุติประสงค์ การรวมตัวกันของพลเมืองในสังคมเป็นไปในรูปของความเป็นหุ้นส่วนกัน มีความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน”

จากการศึกษาวิจัยในภาคเอกสารถึงยุทธศาสตร์การสร้างสังคมเข้มแข็งในขบวนการประชาสังคม เราสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์การสร้างสังคมเข้มแข็งในขบวนการประชาสังคมมี 4 ประการ ดังนี้

1. สร้างการเมืองในความหมายใหม่
2. เน้นสร้างการสานสัมพันธ์เชิงสาธารณะ
3. ผลักดันรัฐให้สนับสนุนและส่งเสริมประชาสังคม
4. เน้นการถอดบทเรียนการทำงานของขบวนการและเครือข่าย

จากการศึกษาวิจัยภาคเอกสารเกี่ยวกับ กลไก มาตรการและวิธีการสร้างประชาสังคมตามแนวคิดของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ เราพบว่า มี 5 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ต้องปลูกฝังประชาสังคมให้เป็นอุดมการณ์ใหม่ ซึ่งมีความสำคัญทางอุดมการณ์ใกล้เคียงกับอุดมการณ์ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ
2. ต้องจัดการศึกษาและฝึกฝนอบรมเพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองให้ได้
3. ต้องปฏิรูปหรือพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตแบบกระจายตัวให้มากขึ้น
4. ต้องเร่งสนับสนุนให้มีการค้นคว้าวิจัยทางจิตวิทยา วัฒนธรรม และการบริหารองค์กร
5. ต้องแก้ไขกฎหมายเพื่อให้ชุมชน และประชาชนในสังคมมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมืองให้มากขึ้น

จากการศึกษาวิจัยในภาคเอกสาร พบว่ามีเอกลักษณ์ของสังคมไทยบางประการซึ่งเป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้งการสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า ซึ่งสรุปได้เป็น 5 ประการดังนี้

1. ระบบพรรคการเมืองของไทย ไม่มีโครงสร้างที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง
2. รัฐไทยเป็นรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ
3. ระบบการศึกษาของไทยเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการท่องจำ
4. ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง
5. สื่อมวลชนไทยอยู่ภายใต้อิทธิพลของภาครัฐบาลและภาคธุรกิจเอกชน

จากการศึกษาวิจัยในภาคเอกสาร เราสามารถสรุปลักษณะที่สำคัญของสังคมเข้มแข็งและความเป็นสังคมเข้มแข็ง ได้ดังนี้

1. มีความหลากหลายทั้งในแง่การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ในแง่พื้นที่ หรือในแง่ของรูปแบบกิจกรรมเป็นต้น
2. มีความเป็นชุมชน
3. อยู่บนพื้นฐานของสำนึกสาธารณะ
4. เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้
5. มีการทำงานเป็นเครือข่าย

สรุปผลการศึกษาวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3

จากการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสาร พบว่าแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลมีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างสังคมที่เข้มแข็ง ในแง่ที่ว่า สังคมจะเข้มแข็งและก้าวหน้าได้ ก็ต่อเมื่อคนในสังคมหรือในรัฐจะต้องมีคุณธรรม เช่น ความยุติธรรม ความเอื้ออาทร เป็นต้น ก่อน ถ้าคนในสังคมขาดคุณธรรมเหล่านี้ สังคมเข้มแข็งตามแนวคิดของนักคิดต่างๆ เช่น ศาสตราจารย์ น.พ. ประเวศ วะสีรองศาสตราจารย์ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ก็จะเป็นไปไม่ได้ เพราะสังคมเข้มแข็งตามทัศนะของนักคิดเหล่านี้ จะต้องมีคุณธรรมเป็นพื้นฐาน เช่น ความเอื้ออาทร มิตรภาพ ดังนั้น ถ้ามองในแง่นี้ แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของอริสโตเติลจึงมีส่วนสัมพันธ์ในการสร้างสังคมที่เข้มแข็งในฐานะที่เป็นเงื่อนไขจำเป็นขั้นพื้นฐานข้อหนึ่งในการสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า

สรุปผลการศึกษาวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 4

การศึกษาวิจัยในส่วนนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณธรรมที่จะสร้างสังคมไทยให้เข้มแข็งและก้าวหน้า ศึกษากรณีทัศนะของนักคิดในสังคมไทย” ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยโดยการใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม กับนักคิด 7 ท่าน ที่มีความชำนาญและมีผลงาน

ทางวิชาการเกี่ยวกับ “สังคมเข้มแข็ง” ประเด็นการศึกษามี 7 ประเด็น ผลการศึกษาในแต่ละประเด็นสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 สังคมเข้มแข็งคืออะไรตามทัศนะของนักคิดในสังคมไทย

ผลการศึกษาพบว่านักคิดส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่าสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า นั้นจะต้องมีความเข้มแข็งทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม จะเข้มแข็งเพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง ไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม มีนักคิดและนักวิชาการบางท่านที่เห็นว่า สังคมเข้มแข็งนั้นน่าจะหมายถึง เพียงแต่ภาคสังคมหรือภาคประชาชนเท่านั้น เกี่ยวกับประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่าสังคมเข้มแข็งในความ คิดและความหมายของนักคิดนักวิชาการที่ผู้วิจัยได้ไปสัมภาษณ์มานั้น น่าจะหมายรวมถึงภาคประชา ชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาครัฐ จะขาดภาคใดภาคหนึ่งไม่ได้ เพราะทั้งสามภาคก็จัดได้ว่าอยู่ใน สังคมเดียวกันและมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันสูง เพียงแต่แต่ละภาคมีภารกิจและหน้าที่ความรับผิดชอบ ที่แตกต่างกันไปเท่านั้น ดังนั้น สังคมโดยรวมจะเข้มแข็งได้จริงนั้น ก็ต่อเมื่อคนในสามภาคร่วมมือ กันอย่างมีความสมานฉันท์ในการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง

ผลการศึกษายังพบอีกว่า นักคิดส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ความเข้มแข็งใน ภาคประชาชน ก็คือ การที่สมาชิกในสังคมมีการรวมตัวกันเพื่อตรวจสอบ ควบคุม ดูแล การทำงาน ของภาครัฐได้ นอกจากนี้ยังหมายถึงการที่สมาชิกในสังคมมีความเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาคกัน และไม่มีช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจน เป็นต้น

นักคิดทั้ง 7 เห็นสอดคล้องกันว่า ความเข้มแข็งของภาคธุรกิจเอกชน ก็คือ การที่ภาค ธุรกิจเอกชนทำการผลิตสินค้าต่างๆด้วยความเป็นธรรม ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค มีจิตสำนึกและความ รับผิดชอบต่อสังคม นอกจากนี้ภาคธุรกิจเอกชนสามารถแข่งขันกันได้อย่างเสรี และเปิดโอกาสให้ ธุรกิจรายย่อยสามารถแข่งขันกับธุรกิจรายใหญ่ได้

นักคิดทั้ง 7 เห็นตรงกันว่าความเข้มแข็งของภาครัฐก็คือ การที่รัฐมีการกระจายอำนาจ การปกครองไปสู่ท้องถิ่น รัฐสนับสนุนและส่งเสริมให้ประชาชนสนใจเรื่องการเมือง และบังคับใช้ กฎหมายกับคนทุกคนโดยเท่าเทียมกัน

ประเด็นที่ 2 สังคมไทยในปัจจุบันเป็นสังคมที่เข้มแข็งหรือไม่

ผลการศึกษาประเด็นนี้พบว่า นักคิดส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่อ่อนแอ มีข้อที่น่าสังเกตว่า ผลจากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่านมีความสอดคล้องกับผลการวิจัยในภาค เอกสารที่สรุปว่าสังคมไทยยังเป็นสังคมที่อ่อนแออยู่ โดยภาพรวมแล้ว ความอ่อนแอของสังคมไทย แบ่งได้เป็น 3 ด้าน กล่าวคือ ด้านแรกความอ่อนแอทางด้านสังคม เช่นพลเมืองในสังคมไทยส่วนแบ่ง

ค่อยเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมือง สมาชิกในสังคมชอบโกหกหลอกลวงกัน มีช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมาก เป็นต้น ด้านที่ต้องเป็นความอ่อนแอด้านเศรษฐกิจ เช่น มีการกระจายทรัพย์สินที่ไม่เป็นธรรม การพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่เป็นการพัฒนาด้านเดียว คือมุ่งเน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยไม่สนใจภาคเกษตรกรรม เป็นต้น ด้านที่สาม คือ ด้านการเมืองการปกครอง เช่น นักการเมือง และข้าราชการชอบเล่นพรรคเล่นพวก เห็นประโยชน์ของพวกพ้องมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวม เป็นต้น ผู้วิจัยขอข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ความอ่อนแอในด้านต่างๆ ของสังคมไทยตามทัศนะของนักคิดนั้น ยังมีได้กล่าวเน้นให้เห็นถึงเรื่องของค่านิยมของคนในสังคมไทยมากนักซึ่งจริงๆ แล้วเรื่องของค่านิยมก็เป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งที่สามารถสร้างสรรค์สังคมไทยให้เข้มแข็งหรือทำให้สังคมไทยอ่อนแอได้ เช่น ค่านิยมการเล่นพรรคเล่นพวก จัดเป็นค่านิยมหนึ่งที่บั่นทอนความเข้มแข็งและก้าวหน้าของสังคมในทุกภาคไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือธุรกิจเอกชน โดยเราจะเห็นค่านิยมเล่นพรรคเล่นพวกได้อย่างชัดเจนในภาครัฐ ซึ่งได้ก่อความเสียหายให้เกิดขึ้นในสังคมอย่างมากมาย ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

ประเด็นที่ 3 มโนทัศน์ของสังคมเข้มแข็งและประชาสังคมเหมือนกันหรือไม่

ผลการศึกษาประเด็นนี้พบว่า นักคิดส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่ามโนทัศน์ของสังคมเข้มแข็งและประชาสังคมไม่เหมือนกัน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาในภาคเอกสาร จากการศึกษาภาคเอกสารพบว่า เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เกษียร เตชะพีระ และไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม มีความเห็นตรงกันว่า สังคมเข้มแข็งและประชาสังคมไม่เหมือนกัน จากการสัมภาษณ์ นักคิดส่วนใหญ่เห็นว่าประชาสังคมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเอกสาร พบว่ามีนักคิดหลายท่าน เช่นนายแพทย์ประเวศ วะสี ชัยอนันต์ สมุทวณิช และนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ มีทัศนะตรงกันว่าสังคมเข้มแข็งและประชาสังคม เป็นมโนทัศน์เดียวกัน อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ มีนักคิดบางท่านเห็นว่า สังคมเข้มแข็งกับประชาสังคมจะเหมือนกันหรืต่างกันนั้น ขึ้นอยู่กับการให้นิยามของเรา ถ้าเรานิยามประชาสังคมให้เหมือนกับสังคมเข้มแข็ง ในแง่นี้ประชาสังคมกับสังคมเข้มแข็งก็คือมโนทัศน์เดียวกัน เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้วิจัยค่อนข้างเห็นด้วยกับอาจารย์สุลักษณ์ว่า คำว่า “สังคมเข้มแข็ง” กับ “ประชาสังคม” เหมือนกันหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเราจะให้คำนิยามแก่คำทั้งสองว่าอย่างไร แต่โดยแก่นแท้แล้ว ผู้เขียนคิดว่าคำทั้งสองไม่ได้ต่างกัน เพราะคำทั้งสองล้วนมีความหมายในการจะทำให้สังคมที่เราดำรงชีพอยู่เข้มแข็งทั้งคู่

ประเด็นที่ 4 เราจะสร้างสังคมที่เข้มแข็งได้อย่างไร

ผลการศึกษาประเด็นนี้พบว่า นักคิดส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่า การจะสร้างสังคม

ให้เข้มแข็งและก้าวหน้า เราจะต้องสร้างไปพร้อมๆกัน ทั้ง 3 ภาค กล่าวคือ ภาคประชาชน เราจะต้องส่งเสริมให้ประชาชนเป็นคนที่กล้าเผชิญความจริง ส่งเสริมให้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นสมาคม เพื่อตรวจสอบ ควบคุม การดูแลการทำงานของรัฐบาล เป็นต้น ในส่วนภาครัฐ รัฐบาลจะต้องส่งเสริมให้การเมืองเป็นเรื่องของประชาชน รัฐบาลต้องกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้น และที่สำคัญรัฐบาลจะต้องบังคับใช้กฎหมายกับคนทุกคนโดยเท่าเทียมกัน เป็นต้น ในส่วนสุดท้าย ก็คือ ภาคธุรกิจเอกชน จะต้องสร้างระบบเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้คนส่วนใหญ่เข้ามาหาเงินได้ ไม่มีการผูกขาด เป็นต้น มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า การสร้างสังคมเข้มแข็ง ที่ได้จากการศึกษาในภาคเอกสารมีความคล้ายคลึงกับการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่าน

ประเด็นที่ 5 คุณธรรมมีความสัมพันธ์กับสังคมเข้มแข็งหรือไม่

ผลการศึกษาพบว่า นักคิดทั้ง 7 ท่าน เห็นตรงกันว่า คุณธรรมมีความสัมพันธ์กับสังคมเข้มแข็ง ในแง่ที่ว่าคุณธรรมเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานที่สุดในการสร้างสังคมเข้มแข็ง สังคมจะเข้มแข็งไม่ได้ ถ้าคนในสังคมไม่มีคุณธรรม การขาดคุณธรรมจะทำให้สังคมยุ่งเหยิงและเป็นรากเหง้าของปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาการคอร์รัปชัน ปัญหาการเล่นพรรคเล่นพวก ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาสังคมอื่นๆ ถ้าคนในสังคมมีคุณธรรม ปัญหาการคอร์รัปชัน ปัญหาการเล่นพรรคเล่นพวก ฯลฯ ก็จะไม่มีเกิด ดังนั้นคุณธรรมจึงเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐานที่สุดในการสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า

ประเด็นที่ 6 มีคุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า

ผลจากการสัมภาษณ์นักคิดทั้ง 7 ท่านเกี่ยวกับประเด็นนี้ สรุปได้ว่ามีคุณธรรม 9 ข้อ ที่จะช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้า กล่าวคือ

1. ความซื่อสัตย์
2. ความเอื้ออาทร
3. ความเป็นคนมีจิตใจสาธารณะ
4. ความกตัญญู
5. ความไว้วางใจผู้อื่น
6. การทำตนให้เป็นตัวอย่าง
7. ความกล้าที่จะเห็นแย้ง
8. ความรู้เท่าทันระบบทุนนิยม
9. การยึดถือความจริงเป็นพื้นฐาน

ประเด็นที่ 7 เราจะมียุทธวิธีสร้างคุณธรรมที่จะช่วยให้สังคมเข้มแข็งและก้าวหน้าอย่างไร

จากการศึกษาพบว่า นักคิดทั้ง 7 ท่านส่วนใหญ่เห็นว่า การจะสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นได้นั้น เราจะต้องสร้างสถาบันครอบครัวให้แข็งแรง พ่อแม่ผู้ปกครองจะต้องสร้างสำนึกในภาระหน้าที่ต่อตนเองและต่อสังคมให้แก่สมาชิกในครอบครัว เช่น ความเอื้ออาทร การเป็นคนมีจิตสาธารณะ เป็นต้น นักคิดบางท่านเห็นว่า การจะสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นได้นั้น เราจะต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทุกชนิดของมนุษย์ให้เป็นโครงสร้างทางปัญญา การที่มนุษย์มีปัญญาคือทำให้เขาเห็นว่า ทำไมเราจะต้องเป็นคนมีคุณธรรม คุณธรรมสำคัญอย่างไรต่อสังคม ดังนั้นการทำให้ความสัมพันธ์ของมนุษย์ทั้งหมดมาเป็นโครงสร้างทางปัญญาแล้ว คุณธรรมของพลเมืองจึงจะเกิดขึ้นได้ นอกจากวิธีสร้างคุณธรรมทั้ง 2 วิธีที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว นักคิดบางท่านยังเห็นว่ามียุทธวิธีสร้างคุณธรรมอีกแบบ กล่าวคือ การทำให้คนเห็นสังขารของชีวิต สังขารของชีวิต ในที่นี้ ก็เช่น การเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อย่างลึกซึ้ง การเห็นสังขารจะทำให้เราไม่อยากจะมาเป็นเจ้าของอะไร เมื่อไม่อยากจะมาเป็นเจ้าของอะไร การเอาเปรียบใคร การทุจริตคอร์รัปชัน ก็จะไม่เกิด เพราะคนเห็นสังขารจะไม่มี ความโกรธ ความโลภ ความหลง เป็นต้น

5.2 ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยสำหรับผู้สนใจ

- 1.ควรมีการศึกษาวิจัยในทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพว่าคุณธรรมที่ช่วยสร้างสังคมให้เข้มแข็งตามทัศนะของพลเมืองไทยโดยทั่วไปนั้น มีอะไรบ้าง
- 2.ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบประเด็นเรื่องคุณธรรมที่จะช่วยสร้างสังคมที่เข้มแข็งและก้าวหน้าตามทัศนะของนักคิดในสังคมไทยกับนักคิดนักวิชาการชาวต่างชาติว่าเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร
- 3.ควรมีการศึกษาคุณธรรมที่จะสร้างสังคมให้เข้มแข็งและก้าวหน้าในหลายๆสังคมและหลายๆวัฒนธรรมด้วย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤษฎา บุญชัย. (2542). ตรวจสอบและวิพากษ์ : แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาชุมชนและในประชาสังคม. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ก่อ สวัสดิพานิช. (2523). วัยรุ่นกับค่านิยมและระบบศีลธรรม. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2541). การศึกษาต่อมวชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ : แนวคิดและตัวอย่างวิจัย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกษียร เตชะพีระ. (2540). บทสัมภาษณ์ ประชาสังคม. ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ), ประชาสังคม : วรรณสนะนักคิดในสังคมไทย (หน้า 123). กรุงเทพฯ : มติชน.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2539). ประชาสังคม : มิติใหม่ของการเมืองสาธารณะ ข้อพิจารณาในการสร้างสรรค์สังคมเพื่อสุขภาพ. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- เจือ เกตุยเรียร. (2519). ค่านิยมกับความมั่นคงแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิทยากร.
- ขวรงค์ ลิ้มปัทมาปาณี. (2540). บทบาทต่อมวชนกับการพัฒนาความเป็นประชาสังคม. ใน อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ), ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง (หน้า 163 -182). กรุงเทพฯ : มหิดล.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2540). บทสัมภาษณ์ ประชาสังคม. ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ), ประชาสังคม : วรรณสนะนักคิดในสังคมไทย (หน้า 93). กรุงเทพฯ : มติชน.
- ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ). (2540). ประชาสังคม : วรรณสนะนักคิดในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2540). บทสัมภาษณ์ ประชาสังคม. ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ), ประชาสังคม : วรรณสนะนักคิดในสังคมไทย (หน้า 41). กรุงเทพฯ : มติชน.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน. (2538). ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม : การวิจัยและการพัฒนาบุคคล. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- เดวิด แมทธีวส์. (2543). มุมมองประชาสังคมด้านเศรษฐศาสตร์. ใน อนุชาติ พวงสำลี(บรรณาธิการ), พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ (หน้า 105 – 132). กรุงเทพฯ : สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2536). สังคมเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร.
- เบ็ญจมาศ ศิริภัทร. (2544). ประชาคมรากหญ้า : ประสบการณ์จากชุมชนเข้มแข็งระดับตำบล 4 ภาค. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ประเวศ วะสี. (2536). แนวคิดและยุทธศาสตร์ สังคมสมานภาพและวิชา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- _____. (2537). ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ : ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- _____. (2541). ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคมและศีลธรรม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- _____. (2542). เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางการพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2545). วิถีชีวิต วิถีรู้ : ขบวนการประชาชนร่วมสมัย. เชียงใหม่ : ครีตวิน.
- พิทยา สายหู. (2516). โลกสมมุติ. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม.
- พนัส หันนาคินทร์. (2523). การสอนค่านิยม. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พรพรรณ วีระปรียากุล. (2543). การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญา พัฒนศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). ธรรมานุชีวิตร : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.
- พิทยา ว่องกุล. (2541). ยุทธศาสตร์ประเทศไทย 1999-2000. กรุงเทพฯ : โครงการวิถิทรรศน์.
- เพ็ญแข วัจนสุนทร. (2522). ค่านิยมในตำนานไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2522). ลักษณะสังคมไทยและการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : การพิมพ์เกื้อกูล.
- ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม. (2540). บทสัมภาษณ์ ประชาสังคม. ใน ชูชัย สุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ). ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย (หน้า 162). กรุงเทพฯ : มติชน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2532). พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.

- _____ . (2540). พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- ราชวรมณี (ประยูร ชนมจิตโต). พระ. (2540). ปรัชญากรีก : ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- วิเชียร รักการ. (2529). วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- วิทยากร เชียงกุล. (2540). ปฏิรูปการเมือง. กรุงเทพฯ : มิ่งมิตร.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2537). จริยศาสตร์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- _____ . (2542). ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2532). ค่านิยมของข้าราชการไทยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชนบท : สาเหตุและแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ : โอ . เอส. พรินติ้ง.
- สันติสุข ไสภณศิริ (บรรณาธิการ). (2544). ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- สุนทรี โคมิน และสนธิ สมัการ. (2522). ค่านิยมและระบบค่านิยมไทย : เครื่องมือในการสำรวจวัด. กรุงเทพฯ : สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2544). ปัญหาภาคปฏิบัติกับความเป็นเลิศทางจริยธรรมและการมีชีวิตที่ดีในทัศนะของอริสโตเติล. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต, 2 (5), (47 – 63)
- สุพัตรา สุภาพ. (2541). สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- _____ . (2541). สังคมและวัฒนธรรมไทย : ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุรวดี ปัดโรตง. (2542). การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง : กรณีการศึกษานอกระบบโรงเรียน. ใน อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง (หน้า 95 - 115). กรุงเทพฯ : มหิดล.
- อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). (2542). ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง. กรุงเทพฯ : มหิดล.
- อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. (2540). ประชาสังคม : คำ ความคิด และความหมาย. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ). (2543). พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ. กรุงเทพฯ : สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

- อนุชาติ พวงคำลี. (2543). ทิศบ้านทางเมืองบนเส้นทางประชาสังคม. กรุงเทพฯ : สถาบันเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2540). การวิจัยเกี่ยวกับระบบการศึกษากับชุมชน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรีฯ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2542). ส่วนร่วมที่มีใช้รัฐ : ความหมายของประชาสังคม. ใน อนุชาติ พวงคำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ), ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง (หน้า 35-62). กรุงเทพฯ : มหิดล.
- _____. (2543). การเมืองของพลเมือง : สู่สหัฐวรรษใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- โอภาส ปัญญา. (2542). ประชาคมรากหญ้า ขบวนการคนกล้า สร้างบ้าน วันใหม่. กรุงเทพฯ : สถาบันท้องถิ่นพัฒนา.

ภาษาอังกฤษ

- Albert, Ethel. (1984). Great Traditions in Ethics. California : Wadsworth Publishing Company.
- Bostock, David. (2000). Aristotle. London : Oxford.
- Braun, Duane. (1971). Sociology. Nebraska : Gliff 's Note.
- Durant, Will. (1993). The Story of Philosophy. New York : Garden City Publishing.
- Ford, Thomas. (1969). Dictionary of Modern Sociology. New Jersey : Adams.
- Good, Carter. (1970). Dictionary of Education. New York : The Ronald Press.
- Gould, James. (1988). Classic Philosophical Question. New Jersey : Printice Hall.
- Holmes, Robert. (1998). Basic Moral Philosophy. New York : Wadsworth Publishing.
- Julius, Gould. (1960). A Dictionary of Social Sciences. New York : John Wiley and Sons.
- Kilpatrick, Clifford. (1955). The Family. New York : The Ronald Press.
- Kilpatrick, William. (1960). Philosophy of Education. New York : Rinehart.
- Kluckhohn, Clyde. (1962). Culture and Behavior. New York : The Free Press of Glencoe.
- Merton, Robert. (1966). Social Theory and Social Structure. New York : Free Press.
- Midgrey, Mary. (1988). The Handbook of Western Philosophy. New York : MacMillian Publishing.
- Phillip, Bernard. (1966). Sociology : From Concept to Practices. New York : McGraw – Hill.
- Prior, William. (1991). Virtue and Knowledge. New York : Routledge.

Ross, David. (1966). Aristotle. London : University Paperbacks.

Sahakian, William. (1974). Realm of Philosophy. USA : Schennan Publishing.

Smelser, Neil. (1967). Sociology. New York : John Wiley and Sons.

Urmson, j.o.. (1988). Aristotle's Ethics. New York : Basil Blackwell.

William, Robin. (1970). Social Theory. Boston : foreman.

Zanden, James. (1970). Fundamental of Social Reading. Massachusetts : Wesley.

ภาคผนวก

นักคิดและนักวิชาการผู้ให้สัมภาษณ์

1. ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก
2. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์
3. นายวิทยากร เชียงกูล
4. รองศาสตราจารย์ ดร.ไพรัชท์ เจริญสินโอฬาร
5. รองศาสตราจารย์อรรถ อางอ่ำ
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง
7. นายวิรัตน์ คำศรีจันทร์

คำถามสำหรับสัมภาษณ์

1. สังคมเข้มแข็งคืออะไร
2. เราจะมีวิธีสร้างสังคมเข้มแข็งอย่างไร
3. ตอนนี้ท่านคิดว่าสังคมไทยเข้มแข็งหรืออ่อนแอ
4. สังคมเข้มแข็งกับประชาสังคมเหมือนกันหรือไม่
5. ท่านคิดว่าสังคมเข้มแข็งเกี่ยวข้องกับเรื่องของคุณธรรมหรือไม่
6. มีคุณธรรมอะไรบ้างที่จะช่วยให้สังคมไทยเข้มแข็ง
7. ท่านคิดว่าคนไทยมีคุณธรรมเหล่านี้บ้างหรือไม่
8. จะมีวิธีสร้างคุณธรรมเหล่านี้ได้อย่างไร

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	วัณกร เรืองจินดาวลย์
วัน เดือน ปีเกิด	28 เมษายน 2519
สถานที่เกิด	จังหวัดอุบลราชธานี ประเทศไทย
ประวัติการศึกษา	บธ.บ. (การตลาด) มหาวิทยาลัยรังสิต 2540 มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ. 2542 - 2546 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา
ประวัติการทำงาน	-

EXECUTIVE SUMMARY

THE VIRTUES THAT CONTRIBUTE TO THE STRONG AND FLOURISHING SOCIETY : A CASE STUDY OF THE THINKERS' VIEWS IN THAI SOCIETY

1. Background

Amidst the state of near bankruptcy of the Thai economy, the old political system becomes an accelerator of suffering that spreads to all levels of society. The highly centralized characteristic of the state and its tendency to interfere with various public matters has only succeeded in demonstrating the complete weakness of a state. Most thinkers in Thai society absolutely agree that the future path of socio – politics and economics of society must then embark upon the path of strong and flourishing society.

The most important point for the strong society is that we must create the sense of citizenship. Both Chairat and Anek (2542 : 28) share the view that in Thailand being a “citizen” (pholamuang) is different from being a subject of a country (rassadorn) has its roots in the patronage system between the elite – the providers – and the ordinary people – the recipients. Rassadorn tends to view itself as a lonely person who awaits help from the senior and powerful (phu yai). This pattern of resolutions is reproduced into a culture, which bears upon those with more power. It also provides a means for abusing power that is unreasonable and lacks in virtue in terms of benefits for the poor. This basis of power is used in corruption which in turn perpetuated these illegitimate power. At the same time, citizens demand a greater say, have a sense of duty vis – a – vis society, have a public sense, are able to think freely, to take responsibility, and to recognize the need for making sacrifices for the public good.

Chairat (2542 : 27) views that the heart of creating the sense of citizenship for the strong and flourishing is virtue or civic virtue such as moral courage, self – discipline and public mind etc. Anek (2542 : 47) proposes that these virtues be further developed as an ideology equal to that of the nation, relating morally to the constitution.

However, although these virtues are important for economic and social development, and environmental conservation, There is no thinker in Thai society who clearly gives an opinion in this issue clearly. It is a problem for developing civil society in Thailand.

Therefore, this research aims at studying the virtues that contribute to the strong and flourishing society by interviewing seven thinkers in Thai society. The results of the study can provide society with a guideline for the development of civic virtues.

2. Objectives of the Research

1. To study the concept of virtues.
2. To study the concept of strong and flourishing society.
3. To study the relationship between virtues and strong society.
4. To study virtues that contribute to the strong and flourishing society : a case study of the thinkers' views in Thai society.

3. Scope

This research is qualitative research of the virtues that contribute to the strong and flourishing society : a case study of the thinkers' views in Thai society. It focuses on the concept of virtue according to Aristotle. Moreover, it studies the concept of strong and flourishing society of the thinkers in Thai society.

4. Methodology

This research mainly consists of the two methods :

1.Documentary research. The primary source and secondary source are studied. The primary source is Nicomachean Ethics, and secondary source academic books and research.

2.Survey research. This study conducts in – dept interviews with seven thinkers in Thai society who are experts on the study of virtues that contribute to the strong and flourishing society.

5. Anticipated Benefits

It is expected that

1. We understand the virtues that contribute to the strong and flourishing society.
2. We understand the theory of virtue.
3. We understand the theory of the strong society.
4. We understand the relationship between the virtue and the strong society.
5. This research will be a basis for further research.

6. Definitions of the Terms Used

1.6.1 Strong Society : Assembly of citizens who have civic consciousness based on common awareness of the social problems. They consist of the public sector, the private sector, and the civic sector. All of them solve problems by community spirit, generosity etc. within the civic network.

1.6.2 Virtue : The goodness that is the basic quality for citizenship such as self discipline, moral courage and public mind etc.

7. Result

7.1 The result of the study according to the first objective.

It was found that Aristotle divided the virtues of the soul and said that some are virtues of character and others of intellect. In Chapter 2 we have discussed moral and intellectual virtues. The moral virtue is a state of character concerned with choice, lying in a mean, i.e., the mean relative to us, this being determined by a rational principle, and by that principle by which the mean of practical wisdom would determine it. Now, it is a mean between two vices, that which depends on excess and that which depends on defect; and again it is a mean because the vices respectively fall short of or exceed what is right in both passions and actions, while virtue both finds and chooses that which is intermediate. Hence, regarding its substance and the definition which states its essence, virtue is a mean, with regard to what is best and right an extreme. But not every action nor every passion admits a mean; for some have names that already imply badness, e.g., spite, shamelessness, envy, and in the case of actions, adultery, theft, murder; for all of these and suchlike things imply by their names that they are themselves bad, and not the excesses or deficiencies of them. It is not possible, then, ever to be right with regard to them; one must always be wrong. Nor does goodness or badness with regard to such things depend on committing adultery with the right woman, at the right time, and in the right way, but simply to do any of them is to go wrong. It would be equally absurd, then, to expect that in an unjust, cowardly, and voluptuous action there should be a mean, an excess, and a deficiency, an

excess of excess, and a deficiency of deficiency. But as there is no excess and deficiency of temperance and courage because what is intermediate is in a sense an extreme, so too of the actions we have mentioned there is no mean nor any excess and deficiency, but however they are done they are wrong; for in general there is neither a mean of excess and deficiency, nor excess and deficiency of a mean. The intellectual virtues are investigated, that is, the virtues which accompany the proper exercise of reason in its various functions. The primary tasks of intellect are, first, to give us knowledge of invariable and fixed principles and second, to provide a rational guide for action in daily life.

7.2 The result of the study according to the second objective.

The study reveals that strong society means an assembly of citizens who have civic consciousness based on common awareness of the social problems. They consist of the public sector, the private sector, and the civic sector. All of them solve problems by community spirit, generosity etc. within the civic work.

7.2.1 Strategies in Fostering the Strength of the Civil Society

The result of the study reveals four strategies in fostering the strength of the civil society as follows :

- 1) The creation of new politics / citizen's politics
- 2) The fostering of civic relationships
- 3) Pushing the state to support and foster the civil society
- 4) The importance of learning form the work of the movement and its

network.

7.2.2 The ways of making civil society according to Anek Laothamatas

It was also found that the ways of making civil society according to Anek Laothamatas are as follows :

- 1) We must inculcate civil society as an ideology equal to that of the nation, religion, and the constitution.
- 2) We must manage education to create the sense of citizenship.
- 3) We must reform the economic system to promote income distribution.
- 4) We must support the psychological, cultural and administrative research.
- 5) We must amend laws to promote public participation in the state's decision – making process.

7.2.3 Features of Thai society that are obstacles to create the strong and flourishing society

The study finds that there are features of Thai society that are obstacles to create the strong and flourishing society as follows :

- 1) Thai political parties have no true democratic structure.
- 2) The Thai state is a centralizing bureaucratic state.
- 3) The Thai educational system places emphasis on rote learning, rather than critical mind.
- 4) Thai social relationship is vertical.

5) The Thai mass media is under the influences of the government and private sectors.

7.2.4 The characteristic of the strong and flourishing society

The results show the characteristic of the strong society and flourishing society as follows :

- 1) Diversity
- 2) Community
- 3) Public Consciousness
- 4) Learning Society
- 5) Networking

7.3 The result of the study according to the third objective

The study reveals that Aristotle's concept of virtue is related to the strong society. That is to say, society will be strong and flourishing if and only if the people in society have virtues such as justice and generosity etc. If people lack these virtues, the strong society will be impossible. Because the strong society must have virtues as its foundation.

7.4 The result of the study according to the fourth objective

1. What is a strong society ?

The study finds that most thinkers agree that strong society consists of three elements :

- 1) strong politics 2) strong economy and 3) strong society. However, some thinkers

view that strong society should refer to civic sector only.

2. Is Thai society a strong one ?

Most thinkers agree that Thai society is weak. Thai citizens have no political participation. There is a wide gap between the rich and the poor. Income distribution is unjust and the government sector gives more emphasis on economic than agricultural development.

3. Is the concept of the strong society the same as that of the civil society?

Most thinkers agree that the strong society is not the same as the civil society because the civil society is a part of the strong society. Some remark whether or not they are the same depending on the definitions.

4. How can we create the strong society ?

Most thinkers agree that the public, private, and civic sectors should be simultaneously strengthened in order to create the strong society. Some view that in the civic sector we should promote public awareness of and courage to face truths and encourage their grouping.

5. Is virtue related to strong society ?

All thinkers view that virtue is related to strong society as an enabling factor. If people in society have no virtue, society will not be strong. Lack of virtue is the root

of problems such as environmental problems, social problems etc.. Therefore, virtue Is the foundation of the strong society.

6. What are the virtues that contribute to the strong and flourishing society ?

The study reveals that there are nine virtues that contribute to the strong and flourishing society as follows :

- 1) Honesty
- 2) Generosity
- 3) Public mind
- 4) Gratefulness
- 5) Trust
- 6) Being a good model
- 7) Having courage to express different opinions
- 8) Not falling victim to capitalism
- 9) Being faithful to truth

7. How will we create virtues that contribute to the strong and flourishing society ?

Seven thinkers view that there are three ways that contribute to the strong and flourishing society. They are as follows :

- 1.To create strong family institution.
- 2.To change all kinds of relationship on wisdom.
- 3.To make people see the truth of life.

8. Suggestions

The suggestions for further study are as follows :

1. There should be a study that integrates both qualitative and quantitative methods on the same issue from the perspective of Thai citizens.
2. There should be a comparative study on the same issue between thinkers in our country and abroad.
3. There should be a study on the same issue in the other societies with different cultures.